

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Ermeni Meselesi ve Tehcir

Yrd. Doç. Dr. Bekir GÜNAY

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

KOCAELİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI

İzmit Ermenileri Ve Tehcir

Yrd.Doç.Dr.Bekir Günay

KOCAELİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
KÜLTÜR YAYINLARI:2

İzmit Ermenileri ve Tehcir
Yrd. Doç. Dr. Bekir GÜNAY
ISBN:9944-5287-1-4

Dizgi ve İçdüzen:
Esra HOROZ

Kapak Tasarımı:
Esra HOROZ

Renk Ayrımı
Dost Ajans / İzmit
0.262. 322 15 20

Baskı ve Cilt:
Berdan Matbaacılık
1.Baskı
İzmit/ Aralık 2006

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	5
ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	12
I-TEHCİRE GİDEN SÜREÇ	13
A-Avrupa Devletlerinin Osmanlı Politikası	13
B-Ermeni Komiteleri	17
C-Ermeni İsyanları	19
D-Amerikalı Misyonerlerinin Rolü	21
II-1914-1920 ARASINDA İZMİT'TE ERMENİLER	27
A-Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî(DH-ŞFR)	28
B-Tehcir Öncesi İzmit'te Ermenilerin Faaliyetleri	30
C-Armaş (Akmeşe'deki) Manastırı ve Okulu Eksenindeki Hadiseler	32
D-Armaş Panayırı veya Hac Mevsimindeki Olaylar	37
III-ERMENİ TEHCİRİNİN İZMİT'E YANSIMASI	40
A-Tehcirin İzmit'e Yansımaları	43
B-Bölgedeki Ermenilerin Sayılarının Tesbiti	45
C-Tehcir Edilen Ermenilerin İhtiyaçlarının Karşılanması	46
IV-İZMİT'TEN GEÇEN ERMENİLERİN DURUMU	48
A-Amerika ve Almanya'dan Ermenilere Gönderilen Yardımlar	49
B-Kaçırılan ve Kaçmaya Çalışan Ermeniler	50
C-Din Değiştiren Ermeniler	53
V-TEHCİR SONRASI İZMİT'TE ERMENİLER	54
A-İzmit'e Geri Dönen Ermeniler	54
B-Ermeni Yetim ve Muhtaçlarına Yardımlar	56
C-Bolşevik Fikirlerin Ermeniler Arasında Yayılması	61
D-Tehcir Uygulamasındaki Sorumluların Cezalandırılması ve Ermeni Çetelerinin Salımları	63

VI-SONUÇ	64
VII-BİBLİYOGRAFYA	66
A- ARŞİV VESİKALARI	66
B- KİTAPLAR	72
C- MAKALELER	75
D- DERGİ	76
E- TEZLER	76
F- GAZETELER	76
VIII-BELGELER	77
IX-TIPKIBASIMLAR	114
X-RESİMLER	125
XI-DİZİN	137

KISALTMALAR

M.	:Muharrem
S.	:Safer
Ra.	:Rebiülevvel
R.	:Rebiülahir
Ca.	:Cemaziyelevvel
C.	:Cemaziyelahir
B.	:Receb
Ş.	:Şaban
N.	:Ramazan
L.	:Şevval
Za.	:Zilkade
Z.	:Zilhicce
A.g.e.	:Adı Geçen Eser
A.g.m.	:Adı Geçen Makale
BOA.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
DH-ŞFR.	:Dahiliye Şifre
DH-KMS	:Dahiliye Kalem-i Mahsusa
DH-MUI	:Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
DH-EVM-VRK	:Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası
DH-İD	:Dahiliye Nezareti İdari
DH-EUM-KLH	:Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalemi
DH-EUM-AYŞ	: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi
DH-MUI	:Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Kalemi,

A-MKT-MHM	:Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi
HR-MKT	: Hariciye Mektubi Kalemi
MF-MGM	:Maarif Nezareti Mekatib-i Gayri Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği
YPRK-ASK	: Yıldız Parekande Askeri Maruzat
YPRK-UM	: Yıldız Perakende Umum Evrakı
YPRK-SRN	:Yıldız Perkanede Evrakı Serkurenalık Evrakı
Y-MV	:Yıldız Mütenevva Maruzat
Y-MTV	:Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı,
ZB	:Zabtiye Nezareti

SUNUŞ

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi; yeni yaklaşımlar geliştirerek alışlagelmiş klasik belediyecilik anlayışını modern, paylaşımcı, şeffaf ve sosyal bir çizgiye taşımaktadır. Hizmet alanları genişletilerek her alanda halkımıza faydalı olunmaya çalışılmaktadır.

Sanat, kültür, tarih, eğitim ve spor alanlarında yapmış olduğumuz ciddi projeler ve hayata geçirdiğimiz aktiviteler, halkımız tarafından ilgiyle takip edilmekte ve desteklenmektedir. Bul alanda kurumsallaşma çalışmalarımız devam etmekte ve profesyonel bakış açısı getirilmeye çalışılmaktadır. Bu sahadaki çalışmalarımıza “Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları” projemizi ilave ederek ilimizin tarihi ve kültürel dokusuna önemli katkılar sağlamaktayız.

Kültür yayınlarımızla bölgemizde önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemekteyiz. Zira şu ana kadar ilimizde bilimsel olarak hazırlanıp yayınlanan kitap sayısı fazla değildir. Son zamanlarda araştırmaya yönelik bilimsel çalışmalar daha çok ilgi çekmektedir.

Birinci dünya savaşı sırasında Ermeni ayaklanmalarının İzmit'teki yansımaları ve bu alanda verilen mücadele konusunda kamuoyunun bilgilendirilmesi günümüzdeki durumu anlamaya önemli katkı sağlayacaktır. Yrd.Doç. Dr. Bekir Günay Osmanlı Arşivi'ndeki birinci el kaynaklardan yararlanarak Tehcir sırasında İzmit'teki Ermenilerin durumlarını ortaya koyan ciddi bir çalışma yaparak ülkemize önemli bir kaynak kazandırmıştır. Bu önemli eser Kocaeli Büyükşehir Belediyemizin bir kültür hizmeti olarak sizlere sunulmaktadır.

Bilimsel verilere dayanılarak hazırlanan bu esere verdiği emekten dolayı Sayın Günay'a teşekkür ediyor, okuyucularına faydalı olmasını temenni ediyorum.

İbrahim KARAOSMANOĞLU

Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı

ÖNSÖZ

“Ermeni Tehciri” I. Dünya Savaşı şartları içerisinde Osmanlı devletinin kendini korumak amacıyla uyguladığı bir güvenlik hareketidir. Benzer uygulamaları dünyadaki diğer ülkelerde (Almanya ve Rusya’da) da görmek mümkündür. Tehcir esnasında kadınlara ve çocuklara yardım yapanlar, yetimlerin, kimsesizlerin haklarını koruyanlar, tehcirden bir sene sonra geri dönen Ermenileri yurtlarına yerleştirmeye çalışanlar nasıl “soykırım” yapmışlardır? Bu soruyu, eserin her satırında kendinize sormanızı isterim. Cevaplar hiç şüphesiz devrin belgelerinde gizlidir. Bu amaçla konumuzla ilgili belgeler transkripte edilerek çalışmanın sonuna konmuştur.

Çalışmamızda önce “Ermeni Meselesinin” nasıl bir tarihsel seyir izlediği kısaca anlatılmıştır. Mesele daha öncede zikredildiği gibi tarihi bir hadisedir. Tarihçilerin böyle bir olayı belgeler olmadan değerlendirmesi mümkün değildir.

Ermeni Meselesi son yıllara kadar daha ziyade Doğu Sorunu kapsamında değerlendiriliyordu. Görüldü ki bir müddet sonra bu tür çalışmalar birbirini tekrarlamaya başladı. Bunu önlemenin iki yolu vardı.

- Özelden genele gitmek,
- Arşivlere girmek.

Eserimiz bu iki amaç güdülerek ortaya çıkarılmıştır. Alan ve zaman daraltılmış belgeler ekseninde değerlendirmeler yapılmıştır.

Neden İzmit diye sorulduğunda iki türlü cevap vermemiz mümkündür. Ermeni hadiselerine baktığımızda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki olaylar ön plana çıkmaktadır. Buraların dışındaki yerlerde yaşayan Ermenilerin tehcir esnasındaki durumları ne olmuştur, sorusu bu çalışmanın temel ayaklarından biridir. Bir diğer ayağı da dönemin başkenti İstanbul'a yakın bölgelerdeki Ermenilerin, hadiselerdeki tutumları, tehcir esnasındaki vaziyetleri neydi sorularına cevap bulmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi alan ve zaman daraltması yanında, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi vesikalarıyla, olay öznelştirilerek yalnızca küçük bir karenin aydınlatılmasına çalışılmıştır. 1914-1920 tarihleri esas alınarak tehcir öncesi ve sonrası belgelerle İzmit'teki Ermenilerin fotoğrafı çekilmiştir.

Çalışmanın amacı, İzmit'te Ermenilerin tarihini yazmak değildir. Sadece tehcir sırasındaki Ermenilerin durumlarını ortaya koymaktır.

İzmit Ermenileri, böyle küçük çalışmalarla ifade edilemeyecek kadar geniş bir konudur. Burada daha ziyade Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları, Bahçecik bölgesindeki Ermeniler anlatılmıştır.

Bu eser 2002 yılında Kocaeli Üniversitesi Yayını olarak basılmıştır. Çalışmanın piyasaya verilmemiş olmamasına rağmen gerek yurt içi, gerekse yurt dışında gelen talepler ekseninde kitabın ikinci ve genişletilmiş baskısına ihtiyaç duyulmuştur.

Kocaeli Büyük Şehir Belediyesi'nin baskı talebi beni gerçekten sevindirmiştir. Kitabın daha geniş kitlelere ulaşmasına imkan sağlayacak bu girişimleri için kendilerine tekrar teşekkür ederim. Ayrıca kitabın ikinci baskısında gerek ilk isminden farklı bir adla karşınıza çıkarken çalışmaya bazı yeni bölümler ilave edilmiştir.

Batı Ermenileri içerisindeki İzmit Ermenileri hakkında bir çalışma olmaması bize bu alan gerek makaleler, gerek kitap ve gerekse yüksek lisans tezleri yapmamıza imkan sağlamıştır. Bu bağlamda İzmit Ermenileri hakkındaki bu ilk kitaptan sonra yüksek lisans öğrencilerimle konunun üzerine eğilerek yeni tezler üretmeye başladık ki bunlardan Nurdan İpek'in hazırladığı tez, "Kutsanmış Topraklar Armaş ve Ermeniler" adıyla 2006 İstanbul'da kitap olarak yayımlandı. Eserden gerek tezlerde yeni bulgularla ve gerekse Başbakanlık Osmanlı Arşivin'deki yeni belgeler eklenerek çalışma bir adım daha

İleri götürölmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında büyük gayret ve desteğini gördüğüm Prof. Dr. Hikmet Özdemir'e ve Kocaeli Üniversitesi Eski Rektörü Prof. Dr. Baki Komsuoğlu'na ve kitabın gözden geçirilmiş ikinci baskısıyla daha geniş kitlelerine ulaşmasına vesile olan Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı İbrahim Karaosmanoğlu'na en içten teşekkürlerimi sunarım.

Bekir Günay
İzmit /Aralık 2006

GİRİŞ

1877-1878 Osmanlı Rus harbiyle tarih sahnesine taşınan Ermeni Sorunu Türkiye'nin gündeminde fazlasıyla yer işgal etmektedir. Sorunun doğuşundan gelişimine kadar geçen süreç göz önüne alındığında, Ermeni Sorunu, büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ni paylaşım kavgasının bir sonucu olarak ortaya çıktığı görülecektir.

Amerika kıtasının keşfiyle birlikte dünya güç dengelerinin yavaş yavaş değiştiği görülür. O vakte kadar ekonomik, siyasi, kültürel merkez konumunda olan İstanbul, ilerleyen zaman diliminde bu özelliğini kaybetmeye başlar. Önceleri Paris, sonraları Londra dünyanın siyasi açıdan hakim noktası haline gelir.

İngiltere'nin XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'yle ilişkilerinde de değişimler başlar. İngilizlerin, XIX.yüzyılın ilk yarısına kadar kontrol altında bir Osmanlı politikasını takip ettikleri görülür. Asrın ikinci yarısından sonra yönetilebilir. Osmanlı Devleti modelini benimserler. “Güneşin batmadığı” imparatorluğun temellerini atan İngilizler için, Osmanlı Devleti vazgeçilmez bir müttefik konumundadır.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya bakışı ise XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren “denge diplomasisi” üzerinde devam eder. III.Selim'le beraber başlayan Osmanlı dış politikasındaki değişiklik artık “büyük güç Osmanlı” yerine, Avrupa devletleriyle kendini aynı paralelde gören bir devlet imajı ortaya çıkar.

I-TEHCİRE GİDEN SÜREÇ

A-AVRUPA DEVLETLERİNİN OSMANLI POLİTİKASI

Yakınçağın başlarından itibaren Avrupalı devletlerinin Osmanlı Devleti'ne yaklaşımı “Şark Meselesi” çerçevesinde olmuştur.

Şark Meselesi, “...geniş anlamda temelleri Türklerin Avrupa'ya ayak basmalarına, bazılarına göre ise Haçlı seferlerine hatta Müslümanlığın doğuşuna kadar inen ancak Avrupalıların yakın zamanlarda Osmanlılar Avrupa, Asya, Afrika ve Akdeniz çevresinde İmparatorluk kurmalarından doğan yani Türkiye, Avrupa siyasi ilişkilerinin bütününe verdikleri addır. Bununla beraber bunu daha yakın zamanlarda ve dar anlamda Osmanlı imparatorluğunun parçalanması tarihi şeklinde belirleyenler de vardır...”¹

Şark Meselesi, 1814 Viyana Kongresi'nde ilk kez gündeme gelir. Bu kavram, aslında kongre sonrası ortaya çıkan yeni güçlerin (Fransa, İngiltere sonraları Rusya ve Almanya'nın) Osmanlı Devletine bakışının ifadesidir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında sonra Avrupa devletlerinin “Şark Meselesini” kendi lehlerine yorumlamaları Osmanlı devletindeki bir çok sorunların da temelini oluşturur. Ermeni Sorunu, “Şark Meslesinden” bağımsız düşünülemez. 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı sonrası imzalanan Ayastefenos Antlaşması'nda “Ermeniler” ilk kez bir sorun olarak tanımlanır. Osmanlı Rus savaşının ortaya çıkardığı sonuçlardan biri de “Anadolu Islahatı”dır. Politik bir terim olan “Anadolu Islahatı” tabiri büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı uyguladıkları politikanın değiştiğinin göstergesidir. Diğer bir deyimle “Şark Meselesi” adı verilen, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama siyasetinin Anadolu topraklarında tatbik edilmeğe

¹Rıfat Üçarol, *Şark Meselesi*, D. Fak. Kitap 1985/3-baskı, s.445

başladığının adıdır..”² Rusların bu savaş sonrasında antlaşmaya koydurdukları “Bâb-ı âlî Doğu da Ermenilerin bulunduğu yerlerde gereken ıslahatı yapacaktır.” Cümlesi tesirlerini zamanımıza kadar sürdürecektir olan, Ermeni Meselesinin de temelini atmış olur.

Görüldüğü üzere “Ermeni Meselesi” başlangıç itibariyle, XIX. yüzyıl Avrupalı güçlerinin Osmanlı merkezli dünya düzenini değiştirmek için, kullandıkları önemli bir argüman olarak tanımlanabilir.

Meselenin çıkışındaki büyük güç ifadesi, hadisenin bundan sonraki aşamalarında sık sık kendini gösterir. Ruslar, Ayastefenos’la İngiltere’nin oluşturmaya çalıştığı dünya haritasını tamamen değiştirirler. Ayastefenos’un sonuçlarını İngiltere’ye bildiren Elçi Layard, Rusların Doğu Anadolu’da önemli stratejik noktaları ele geçirdiklerini söyler. İngiliz ekonomisi için hayati önem taşıyan ticaret yolları Dicle ve Fırat nehirleridir. Rusların buralara inmesiyle İngiltere’nin menfaatlerinin tehdit altında olduğunu ifade eder.³ Rusya, 1856 Paris Kongresi’yle İngiltere’nin kurduğu dünya düzenini kabul etmemiştir. 1878’de bu yapıyı değiştirmiştir.

1878 Nisanında İngiliz diplomasi gemisinin dümenine geçen Salisbury ile İngiltere yeni politikalar oluşturmaya başlar. İngiltere, Rus tehdidini Osmanlı coğrafyasından uzaklaştırmak için “Anadolu Islahatı” projesine taraftardır. Bu amaçla Ermenileri kullanır. İngiltere Osmanlı Devleti’ne, Rusya’ya karşı bir savunma ittifakı teklifinde bulunur. İngilizler, Osmanlı devletine süratli bir askeri destek temini için Kıbrıs’ın kendilerine üs olarak verilmesini isterler. İngiliz Elçisi Henry Layard, Londra’ya gönderdiği telgrafda Rusya’nın Osmanlı Asya’sına yapacağı bir askeri hareketin önlemler alınmazsa durdurulamayacağını söyler. Ayrıca Rus tehdidine

²Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul, 1984, s.1.

³Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard’ın Elçiliği 1877-1880*, Ankara, 1968, s.68.

Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir’ât-ı Hakikat, Tarihi Hakikatların Aynası*, (Haz.Doç.İsmet Miroğlu), İstanbul, 1983, s.606-607.

Ayrıca Rus tehdidine karşılık Kıbrıs'ın istendiğinin Osmanlı Devletine iyi anlatıldıktan sonra "...İngiltere'nin önerdiği bu garantinin yerine getirebilmesi için Anadolu ve Suriye kıyıları yakınlarında bir yere sahip olması gerekmektedir. İngiltere açısından Kıbrıs adası bu amaca uygun ve yeterli görünmektedir." ⁴

4 Haziran 1878'de İstanbul'da imzalanan antlaşmayla Kıbrıs'ın yönetiminde değişiklik yapılır. Böylelikle İngiltere'nin adaya yerleşmesinin de önü açılmış olur.

İngiltere, Ayastefenos'un kendi lehine düzeltme çabaları içine girer. Konuyu uluslararası platforma taşır. 13 Haziran ile 13 Temmuz 1878 tarihleri arasında Ayastefenos Antlaşması'nı yeniden gözden geçirmek üzere Berlin'de Kongre tertipler. İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Osmanlı Devleti, İtalya ve Avusturya'nın katıldığı Berlin Kongresi; görünüşte Yeşilköy (Ayastefenos) antlaşmasının sivri yerlerini törpülemek, gerçekte ise XIX.yüzyıl dünyasının İngiltere'ye göre dizayn edilme çabalarından başka bir şey değildir. İngiltere'nin çabaları daha ziyade Rusların, Osmanlı Devleti üzerindeki kontrolünü frenleyecek şekilde olur. Balkanlar ve Doğu Anadolu bölgesi kongrenin ana gündemini oluşturur. Bu arada Doğu Anadolu ve Ermeni ifadelerinin Ayastefenos'da geçmesinden cesaretlenen Ermeni Kilisesi, Berlin Kongresi'ne bir heyet gönderir. Eski Patrik Hrimyan, Beşiktaş Başpiskopusu Noren Narbey, Stephan Papazyan ve Minas Çeraz'dan müteşekkil bir heyetle Avrupa başkentlerini dolaşıp isteklerini dile getirirler.⁵ Kongrede İngilizler açısından Ermenilerin pek önemi yoktur. İngiltere Rusların Anadolu'dan çıkmaları üzerine bir siyaset izlemektedir. İngilizler önceliği bu konuya verdiklerinden Ermenilerin üzerinde fazla durmazlar. Ermenilerle ilgili olarak kongrede Osmanlı, Rus ve İngiliz heyetleri yaptıkları özel görüşmeler sonucundan Ayastefenos'un 16. maddesini fazla değiştirmeden Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi olarak kabul ederler. Buna göre Bâb-ı âlî, Ermenilerin oturdukları vilayetlerde ıslahatı ve vakit

⁴ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat, Tarihi Hakikatların Aynası*, (Haz. Doç. İsmet Miroğlu), İstanbul, 1983, s.606-607.

⁵ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, 1967, s.244-245.

geçirmeksizin tatbik etmeyi, Ermenileri, Kürtlerin ve Çerkezlerin saldırılarından korumayı taahhüt eder.⁶ Ermeni hadisesi, Berlin Kongresi'nden sonra iki boyutta ilerlemeye başlar. Birincisi, Ermeni cemaatinin faaliyetleri, ikincisi de İngiltere ve Rusya'nın çabaları.

Ermenilerin ilk uluslararası faaliyeti kongrede göze çarpar. Berlin Kongresinde delegeler üzerinde Ermeni heyetinin etkisi büyük olur. Bir kere mesele Rus kontrolünden çıkıp, Avrupa devletlerinin etki alanına girer. Ermenilerin esas amacı olan “Bağımsızlık” isteklerine kimse destek vermez. Ermeni Patriği Narses, Ermeni bağımsızlığı konusunda istenilen sonucu alamadıklarını belirtmesine rağmen, genel çerçevede Ermenilerin önemli adımlar attığı fikrindedir. Narses, Avrupa'daki Ermeni Kiliseleri vasıtasıyla Avrupa kamuoyunda yoğun propagandaya girişir. Bunun sonucu Müslümanların Ermenilere saldırdığı ve onların haklarının korunması düşüncesi Avrupa kamuoyu tarafından desteklenir.

Uluslararası düzlemde ise “Ermenileri” kullanan ülkelerde artış olur. Rusya'ya paralel olarak İngiltere de devreye girer. 1878-1880 yılları arasında İngiltere'nin “Anadolu Islahatı” projesinin merkezinde Ermeniler vardır.

Ayastefenos'da Rusların, Osmanlı Devleti coğrafyasını kendi lehlerine değiştirme çabalarına karşılık, İngiltere Berlin Kongresi'nde inisiyatifi ele alır. Ruslar, Doğu Anadolu'daki Ermenileri göçe zorlayarak, Osmanlı Devleti'nin iç dengelerini bozma planlarını hayata geçirir. Buna karşılık İngiltere, Ermenilerin haklarını korumaktan öte kendi çıkarları doğrultusunda 8 Ağustos 1878'de İstanbul'daki Elçisi Layard vasıtasıyla “Doğu Anadolu” da reform yapılması istediğini belirten notayı Osmanlı hükümetine sunar.

II. Abdülhamid, büyük devletlerin “Ermenistan'ı”⁷ kurmak maksadıyla Anadolu'yu parçalamak niyetinde olduklarını görür. Bunu önlemek üzere harekete geçer. İngilte-

⁶ Küçük, a.g.e., S.14.

⁷ Küçük, a.g.e., S.35.

re'nin amacı, Ermenilerin yaşadığı bölgelerde ıslahat yaptırmak değildir. Osmanlı Devletini kendi kontrolü altına almaktır. 1882'ye kadar İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki İlişkiler, Berlin Antlaşması çerçevesinde gelişir. İngilizler, Rumeli'deki isteklerine paralel olarak Ermeni reformunu uygulatma konusunda Osmanlı Devleti'yle zaman zaman sert tartışmalara girer. Bunun yanında İngiltere Ermeni Meselesini, Almanya ve Avusturya hükümetleri nezdinde sıcak tutma girişimlerinde de bulunur. Fakat istediği desteği göremez.

İngiltere'deki iktidar değişikliğiyle Salisburg'un yerine Liberal Gladston geçer. Yeni başbakanın ilk icraatı Ermeniler konusunda Osmanlı Devleti'ne ağır bir nota vermek olur. Fakat bu teşebbüs Almanya ve Avusturya'nın tepkisini çeker. 1894 yılında Sason isyanına kadar geçen süre de İngilizler Ermeni Meselesinde Avrupa'da taraftar toplamaya başlar.

1879'dan 1890'a kadar Berlin antlaşmasının Ermenilerle ilgili maddesinde herhangi bir uygulama veya gelişme olmaz. Ermeniler kendi başlarına harekete geçerler. Bu sırada Osmanlı devletiyle İngiltere'nin arası açılır. İngiltere'nin desteğiyle Ermeniler Avrupa kamuoyunun yanlarına çekmeye çalışırlar.

B-ERMENİ KOMİTELERİ

1894'e gelindiğinde Ermeni Meselesinde komitelerin sahneye çıktıkları görülür. Komiteler öncesi 1870-1880 tarihleri arasında Ermenilerin sosyal amaçlı örgütlendikleri bilinmektedir. Van bölgesinde “Ararat” merkezlerini, Muş'ta bulunan “Okul Sevenler”, “Doğulu” ve “Kilikya” derneklerini kurarlar. 1880'de bütün örgütlerini tek bir çatı altında toplar. Yeni örgütün adı “Ermenilerin Birleşik Derneği”dir. 1879'da “Milleyetçi Kadınlar Derneği”, 1880'de Erzurum'da “Silahlı Derneği”, Kafkasya'da “Genç Ermenistan Derneği”, Van'da “İttihat ve Halas Dernekleri”ni kurarlar.⁸

Sözde masum amaçlar doğrultusunda örgütlenen bu dernekler, 1873 yılına gelindiğinde ihtilalci fikirlerini oluşt-

⁸Halil Metin, *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, İstanbul, 1992, s.87.

bulduğu merkezler haline dönüşürler. İhtilal fikirlerini gerçekleştirmek amacıyla “Asya” gazetesini çıkarırlar. “Cemiyet-i Tedrisiye”, “Cemiyet-i Hayriye” gibi milliyetçi örgütlenmeler içine girerler. Ermeniler “Bağımsızlığa” giden süreci başlatmışlardır.

Ermeni Meselesine hızlı bir ivme kazandıran hiç şüphesiz bu derneklerden ziyade komitelerdir. Önce İhtilalci Hınçak Partisi kurulur. Hınçak Ermenice Çan demektir. “...Bu partiyi kuranlar hayatlarında Osmanlı imparatorluğuna ayak basmamış, tahsil için Paris'e gönderilmiş, hali vakti yerinde ailelerin kendilerini tamamen Marksist teoriye kaptırmış çocuklarıdır...”⁹ Portakalyan adlı bir Ermeni'nin girişimiyle önce “Armenia” adlı gazete çıkarırlar. 1887 yılından Avestis Nazarbekian ile eşi Marin Vardaniyan tarafından Marksist ilkeleri benimseyen “Hınçak” partisini kurarlar. Partinin programına baktığımızda Ermenilerin neyi hedefledikleri de ortaya çıkmaktadır. “...Partinin ilk ve yakın hedefi Türkiye Ermenistan'ın politik ve milli bağımsızlığını sağlamaktır. Bu hedef gerçekleştirildikten sonra bazı politik ve ekonomik gayelere varılmasına çalışılacaktır.”¹⁰

Hınçak komitesi kısa bir sürede Osmanlı Devleti içerisinde örgütlenmeye başlar. Başta İstanbul olmak üzere İzmir, Halep gibi büyük şehirlerde temsilcilikler açarlar.

1890'da Kafkasya'da Ermeni milliyetçileri Hınçak'dan sonra yeni bir Ermeni komitesini kurarlar. Federasyon anlamına gelen “Taşnaksutyun” Rusya'nın desteğiyle hayata merhaba der. Taşnak Komitesi içinde bir müddet sonra gruplaşmalar olur. Milliyetçi grup,Türkiye Ermenilerinin bağımsızlığını amaçlayan Rusya içindeki Armenakan partisine sempati duyar. Diğer Sosyalist ihtilaci grup ise Rusya'nın iç politikasında rol alma taraftarıdır. Aralarındaki anlaşmazlıklara rağmen bu parti 1892'de toplanarak kendi programını belirlerler. Hınçak mensupları, Taşnaksutyu'a göre yöntem ko-

⁹ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1985, s.130.

¹⁰ Uras, a.g.e., S.432-439.

nusunda daha radikal kararlar alırlar. Bağımsız bir Ermenistan için uygulanan metoda baktığımızda Anadolu'daki isyanları anlamak daha da kolaylaşır.

Alınan kararlarda "...çeteler teşkil etmek ve onları faaliyete hazırlamak, her yola başvurarak halkın maneviyatını ve ihtilalci faaliyetini artırmak , halkı silahlandırmak için her yola başvurmak, kavgayı teşvik etmek ve hükümet yetkililerin, muhbirleri, hainleri ve soyguncuları yıldırma, insan ve silah nakliyatı için ulaştırmayı sağlamak, hükümet müesseselerini yağmalamak ve harap etmek.." ¹¹

C-ERMENİ İSYANLARI

Kurulan komiteler varoluş esaslarına uygun çalışmalar içine girerler. Komitelerin faaliyetlerinden önce de Ermeni isyanlarını görmek mümkündür. 1890'de Erzurum'da başlayan ilk siyasi amaçlı isyanı, 1892-1893 yılları arasında Merzifon, Kayseri, Yozgat isyanları Ermenilerin bölgesel eylemleri gide-rek artmaktadır. ¹²"... 1894'de Kayseri komplosundan sonra tıpkı Zeytun gibi ihtilalciler tarafından zorbaca idare edilen Sason'da da Ermenilerin vergi vermeği reddettikleri görülür..." ¹³1894'de başlayan Sason isyanı Ermeni komitelerinin özellikle de Hınçak'ın gövde gösterisine dönüşür. Hamparsun Boyacıyan'ın yönetimindeki komite, Sason Talori'de kanlı olaylar yapar. "... Sason olaylarının 4.Ordu komutanlığının şiddetli bastırmasını Avrupa ülkeleri "Ermeni katliamı" olarak nitelemiş ve büyük protesto gösterileri düzenlemişlerdir..." ¹⁴

Burada ilginç olan, "katliam" tanımlanmasının 1915'den önceki yıllarda yapılmış olmasıdır. Rusya başta olmak üzere İngiltere ve Fransa bölgede incelemelerde bulunacak bir komisyon oluşturulması için Osmanlı Devleti'ne baskı yaparlar. Aralık 1984'de Şefik beyin başkanlığında İngi-

¹¹ Necati Aktaş, *Ermeni Komiteleri (1891-1895)*, Ankara, 2001, s.13.

¹² Ahmet Hulki Saral, *Ermeni Meselesi*, (Tarihsiz), s.75-85.

¹³ N.İorga, *Osmanlı Tarihi*, (Çev.Bekir Sıtkı Baykal), C.V., Ankara, 1948, s.620.

¹⁴ Seçil Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve (Ermeni Meselesine Dair)*

Raporu Kurtuluş Savaşı Başlangıcında, İstanbul, 1981, s.21.

liz, Fransız, Rus ve Amerikan konsoloslarının katıldığı bir komisyon oluşturulur. İncelemeler sonunda olaylar Ermenilerinin sebebiyet verdiği komisyonca ortaya çıkarılır.¹⁵ Bunun yanında Avrupa devletleri Erzurum, Sivas, Van, Bitlis, Mamuratu'l-aziz ve Diyarbekir vilayetlerinde uygulanmasını istedikleri talepleri Osmanlı devletine bildirirler.

Bazı istekleri şunlardır; siyasi suçlardan hüküm giyen Ermeniler affedilecek, göç ve sürgün edilen Ermeniler yerlerine döndürülecek, Sason ve başka yerlerde zarar gören Ermenilerin zararları devletçe karşılanacaktır.

Alınan bu kararlar başkent İstanbul'da müzakere edilir. Sonunda bölgeye gerekli kolaylıkların gösterilmesi amacıyla müfettişler atanır. Reformlar tatbiki konulmasına rağmen, Ermenilerin daha büyük çaplı olayları başlattıkları görülür.

Batılı devletlerin Ermeni meselesine daha fazla müdahale etmesine zemin hazırlamak amacıyla, Ermeniler kitlesel eylemlere girişir. Avrupa devletlerinin sefirlerine müracaat ederek reform istekleri için sessiz protesto gösterisi yapacaklarını bildirirler. Sessiz protesto tam bir kanlı gösteriye dönüşür. Bir Türk subayın öldürüldüğü protestonun amacını devrin Patriği İzmirliyan'ın şu sözleri güzel özetler. "Biz ümitsiz milletlerdeniz ve bütün vasıtaları kullanarak savaşıyoruz. Bu sırada bazen masum kimseler zarar görüyorlarsa da bunun önemi yoktur." Bâb-ı âlî, olayların Avrupa meselesi haline dönüştürülmesini önlemeye çalışır. Hükümet değişikliği yapılır. Ermeniler de bazı imtiyazlar elde etmelerine rağmen meseleyi Avrupa'nın gündeminde tutmaya çabalarlar. Bu sırada İngiltere ve bazı Avrupa devletleri "altı vilayette" yapılması istenen reformları uygulaması için Osmanlı devletine baskı yaparlar. Baskılara paralel olarak Anaolu'nun değişik şehirlerinde (Maraş, Muş, vs.) Ermeni isyanları başlar.

İsyanlar kimi kentlerde askeri ve mülki erkana karşı ya-

¹⁵ Ali Karaca, "Tehcire Giden Yolda Ermeni Meselesine Bir Çözüm Projesi ve Reform Müfettişliği (1878-1915)", Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar, (Haz. Erhan Afyoncu),

pılan saldırılar şeklinde (Eylül 1895'de Trabzon Ordu komutanı Hamid Paşa ve Van eski valisi Ferik Paşa'ya yapılan saldırılar) kimi zamanda toplu gösteriler (Bitlis ve Muş Olayları) şeklinde gelişerek devam eder.

1895'de Doğu Anadolu'da yayılan isyanlarda iki ortak nokta dikkati çeker. İlki Hınçak komitesinin tertipleri, ikincisi de Amerikalı Misyonerlerin faaliyetleridir.

Muş'taki isyanı soruşturan Şakir Paşanın tahkikat raporunda, Haçin, Erzurum, Diyarbakir ve İstanbul'dan gelen Hınçak komitesi fedailerinin şehirde isyanı organize ettiklerini belirtmektedir.

Bitlis'deki isyanda ise ABD Misyonerleri ve kolejlerini görmek mümkündür. Bitlis doğumlu ve ABD vatandaşı olan Jharc Nab tarafından kurulan Bitlis'deki kolejin öğrencilerinin çoğu Ermenidir. Bitlis isyanında kolejle beraber buradaki Çanlı Kilisesi rahiplerinin de büyük rolü vardır.¹⁶

D-AMERİKALI MİSYONERLERİNİN ROLÜ

Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı coğrafyasına ilgileri 1819'da itibaren başlar. İlk önceleri Müslüman ve Musevilerle ilgilenen Amerikalı Misyonerler, bu iki grubu Protestan yapamayınca hedeflerini değiştirirler. Misyonerler Osmanlı ülkesi içerisindeki “Doğu Kilisesi” mensuplarına yönelirler. Doğu Kilisesinden kastedilen Yunanlılar, Bulgarlar, Jakoitler, Nasturiler, Keldaniler, Maruniler ve Ermenilerin yer aldığı Katolik dünyasının doğusundaki Hristiyan kavimlerdir. Çoğunluk olarak da Ortodoks olan bu grupların ruhani lideri İstanbul Fener'deki Patriktir. Amerikalı Misyonerler ise Protestandır. Misyonerlerin en fazla ilgilendikleri topluluk Ermenilerdir. Bu durumdan rahatsızlık duyan ve Misyonerleri Padişaha şikayet eden Ermeni Partisi olur.¹⁷ Patrik'in şikayetinde kendine göre haklı olduğu noktalar vardır. Zira Ermeni cemaati Misyonerlerin faaliyetleri sonucu üçe ayrılır. 1830'da

¹⁶ Karaca, a.g.m., s.47.

¹⁷ Ahmet Refik, Hıçak ve Ermeni Sorunu, İstanbul, 1930, s.21.

Katolik Ermeni Kilisesi, 1850'de de Protestan Ermeni Kilisesi kurulur.¹⁸

Özellikle Osmanlı Devleti'nin Protestan Ermeni Kilisesine izin verip, Protestanlığı resmen tanınmasıyla, Amerikalı Misyonerlerin Ermeniler üzerindeki çalışmaları daha da kolaylaşır.¹⁹

1860'da merkezlerini İstanbul'da kuran Misyonerler, çalışma alanı olarak Anadolu ve Ortadoğu'yu seçerler. Bu amaçla süratli bir şekilde örgütlenirler. Ayıntab, Maraş ve Adana'da başlayan Misyonerlik çalışmalarına Halep, Antakya, Tarsus ve Urfa'da kurulan kilise ve diğer kurumlarıyla devam ederler. Doğu Anadolu bölgesinde ise Harput merkez olmak üzere Mardin, Van, Bitlis ve Erzurum'da da örgütlenirler.²⁰ XIX. yüzyılın son çeyreğine girildiğinde sadece Amerikalıların bölgede 176 Misyoneri, 869 yardımcısıyla okul, kilise, hastane gibi kurumları bulunmaktadır.²¹ Misyonerlerin bu çabaları kısa sürede önemli sonuçlar doğurur. Cemaat dini ve siyasi açıdan bölünür. “.. Ermenilerin yaşadığı tüm bu bölgelerde açtıkları okullarda verdikleri eğitimle Ermeni ulusal bilincinin oluşumuna da katkıda bulunan Misyonerler imparatorlukdan bağımsız kalmayı en çok hak ettiğine inandıkları bu halkla ilgili her türlü gelişmeyi ABD ve Avrupa kamuoyuna aktardılar...”²² Ermeni isyanlarının başladığı ve geliştiği her noktada ABD Misyonerlerinin bulunması manidardır.

Çalışmamızın aslını oluşturan İzmit'teki Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları Bahçeçik'te de Amerikan Koleji bulunması bu ifademizi destekler niteliktedir. Bu okullarda Ermenilere kanun hükümlerine gerek olmadan Allah'a inanarak kurtulacağı fikri öğretilir. Bu fikir iki sonucu çıkarır. İlki, cemaat içerisindeki iç disiplini ve Patriğin kontrolünü saf dışı

¹⁸ Davut Kılıç, *Osmanlı İdaresindeki Ermeniler Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Elazığ, 1999, s.157-161.

¹⁹ Gürün, a.g.e., S.41

²⁰ Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika 19. yüzyılda Osmanlı imparatorluğundaki Misyoner Okulları*, İstanbul, 1989, s.148-153.

²¹ Küçük, a.g.e., s.100.

²² Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri ve Ermeni Sorunu*, Ankara, 2001, s.303.

cemaat içerisindeki iç disiplini ve Patriğin kontrolünü saf dışı bırakır, ikinci ise Osmanlı Devleti'yle bir çatışmayı doğurur.

1896 yılına kadar daha ziyade Doğu Anadolu'daki isyanlarla anılan Ermeniler bu tarihten itibaren eylemlerinin şeklini ve seyrini değiştirirler. Ermeniler İstanbul'da gerçekleştirecekleri (Bâb-ı âlî ve Kumkapı olayları gibi) terör eylemleriyle anılacaklardır.

Ermeni terörünün iki amacı vardır. Osmanlı başkentinde gücünü göstermek ve Avrupa devletlerinin Ermeni meselesine ilgilerini sıcak tutmaktadır.

Ermeni terörünün İstanbul'daki ilk büyük hareketi Osmanlı bankasının bombalanmasıdır. Avrupa'dan gelen Ermeni komitelerinin düzenlediği bu eylemde Osmanlı Bankasına 26 Ağustos 1896²³ günü silahlı ve bombalı saldırı yapılır.²⁴ İstanbul'daki banka olayından sonra Ermeni hadiseleri birkaç yıl suskunluk evresine girer.

1904'de ikinci Sason isyanında istediklerini elde edemeyen Ermeniler ses getirecek büyük eylemler hazırlarlar. Taşnak'ın 1905 yılında organize ettiği eylem dünya tarihindeki ilk siyasi suikasttır. Hedef devrin padişahı II. Abdülhamid'dir. Padişah, 1877-1878 Osmanlı Rus harbinden 1905 yılına kadar Ermeni meselesinde dengeli bir politika izler. İngiltere ve Rusya'nın Ermeniler üzerinden Anadolu'da yapmak istedikleri planları II. Abdülhamid zamana yayarak geciktirir.

II. Abdülhamid'in Alman elçisine söylediği şu sözler onun Ermenilere bakışını çok iyi özetlemektedir: “.. Ölürümde Doğu Anadolu'da Ermenilere muhtariyet hakkı tanıyan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesini uygulatmam...”²⁵

---

²³ Receb Karacakaya, Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923), İstanbul, 2001, s.40.

²⁴ İsmet Parmaksızoğlu, Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emeller, Ankara, 1981, s.19.

²⁵ Cevdet Küçük, “II. Abdülhamid'in Dış Politikası”, II. Abdülhamid ve Dönemi S1992, s.24.

Padişahın bu kararlı tutumuna karşı Ermeni komiteleri sert tepki vermeyi düşünürler.Yıldız Suikastı bu düşüncenin sonucudur. 1904 yılının Ocak ayında Sofya'da yapılan Taşnak kongresinde, İstanbul ve İzmir'de büyük çaplı eylemler yapma kararı alınır. Kongre de İsanbul temsilcisi Kristafor Mikaelyan'ın teklifiyle eylemlerin şekilleri de belirlenir. Önce Padişaha suikast düzenlenecek sonra da Bâb-ı âlî, Galata Köprüsü, Tünel, Osmanlı Bankası, yabancı büyükelçiliklerle, özel ve resmi bazı kurumlar havaya uçurulacak, İstanbul'da korku ve terör havası estirilerek, olaya Avrupa devletlerinin müdahalesi sağlanacaktır.

Alınan kararlar doğrultusunda suikast projesi uygulanır. Suikastı hazırlayan Samuel (Kristafor Mikaelyan) kızı Robina Fain ve Lipa Rips (Konstantin Kabulyan) adlı Rus Ermenileridir. Bu gruba Belçikalı Edward Jorris'de yardımcı olur. Padişaha Yıldız Camiin'de Cuma Selamlığına çıktığı sırada suikast yapılmasına karar verilir. Bombanın konacağı araba Belçika'dan getirilir. Araba Yıldız Camii'nin avlusundaki saat kulesinin yanma konur. Padişah geçerken patlatılacaktır. Her şey hazırdır. 21 Temmuz 1905 cuma günü padişah her zamanki gibi camiye gelir. Namaz kılınır. Padişah camiden çıkarken Şeyhü'l-islam Cemaleddin Efendi II.Abdülhamid'e soru sormak üzere durur. Tam o sırada bomba patlar. Yirmi altı kişinin öldüğü, yirminci yüzyılın bu ilk siyasi suikastında padişah yara almadan kurtulur. Suikast Ermeni Meselesinin nasıl bir noktaya geldiğinin göstergesidir. Olay sonrası Belçikalı Jorris yakalanır. Yapılan mahkeme sonunda verilen idam cezasını padişah affeder.²⁶ Bu af kararının alınmasında İngiliz, Rus ve Fransız elçilerinin müdahalesi olur.

II.Abdülhamid'in 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinin bahane ederek kapattığı meclisin 1908 yılında tekrar açılmasıyla başlayan Meşrutî rejiminle Osmanlı ülkesinde farklı bir ortam oluşur.

---

26 Vahdettin Engin, "Sultan II.Abdülhamid'e Düzenlenen Ermeni Suikastı ve Bu Sebeple Belçika ile Yaşanan Diplomatik Krizi", **Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar**, (Yay.Haz.Erhan Afyoncu) İstanbul 2001, Kitap 4, Sayı 14, 132 - <https://rantey.org>

II.Meşrutiyet'le Ermeni Meselesi de yeni bir boyuta geçer. Ermeniler bu tarihlerde Rusların kışkırtmasıyla Kilikya bölgesini ele geçirip, devlet kurma hayalindedirler. Bunun içinde bölgedeki nüfuslarını çoğaltmaya çalışırlar. Doğu Anadolu'dan Kilikya'ya Ermeni göçü başlar. Bu sıralarda komitelerin yanında din adamlarının da Ermeniler Türkleri aleyhine kışkırttıkları görülür. 31 Mart olayı ile (13 Nisan 1909) ortaya çıkan siyasi buhranı Ermeniler de kullanırlar. 14 Nisan 1909 günü Adana'da Ermeniler Türklere saldırırlar. “Adana olayı” olarak anılan bu hadise üç gün sürer. Olaylar bastırılır suçlular cezalandırılır. Olaylardan onbir gün sonra bu sefer yine Adana'da Ermeniler ordu karargahına ateş açarlar. “İkinci Adana” olayları gelişir. İsyan bastırılır.²⁷

Ermeniler bu olayları her zamanki gibi abartarak Avrupa kamuoyunun gündemine sokmaya çalışırlar. Fakat, fazla ilgi görmezler.

1910 Arnavutluk isyanı, 1911 Osmanlı-İtalya ve 1912 Balkan harpleri Ermeni Meselesini hem Osmanlı'nın hem de Avrupa'nın gündeminden düşürür. Bu savaşların kaybedilmesi üzerine Ermeniler, İngiltere, Fransa ve Rusya nezdinde tekrar harekete geçerler. Osmanlı devleti ise Avrupa'dan muhtemelen gelecek baskıları bertaraf etmek üzere hazırlıklara girişirler. 1913 yılı Mart ve Nisan aylarında yerel yönetimlerini kuvvetlendirir. Dahiliye nezareti Doğu Anadolu'da görevlendirmek üzere İngiltere'den uzman jandarma subaylarını ister. Bu isteğe Rusya karşı çıkar. Çünkü “...Rusya Türkiye sınırları içinde özerk bir Ermenistan kurmaya karar vermiştir.”²⁸ Bu amaç doğrultusunda Ruslar “Ermeni Meselesi”ni tekrar uluslar arası platformlara taşırlar.

Rusya yabancı uzman konusunun 1878 de alınan karar doğrultusunda kendisiyle İngiltere ve Fransa arasında görüşülecek bir mesele olduğunu Osmanlı Devleti'ne bildirir. Uzmanlar konusunda Rusya'nın isteği kabul edilir. Doğu Ana-

²⁷ Mehmed Asaf, 1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıları, Ankara, 1982, s.4.

²⁸ Talat Paşanın Abdurrahman Paşa'ya yazdığı mektup (Kırım), İstanbul, 1986, s.66.

dolu ıslahatı ve Ermenilerin durumunu görüşmek amacıyla, 30 Haziran 1913'de İstanbul'da büyük devletlerin elçileri bir araya gelirler. "Islahat Projesi" tartışılırken, Osmanlı Devleti ayrı bir ıslahat tasarısını elçilere sunar. Bu diplomatik hareketi Almanya ve İtalya'da destekler. Fakat sonuç alınmaz. Bu platform bir bakıma dünya savaşı öncesi oluşan blokların gövde gösterisine dönüşür.

Sonuç olarak Rusya Almanya'nın desteği alarak I.Dünya savaşı öncesinde Ermeniler konusunda inisiyatifi ele geçirir. Bu arada, 8 Şubat 1914'de Osmanlı Devleti'nin de kabul ettiği anlaşma yapılır. Anlaşmaya göre; Doğu Anadolu, ıslahatın uygulanması için idari olarak ikiye ayrılır. Bu idari birimlerin başlarına iki yabancı genel müfettiş tayin edilir. Müfettişler idareden adliye'ye, polisten jandarma'ya kadar her şeyi denetleyeceklerdir. Ayrıca yine alınan kararlar doğrultusunda devlet tüm kanun ve nizamnameleri yerel dillerde de yayınlayacak, idare meclis üyeleri yarı yarıya Müslüman ve gayr-i Müslimlerden oluşacaktır.

Antlaşmanın siyasi sonucuna baktığımızda "Ermeni Meselesi"nin bir kez daha uluslararası bir platforma taşındığı görülür. Ayrıca Rusya Doğu Anadolu ıslahatı çerçevesinde Ermenilerin kendi kontrolünde olduğunu diğer devletler kabul ettirmiş olur.

Antlaşmanın somut sonuçlarına gelince Van, Bitlis, Harput ve Diyarbekir'e Norveçli, Trabzon, Erzurum ve Sivas'a ise Hollandalı müfettişlerin 25 Mayıs 1914'de gönderilmesini Osmanlı Devleti kabul eder. I.Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine müfettişler görevlerine başlayamazlar.

Genel müfettişler olayı, Ermeni Meselesinin I.Dünya Savaşı öncesinde geldiği son noktadır. Savaş sırasında başta Rusya olmak üzere bu büyük devletlerin Ermenileri kullanmaları, Osmanlı Devleti açısından da "tehcire" giden sürecin başlamasına neden olur.

II- 1914-1920 YILLARI ARASINDA İZMİT'TE ERMENİLER

İzmit çevresinde Ermenilerin, 1914-1920 yılları arasındaki durumlarını hiç şüphesiz en iyi gösteren veriler arşiv vesikalarıdır. 1914-1920 yılları Ermeni Meselesinin en çok tartışıldığı “tehcir” hadisesini de kapsamı açısından önemlidir.

Tehcir olayı ile ilgili Osmanlı Arşivlerinde en fazla doğal olarak Dahiliye Nezaretindedir. Osmanlı Devleti’nde nezaretler öncesi dönemde içişleriyle ilgilenen birim Sadarettir. Ona bağlı bir kısım olarak faaliyetlerini sürdüren Dahiliye daha sonra artan iş hacmine paralel olarak ayrı bir nezarete dönüştürülür.

Emniyet-i Umumiye, Muhaberat-ı Umumiye, Heyet-i Teftiş-iye ve diğer kalemler kurularak Dahiliye Nezaretinin oluşumu tamamlanır. Nezaretin sorumluluk alanlarına baktığımızda memur tayinlerinden askeri işlere, basının kontrolünden, doğal afetlere, çete faaliyetlerinden mezhep çatışmalarına kadar bir çok sosyal hadisenin yanında asayiş olaylarıyla ilgilendiği görülmektedir.

Genel muhtevalı, gelen-giden defterlerinden, zimmet defterlerine, jurnal defterlerinden Sicill-i ahval komisyonunun defterlerine kadar bakanlıkta geniş bir belge ve defter sirkülasyonunun olduğu anlaşılmaktadır.

Dahiliye nezareti belgeleri arşivlerimizde kalem ve daireler olarak ayrılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde, Dahiliye Nezaretine ait evrakın bulunduğu kısımlar şunlardır:

Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (Arşivdeki Kodu:DH-KMS),

Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH-MUI),

Hukuk Kısmı (DH-H),

Siyasi Kısım(DH-SYS),

İdari Kısım (DH-İD),
Mütenevvia Kısım (DH-MTV),
İdare-i Umumiye (DH-İUM),
Umur-ı Mahalliye-i Vilayeti Müdüriyeti (DH-UMUM),
Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi (DH-SN),
Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH-MB-HPS),
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti (DH-EUM),
Emniyet-i Kalemi (DH-EUM-EMN),
Polis Mecmuası Kalemi (DH-EUM-PMC),
Takibat-ı Adliye Kalemi (DH-EUM-ADL),
Tahrirat Kalemi (DH-EUM-THR),
Muhaberat ve Tensikat Müdüriyeti (DH-EUM-MTK),
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası (DH-EUM-VRK),
Asayiş Kalemi (DH-EUM-AYŞ),
Sicil Kalemi (DH-EUM-SCL),
Memurin Kalemi (DH-EUM-MEM),
Şifre Kalemi (DH-ŞFR) ve
Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği (DH-HMŞ)'dir.

Biz bu çalışmamızda İzmit'teki Ermenilerin tehcirdeki durumlarını daha iyi anlayabilmek için Dahiliye Nezareti içerisinde en önemli birim olan Şifre Kalemi belgelerini esas aldık. Neden Şifre kalemi sorusu akla hemen gelebilir. Doğrudan bakana bağlı çalışan bu kalem bakanla diğer birimler arasındaki haberleşmeyi gizli ve ilk elden sağlaması açısından önemlidir.

A-DAHİLİYE NEZARETİ ŞİFRE KALEMİ (DH-ŞFR)

Osmanlı Devleti'nde son dönemlerde bürokrasi de görülen iş yoğunluğuna göre yeni daireler oluşturulmaktadır. Bunu Şifre Kaleminin oluşumunda da görmek mümkündür. İlk zamanlarda nezaretin alt birimleri arasında yer alan daire, tarihsel süreç içerisinde değişik büro ve müdürlüklerin bünyesinde bulunmuştur.

Şifre Kalemî, 1914-1915 yılları arasında Kalem-i Mahsus ve Evrak odası aracılığıyla doğrudan Nazıra bağlı müstakil bir ofis olarak hizmet verir. Telgrafın yaygın olarak kalemler arasındaki haberleşmede kullanılmasından sonra “Şifre Kalemî”nin nezaret içerisinde bağımsız bir ofise dönüşmesi gereği ortaya çıkar.²⁹

Şifre Kalemî Dahiliye Nezaretinin ve ona bağlı alt büroların vilayetler ve mutasarrıflıklarla yaptığı haberleşmede aracı pozisyonunda bulunmaktadır. Bununla beraber ara sıra bakanlıklar ve diğer daireler arası acil ve gizli yazışmaların şifrelenmesinde bu kaleminden de istifade edildiği bilinmektedir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde, Şifre Kalemine ait 20 bin 640 belge vardır. Bu belgeler çoğunlukla telgraftır. Evrakların “telgraf” olmasından dolayı klasik Osmanlı diplomatikadaki belgelerden farklı bir görüntü sergiler. Belgelerde konu doğrudan yazılır. Kısa öz cümleler kullanılır. Şifre Kaleminden çıkan telgraflar genellikle nazır tarafından bazen de “nazır namına” müsteşar veya nazır vekili tarafından imzalanır.

Telgrafın gideceği vilayetlerin adları, kimi zaman el yazısıyla bazen de matbu olarak yazılır. Öncelikle vilayetler akabinde mutasarrıflıklar ve muhafızlıkların isimlerinin yazıldığı belgeler rık'a ve rık'a kırmayla kaleme alınır. Belgelerin çoğunda parantez içerisinde “(şifre)” ibaresi bulunur. Bununla beraber acil, önemli veya gizli olan yazışmalar olursa “mühim ve mahrem”, “müsta'cildir”, “bizzat aslı”, “gayet müsta'cildir” gibi ibareler konularak belgenin daha hızlı yerine ulaştırılması sağlanır. Belgeler tek tek makama, (İzmit mutasarrıflığına gibi) yazılırken, topluca da tüm vilayet, mutasarrıflık ve muhafızlıklara da hitaben yazılır. Şifre Kalemine ait belgelerde dikkat çeken bir başka özellik de tashih ve düzeltmelerin orijinal imzalı belgelerin üzerinde rastgele yapılmasıdır.

²⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları Rehberi, (Haz. Mustafa Küçük), Ankara, 1995.

DH-ŞFR kodu altında Şifre kaleminde 1914-1920 yılları arasında “İzmit ve Çevresindeki Ermeniler ait” tespit edilen belge miktarı elli beş adettir. En eski belge 1914 Aralık ayına ait olup en yeni belgede 1920 tarihini taşımaktadır. Belgelerin yoğunlaştığı alanları üç grupta incelemek mümkündür:

- Tehcir öncesi İzmit'te Ermenilerin faaliyetleri
- İzmit'ten geçen Ermeniler
- Tehcir sonrası İzmit'te Ermeniler

B-TEHCİR ÖNCESİ İZMİT'TE ERMENİLERİN FAALİYETLERİ

1914 yılında Doğu Anadolu da başlayan Ermeni isyanlarına paralel olarak İzmit ve Adapazarı'nda daha ziyade çete faaliyetlerine rastlanmaktadır.³⁰

Osmanlı Devleti savaşa girmeden önce Ermeni komiteleri ve Patrikhane, Ermeni isyanlarının alt yapısını hazırlamışlardır. İstanbul Galata'daki Ermenilere ait büyük merkez okulunda, 1914 yılı Mayıs ayında, Patrikhane'den görevlendirilen rahip Gabriel Cevahirciyan'ın başkanlığında Taşnak ve diğer Ermeni temsilcilerinden oluşan Birleşik Ermeni Komiteleri toplanır. Toplantı sonunda görünüşte, “Ermenilerin Osmanlı hükümetine sadık kalmaları” şeklinde kararlar alınır. Gerçekte alınan kararlar ise savaş sırasında çıkarılacak isyanların hazırlanmasıdır.³¹

1914 Haziranında Erzurum'da yapılan VIII.Taşnak kongresinde İttihat ve Terakkiye karşı muhalefet durumunda kalma, onun siyasi programını eleştirme, kendisine ve teşkilatına karşı şiddetle mücadeleye girişme kararı alınır. Buna paralel olarakda komitelerin taşraya gönderdiği talimatlarda Rus ordusunun huduttan ilerlemesiyle, Osmanlı askeri çekildiği andan itibaren isyanlar başlayacak, birden kıyamla

³⁰ Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekat-ı İhtilaliyyesi, ilan-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra, (Haz.Erdoğan Cengiz), Ankara, 1983, s.216-297.

³¹ Uras, a.g.e., s.421-457.

Osmanlı ordusu iki ateş arasında bırakılacaktır. Bu talimatlar çerçevesinde Ermeniler Rus sınırında faaliyetlerini yoğunlaştırırlar. Rusya'daki Ermenilerde çalışmalarını hızlandırırlar. Rus ordusunun örgütlenmesiyle Kafkasya ve Tiflis'teki Ermeni gönüllüler silahlandırılmaya başlanır.³²

Ermeni Meselesi böyle bir tarihi süreç izlerken, İzmit'teki Ermeniler arasında Taşnak komitesinin faaliyetlerini giderek artırdığı görülür. Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden 1914 Temmuzunda “İzmit mutasarrıflığına” çekilen Şifreli telgrafda Taşnak komitesinin Bursa şubesi reisi Baltacıyan'ın ifadesinin alındığı belirtilir. Bu ifade doğrultusunda komitenin Adapazarı şubesinin önemli olduğu vurgulanır. Burada çok miktarda silah ve bomba ele geçirilir. Ayrıca teşkilat üyelerinden İzmit Bahçecik'de öğretmen Serkis Saruni ile Adapazarı öğretmeni Agob Frekyanında sorgulanır.³³

Dahiliye Nazırı Talat Paşa bölgedeki Ermenilerin faaliyetlerini bizzat takip etmektedir. Ermenilerin çalışmaları İzmit'te Bahçecik çevresiyle Adapazarı merkezinde yoğunlaşır. Bu bölgede özellikle Amerikan vatandaşı Misyonerlerin bölgedeki çabaları hükümetçe de izlenmektedir. Adapazarı Kazerler mahallesinde oturan Andranik Yazıcıyan'ın Amerikan tebaasından olup olmadığının araştırılması bunun bir göstergesidir.³⁴ Zira Yazıcıyan'ın bölgedeki Ermenilerle yakından ilgilenmesi yetkililerin gözünden kaçmamıştır.

İzmit'in İstanbul ile Anadolu arasındaki stratejik konumundan dolayı Ermeni komitelerinin bu bölgeye çok fazla önem verdikleri anlaşılmaktadır. Taşnak komitesinin stratejik ve lojistik olarak İstanbul'un doğusunda kullandığı hat, Bursa, Bahçecik, (İzmit) ve Adapazarı'dır. Bu şehirlerdeki Ermeni Kiliseleriyle, Bahçecik'teki Amerikan Koleji ve Bursa'daki Ermeni okulları hattın hareket noktalarıdır. Ermenilerin faali-

³² Hasan Babacan, “I.Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Sorunu, Tehcir Meselesi ve Talat Bey”, Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar, (Yay.Haz.Erhan Afyoncu), İstanbul, 2001, s.142.

³³ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH-ŞFR), Dosya No:54-A, Belge No:28.

³⁴ DH-ŞFR, Dosya No:54-A, Belge No:168.

Yetlerinde doğal olarak papazlar ve öğretmenler başrolü oynamaktadırlar. Bursa Ermeni Okulu Müdürlüğü'nden azledilen Van mebusu Papasyan'ın zamanında öğretmenlik yapan ve İzmit Bahçeçik'te bulunan Ermeni'nin yakalanması isteği bizzat Talat Paşa imzalı şifreli telgrafla İzmit mutasarrıflığına bildirilir.³⁵

Adapazarı'ndaki Ermeni okulunun öğretmenlerinden Artin Mefroderiç de³⁶ olaylarda aktif rol alır. Bir başka isim olan Agob Nişancıyan'la³⁷ Piskopos Ovakimyan'mda benzer çalışmalar içinde olduğu bilinmektedir. Özellikle Piskoposun faaliyetleri farklıdır. Zira Ovakimyan aynı zamanda İzmit Murahhasıdır. Kendisi İzmit'te devletin yaptığı icraatlara karşı faaliyette bulunmaktadır. Ovankimyan'ın İstanbul'a gelip açıklamalarda bulunacağını öğrenilmesi üzerine Piskoposun İstanbul'a gelişinin engellenmesi için bizzat Emniyet Genel Müdürü İsmail bey olaya el koyar.³⁸ Ovankimyan İstanbul'a gelemmez.

Amerikan Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki etkin rolleri İzmit ve çevresinde de görülmektedir.

Amerikan Misyonerlerinin ünlü okullarından biri de Robert Koleji'dir. Okul müdürü, Bahçeçik'li olan ve vefat eden Panosyon'un eşiyle, iki kız çocuğunun İstanbul'a getirmek için Dahiliye Nezaretine başvurur. Ailenin İstanbul'a gelmesinde herhangi bir engelin olup olmadığını sorar. Robert Koleji'nin bu gibi tamamen masumane hizmetleri dışında Balkanlarda Bulgar ve Arnavutları Marmara'nın doğusunda da Ermenileri isyana yönlendirdiği tarihi bir realitedir.³⁹

C-ARMAŞ (AKMEŞE'DEKİ) MANASTIRI VE OKULU EKSENİNDEKİ HADİSELER

İran'dan Sivas'a oradan İzmit'e gelen Ermeniler şehir-

³⁵ DH-ŞFR, Dosya No:54-A, Belge No:175.

³⁶ DH-ŞFR, Dosya No:48, Belge No:126.

³⁷ DH-ŞFR, Dosya No:64, Belge No:285, keza Dosya No:48, Belge No:120.

³⁸ DH-ŞFR, Dosya No: 54-A, Belge No:273.

³⁹ DH-ŞFR, Dosya No: 54-A, Belge No: 284

de Akmeşe ,Aslanbey, Bahçecik ve İzmit merkezine yerleşirler. İzmit'teki yerleşim yeri olarak belirledikleri Akmeşe'de rahip Tadeos'un başkanlığıyla Çarhapan Meryem Ana Manastırını kurular.⁴⁰ Bu manastırla Akmeşe bölgesi Ermenilerce kutsal sayılır.

Akmeşe Manastırına her sene gelen “Ermeni Hacılar”dır. İzmit'teki Ermenilerin aşağı yukarı yarısından fazlası Akmeşe'de yaşarlar. Hacıların şehre gelmeleriyle Akmeşe'nin nüfusunun 2-3 kat arttığı belgelerde görölmektedir. Hac veya dini panayırda şehrin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatının canlanması yanında asayiş olaylarında da atımlar olur.

Manastırın parlak devri hiç şüphesiz 1889-1915 yıllar arasındadır. 1889 yılından itibaren burada birde ruhban okulu açılır. Eskiden var olan yatılı okul genişleterek “Apostolik topluluğun” ihtiyacını karşılamak amacıyla patrikliğin büyük papaz okulu düzeyine yükseltilir. Okul 18 Eylül 1889 da eğitime girer. Bu tarihten itibaren bir çok Ermeni Patriği buradan mezun olur.⁴¹

1890- 1916 tarihleri arasında İzmit Ermenilerine ait Arşiv belgelerini incelediğimizde belgelerde yoğunlaşan konuların başında Manastır ve okuldaki olaylar gelmektedir. Bunu bölgeye gelen hacılar ve onların güvenlik meseleleri izlemektedir. Hacıların bazen Taşnak komitesi üyesi papazların propagandalarına maruz kaldıklarını bazende hacılardan izinsiz paralar toplandığı görölmektedir.

İzmitli Ermenilerinin bir kısmı İstanbul'da yaşarlar. Fakat bölgeyle olan ilişkilerini kesmezler. İzmitli Rahip Virtanson'da bunlardan biridir. Patrikhane tarafından İstanbul'dan İzmit'e gelmesine izin verilmeyen Virtanson Akmeşe'deki manastırda çalıştığı belirlenir. Yapılan inceleme sonunda orada kalmasına izin verilir. Patrikhane Virtanson örneğinde olduğu gibi ‘uygunsuz davranışlar’ da bulunan cemaat üyelerinde tüm sorumluluğunu üstlenmektedir.⁴²

⁴⁰ Nurda İpek, *Kutsanmış Topraklar Armaş ve Ermeniler*, İstanbul, 2006

⁴¹ Agop Minasyan, “Armaş Manastırı”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 78, s.36.

⁴² *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Mektubi Kalemi, (HR-MKT), Dosya No; 2, Vesika No; 81.*

1890 yılına geldiğimizde bölgedeki Ermenilerin karıştığı aşayış olayları dikkat çeker. Burada ilginç olan Ermeni papazlarının tahrik ve teşvikiyle Çerkezlerden oluşan yirmi kişilik bir çetenin faaliyetleridir. Yıldız Sarayından İzmit kumandanlığına gönderilen belgede Çerkezlerin posta ve demiryolunu vuracakları ve bölgede tanınmış yabancıları kaçıracaklarına dair alınan istihbaratın değerlendirilmesi emir edilir.⁴³ Her sene mutad Akmeşe'deki hac törenleri 1891 yılında da gerçekleşir. Devlet Hac mevsiminde gerekli tedbirleri alır. Bu tarihlerde gelen Ermeni hacıların sayısı 6-7 bin civarındadır. Sonraları sayılar 20-30 bini zorlayacaktır. Gelenlerin olaysız dönüşleri için emniyet ve asker yoğun gayretler sarfederler.⁴⁴

Gelen hacıları papazlar isyana teşvik ettirmektedirler. 8 Nisan 1892 tarihli belgede eski Erzurum mebusu Ormaniyanın okuldaki faaliyetleri detaylı olarak anlatılır.⁴⁵ Devlet okuldaki eğitimden ve diğer olaylardan pekte haberdar olmadığı görülür. İzmit mutasarrıfı okul müdürü Ormaniyan'dan şüphelenir. İnceleme başlatır. Eksikler tesbit edilir. Hazırlanan raporda şunlar ortaya çıkar. Okulda 32 kadar genç rahip okumaktadır. Okul müdürü ve rahiplerin halka olan ilişkiler dikkat çekicidir. Ormaniyan 25 sene önce (1867) Bursa'daki okuldan mezun olmuştur. Aslen Romalı bir Katolik papazdır. İstanbul'a gelip mezhebini değiştirir. Erzurum'da bulunduğu sırada Katoliklerle Ermenileri birbirine düşürür. Patrik efendi Ormaniyanı Armaş manastırına sürer. Ormaniyan burada boş durmaz. Halkdan para toplar. Paralar İstanbul'daki Ermeni komisyonuna gönderilir. Paraların akibeti konusunda bakanlık soruşturma açar. Belge de Okul hakkında da bilgilerde verilir. Okulda Gregoryan mezhebine uygun eğitim verilmektedir. Eski ve yeni Ermenicenin yanında Fransızca'da öğretilir. Okunan derslerin arasında fenn-i hikmet, ulum-ı riyaset, tarih, mantık ve hukuk bulunmaktadır. Okul mezunlarının arasında pek çok Patrikde vardır. Bunlardan bazıları Kapanlı Psikopos Bedros , Patrik Der-Yeğyagan'dır. Der-Yeğyagan 1890'da buradaki okuldan mezun olmuştur.⁴⁶

⁴³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Parekânde Askeri Maruzat, (YPRK-ASK), Dosya No :73, Vesika No: 13.

⁴⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Umum Evrakı, (YPRK-UM), Dosya No : 23, Vesika No:14.

⁴⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi, (A-MKT-MHM), Dosya No: 502, Vesika No: 75.

⁴⁶ Kevork Pamukçyan, *Ötöyögrafiye Erişimiler*, (Mısır Hazine Öyküleri), İstanbul, 2003, s.109,195

Okul ve Manastır ile ilgili şikayet noktası Kilise etrafındaki ziyaretçiler için yapılan evlerdir. Evler büyük bir yangınla kullanılmaz duruma gelmiştir. Patrik yanan evlerin yerine yenilerinin yapılması için Sadaratten izin ister. Gerekli izin verilir. Patriğin başkanlığında oluşturulan komisyon inşaatı başlatır. İki senedir süren inşaat bitirilemez. İnşaatın bitirilmesi için hacılarda “sandık” adı altında paralar toplanır. Gelen şikayetler üzerine inşaatın durumu ve toplanan paraların akıbet konusunda inceleme yapılması kararlaştırılır. Fakat büyük bir sorunla karşılaşılır. Zira devletin elinde “Müslümanlardan Ermenice” bilen memur olmadığından istenilen kontrol yapılamaz. Bu olaydan bürokrasi ders çıkarır. Ermenice bilen Müslümanların yetiştirilmesi için Ermenilerin yoğun olduğu yerlerde ilkokullara Ermenice dersinin konulması talep edilir. Sadrazam Cevad paşa gerek okul ve gerekse Ormaniyan'ın hakkında Maarif Nazırından görüş ister. Maarif Nazırı Ermenice için yapılan uygulamalardan bahseder. Ermenilerin yoğun olduğu yerlerde Ermenice dersine gerek olmadığını ifade eder. Gerek Mülkiyede ve Galatasa-ray'da gerekse İzmit'teki liselerde Ermenice eğitiminin verildiğini belirtir. Hatta Siroz'da Rumca Mamuratü'l-aziz'deki lisede de Ermenice okutulduğunu Maarif Nazırı Sadrazama bildirir.⁴⁷ Buradan şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür. Bürokrasiye Ermenice eğitimi verilmesi konusunda Osmanlı devleti gereken ciddiyete sahip değildir. Belli şehirlerde sınırlı sayıdaki Ermenice eğitimi de istenilen şartlarda değildir. Bu da Armaş okulundaki incelemelerde olduğu gibi devletin azınlık eğitimini kontrolünde ciddi zaafiyetleri ortaya çıkmıştır.

1894'den itibaren Armaş Manastırı Ermeni olaylarında yavaş yavaş boy göstermeye başlar. Manastır olaylarda kullanılır. Rahipler çevre halkını Ermeni komiteleri lehine çevirmeğe çalışırlar. Bunun için dini panayırı yani hac mevsiminden faydalanırlar. Halkdan mali yardım maksadıyla toplanan paralar doğudaki Ermenilere gönderilir. Diğer taraftan batıda gelen silahların Anadolunun içlerine iletilmesinde gerek Armaş Manastırı gerekse Bahçecik'teki ki-

⁴⁷ A-MKT,MHM, Dosya No:502, Vesika No: 75.

lise ve Amerikan kolejinden istifade edilir.⁴⁸ Viyana'dan Çatalca'daki bir firmaya gönderilen 950 kg.lık sandığın içinden tüfenkler çıkar. İşin garip tarafı sandık Çatalca'ya gönderilmez. Sandığı Armaş Manastırı'na gittiğine dair güçlü deliller bulunur. İzmit bölgesi kumandanı bu olayla ilgili olarak bakanlığa yazı gönderir.Yazıda burada dini panayırın olduğundan asker ve hafiyelerin bölgede görevlendirildiğini yazar. Çatalca'dan gönderildiği iddia edilen sandığın İzmit'e gelme ihtimalinin yüksek olduğu fakat bulunmasının zor olacağını kumandan söyler. Buna neden olarakta İzmit körfezinin 30 millik bir alanı kapsadığını belirtir. Gemilerden kolayca mal indirilip, iç bölgelere silah sevk edilmektedir. Ayrıca Anadolu demiryolları işletmesinde çalışan şimendiferlerin çoğunun Van, Bitlis ve Erzurum bölgesinden gelen Ermenilerden olmasından dolayı Çatalca'dan İzmit'e silahların gönderilme ihtimali de yüksektir. Hatta daha iç bölgelere de silahlar trenlerle gitmektedir. İzmit'teki Kumandan bunların önlenmesi için bakanlığa şunları önerir. Demiryollarında çalışanların Türk olması, elinde yeteri kadar asker olması hafiyelerinde harcırahlarının zamanında ödenmesini ister.Demiryolları işletmesinde çalışan şimendiferlerin çoğunun Van, Bitlis ve Erzurum bölgesinden gelen Ermenilerden olmasından dolayı Çatalca'dan İzmit'e silahların gönderilme ihtimali de yüksektir. Hatta daha iç bölgelere de silahlar trenlerle gitmektedir. İzmit'teki Kumandan bunların önlenmesi için bakanlığa şunları önerir. Demiryollarında çalışanların Türk olması, elinde yeteri kadar asker olması hafiyelerinde harcırahlarının zamanında ödenmesini ister.⁵⁰

Ormaniyan'a ait bir diğer olayda 1895 yılında olur. Bu sefer Ormaniyan'ın görevi Manastır başkatibidir. Panayıra gelen halka “zararlı” konuşmalar da bulunur. Ayrıca Adapazarı'nda da yakalanan “Antranik” adlı Ermeninin üzerinde bulunan silah ve kitaplarında bu bölgede kullanıldığı anlaşılır.⁵¹

⁴⁸ Bekir Günay, *Ermeni Tehciri İzmit 1914-1920*, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Ankara 2002, s.39.

⁴⁹ A-MKT-MHM, Dosya No:729,Vesika No:5.

⁵⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perkanede Evrakı Serkurenalık Evrakı, (YPRK-SRN), Dosya ,No:4,Vesika No :47.

⁵¹ A-MKT-MHM, Dosya No:655, Vesika No :2

1917 yılında devlet gerek kiliseler gerekse okullar hakkında talimat yayınlar. Okutulan derslerden hocalara kadar detaylı bilgilerin bakanlığa bildirilip ilgili talimat çerçevesinde eğitim yapmaları istenir. Bu konuda Patrik Maarif Nazırına cevabi yazı gönderir. Yazıda ilginç tesbitler vardır. Patrik Ermeni okullarında anarşistlik ve sosyalistliğe dair kitapların okutulmasının mümkün olmadığı zira inançlarının bunu red ettiğini yazar. Patrik bakanlığa öneride bulunur. Bu okullardaki derslerin ve öğretmenlerin ne gibi eğitim aldıklarının kendilerince kontrol edilmesini önerir. Patriğin kast ettiği okullar misyonerlere ait okullardır. Patriğin kendiside onlardan rahatsızdır. Patrik kanunsuz olan bu okullara Patrikhanenin Öğretmen atanmasını talep etmektedir. İstenirse hangi öğretmenin hangi dersi verdiğini gösterir cetveli de bakanlığa vereceğini söyler. Buna karşılık Maarif Nazırlığının “yabancı ve Müslüman okulu heyet başkanlığınca” gönderilen yazıda Patrikhanenin kendilerine ait olmayan veya olan okulların kontrolüyle hoca tayini yetkilerinin olmadığına altı çizilir. Ülkedeki okullardaki öğretmenlerin diplomalarının verilmesiyle ders programların hazırlanmasının bakanlık kontrolünde olduğu vurgulanır.⁵²

D- ARMAŞ PANAYIRI VEYA HAC MEVSİMİNDEKİ OLAYLAR

Ermeni yazar Vahram Burmahan'm, “Zavallı Kağıtları” adlı eserine Armaş'daki hac yolculuğunu şöyle anlatır. “.. Hac yolculuğu yılda iki kez gerçekleşirdi. Birincisi küçük Hac diye bilinen Meryem Ana yortusundaki ikincisiyse Çarmının yüceltişi bayramındaki büyük hac... atlarla çekilen “yaylı”lar büyük bir çoğunluksa manda ve öküz arabalarıyla 50-100 arabaların arka arkaya sıralanmalarıyla yola çıkarlardı....Hac yolculuğun kendine özgü ve yazılı olmayan kuralları vardı buna göre çarmının yüceltilemesi bayramından altı gün önceden orada bulunulması yerleşmeli ve köyün sağlık verici ikliminde çokça yararlanılmalıydı...Bolu, Düzce, Zonguldak'dan

⁵² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mekatib-i Gayri Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği, (MF-MGM), Dosya No :8, Vesika No:14.

Gelen hacı adayları için Adapazarı birinci ve başta gelen toplanma yeridir. Buradaki Eren Garabed mahallesinin erkek çocuklarını okulunun en altı katı çok sayıdaki hac yolcuları için konaklama yeri konumun-dadır. İstanbul Patriği ve manastır önderi o gün törenine katılır, şarkıcı kümesi ise dört sesle şakır. Törenlerden sonra halka et lokması dağıtılır dışardaysa köyün tek meydanında büyük bir kalabalık zorla ilerler. Pazartesi sabah köy rahatlar. İstanbullular o gün Değirmendere yoluyla Armaş'ın kuzey doğusunda bulunan ve 5-6 km uzaktaki Ermenilerin çokça oturdukları Hasgal köyüne girerler. Köylüler o günü sabırsızlıkla beklemektedirler. Çünkü hindilerini onlara satacaklardır. Onlarsa geri dönmeden önce köyün kırlarında birer “kel(hindi)” kızartarak yerler. Öbür günlerse İzmit ve Adapazarına doğru giden yollarh hacılarla dolup taşar..”⁵³

Ermenilerin için çok önemli olan Armaş'daki hac olayına devlet 1892'den itibaren “güvenlik boyutuyla” yaklaşır. 1894 den sonra her sene Temmuz, Ekim ayları arasında yoğunlaşan hacıların geliş ve gidişleri bölgede bulunuşlarında devlet hacıların ibadetlerinin emniyet içinde yapmalarına dikkat eder.⁵⁴

Belgelerde “dini panayır” olarak geçen hac zamanında Armaş'm nüfusu 2-3 katını bulmaktadır. Hac her türlü provake eylemlerine açıktır. Bunları önlemek için mesela 1892 de İzmit mirlivası Sadeddin Paşa isteği üzerine İstanbul'dan İzmit'e bir bölük piyade ve süvari gönderilmiştir.⁵⁵ Hac olayı Ermeni komiteler ve “fesad” düşünceli papazlar için uygun bir ortamdı. Doğu Anadolu'da başlayan isyanlara insan ve lojistik desteği bu zamanda sağlanırdı.

Hacıların şehre geliş ve gidişlerini kontrol etmek içinde kendilerine ilmuhaberler verilirdi.⁵⁶ Hac esnasında halkın davranışları yakından takip edilir idi. Hacılar geceleri Armaş'ta

⁵³ Vahram Burmıyan, **Zavvalı Kağıt Parçaları**, (Ermeni Hekim Tuğti Gıdörner), İstanbul, 1999, s.127-128.

⁵⁴ YPRK-UM, Dosya No:43 Belge No: 80, YPRK-UM, Dosya No: 56, Vesika No: 48, YPRK-ASK, Dosya No:

⁵⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Mütenevva Maruzat (Y-MV), Dosya No:68, Vesika No :1.

⁵⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası, (DH-EV) Dosya No:43 Vesika No:8

konaklarlar. Burada “her gece padişahım çok yaşa “ teza-harütleriyle devlete bağlılıklarını dile getirirler.⁵⁷ Hacılardan hem devletin hemde manastırın para kazandığı görülür. Hacılara verilen ilmuhaberlerin üzerine yapıştırılan pullar bu amaç için kullanılır. Damga pulları devletin önemli gelir kaynağıdır.⁵⁸ Pul kontrolünde fazla alınan paralara veya yapıştırılmayan pullar soruşturma konusudur. Bir müddet sonra hacıların ilmuhaberlerinden alınan damga vergisinin kaldırılmasına karar verilir.⁵⁹

Hacıların gelişi bölge ekonomisini kalkındırırken İstanbul'da gelen Rum lotaryacılaran hırsızlara kadar bazı kimselerin geçim kaynağı olur. Manastıra gelen ziyaretçilerin bıraktıkları hediyeler ve paralar iyi bir gelirdir. Yalnız 1911 yılında devlet hacca izin vermez. Nedeni ülke genelindeki Kolera tehdididir. Bu tehdidden dolayı tüm panayırlar iptal edilir. Patrikhane panayırın düzenlenmediği için Armaş manastırının zarara uğradığını devlete bildirerek izin ister.⁶⁰ Daha öncede belirtildiği gibi manastırdaki rahiplerden Ormaniyanın ve diğer rahiplere Ermeni komitelerinin propagandasını yapmak-taydılar. Ermeniler arasında düşmanlık tohumları ekenlerden biri de rahip Hamazaib efendidir. Rabin halkı isyana teşvik ettiği tesbit edilir. Devlet rahipin sorgulanması için Patrikden izin ister ve ona göre işlem yapılır. Rahip öyle yaka paça götürülmez. Bu da Osmanlı devletinin Ermenilere bakış açısını gösteren bir küçük örnektir.⁶²

Armaş nahiyesine bağlı köylerden Ermenilerin gitmeleri üzerine Ermenilere ait arazilerden izinsiz ağaçlar kesilir. Yetkililerin bunlara karşı tedbir almazlar. Patrik durumu hükümete şikayet eder.⁶³ Tehcir sonrası bölgeden ayrılan Erme-

⁵⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı, (Y-MTV), Dosya No :278, Vesika No: 143.

⁵⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Zabtiye (ZB), Dosya No:59, Vesika No:34.

⁵⁹ ZB, Dosya No: 21, Vesika No: 64.

⁶⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti İdari, (DH-İD), Dosya No:116, Vesika No:30.

⁶¹ A-MKT-MHM, Dosya No:655, Vesika No: 2.

⁶² DH-İD, Dosya No: 114, Vesika No: 2/11.

⁶³ DH-İD, Dosya No:162, Vesika No:1/51.

nilere ait fabrika ve mağazaların boş bırakılmayıp, Müslüman şirketlerine dönüştürülmesini Talat paşa emir eder. Keza Ermenilerin bıraktıkları okullarda Muhacir halkın kullanmaları içinde hazırlanır.⁶⁴

Tehcirden Armaş'taki okulda etkilenir. Öğrenci ve rahipler İstanbul'daki Patrikhaneye nakil edilir. Patrikhanede eğitimlerine izin verilir. Bir müddet sonrada öğrencileri Kudüs'e taşınırlar.⁶⁵

Ermeniler geri döndüğünde bölgedeki halkla çatışırlar. 25 Mart 1919 da Bahçecik'te Ermenilerin öldürülmesi haberi alınır. Bunun üzerine Ermeniler intikam almak niyetiyle Müslümanlara saldırırlar. Bunla da yetinmezler. Bölgedeki et fiyatlarıyla oynamaya başlarlar. Halkı mağdur ederler. Müslüman halkın onlara karşı nefreti artar. Ermeniler Bahçecik'teki evlerine yerleşen Lazların çıkarılmasını isterler. Bazıları devlet eliyle çıkarılırlar. Çıkmayanlara karşı Ermeniler onların evlerini soyarlar ve halkı kışkırtırırlar. Fakat Lazlar onlara herhangi bir karşılık vermezler. Unutulmaması lazım olan bu sıralarda bölge işgal altındadır. Ermenilerin bu kadar kontrolsüz davranmalarının nedeni de budur.⁶⁶

III-ERMENİ TEHCİRİNİN İZMİT'E YANSIMASI

Tehcirin İzmit'e yansımalarını belirtmeden önce tehciye nasıl gelindi, kısaca bakmak lazımdır. 1914 Haziranda Erzurum'da toplanan Ermeni komiteleri aldıkları kararları I.Dünya savaşıyla beraber uygulamaya koyarlar. Osmanlı Devleti Ağustos 1914 de Almanya'yla bir ittifak yaparak savaşa hazırlanır.⁶⁷ Savaş rüzgarlarının kendisini fazladan hissettirdiği Osmanlı coğrafyasında, içerideki Ermenilerin yanında, dışarı-

---

⁶⁴ DH-ŞFR, Dosya No:64, Vesika No:39.

⁶⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalem, (DH-EUM-KLH), Dosya No:2, Vesika No: 27-A.

⁶⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH-KMS), Dosya No: 50, Vesika No:2/30, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi, (DH-EUM-AYS), Dosya No: 22, Vesika No:31.

⁶⁷ Yusuf Himet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.II, C.IV, Ankara, 1952, s.642-643.

Daki Ermenilerinde hareketlendiği görülür. 5 Ağustos 1914'de Marsilya'da toplanan Türk Ermenileri bir bildiri yayınlarak, Ermenilerin Osmanlı ordusunda hizmet yapmayacaklarını ve Fransa ile müttefik ordularına gönüllü olacaklarını ifade ederler.⁶⁸

Bu kararlar,Ermeni komitelerinin I.Dünya Savaşın'da ne yapacaklarının açık birer göstergesidir.

Alınan kararlara göre; Ermeniler, seferberlik emirlerine uymamak, askere gitmemek, askere gidenlerin de tek tek veya toplu olarak silah ve cephaneleriyle kaçmalarını sağlamak köylerde kentlerde propagandalar yaparak morali bozmak, olaylar çıkararak Türk askerinin ailesini ve köyünü korumak için askerlik görevini yapmamasını sağlamak, askeri nakliyatı aksatmak, asker, erzak ve mühimmat konvoylarına saldırmak, Ruslar⁶⁹ sınırı geçtikleri zaman isyan ederek Türk ordusunu arkadan vurmak, ellerindeki silahlarla Türk ordusundan da kaçıp gönüllü olarak Rus ordusuna katılmak, terk edecekleri köylerde kiliseleri, evleri, yiyecekleri yangınlar çıkartarak yakmak, askeri bilgileri taşımak için casusluk yapmak faaliyetlerinde bulunacakardır. Ermeniler savaşıla beraber kısa sürede kararlarını uygulamaya koyarak ard arda isyanlar çıkarmaya başladılar.⁷⁰

Osmanlı devletinin seferberlik ilan etmesinden hemen sonra 17 Ağustos 1914'te ilk Ermeni isyanı Zeytun'da çıkar. İsyanın Zeytun'da çıkması beklenen bir sonuçtur. Zira Zeytun bölgesi Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu ve 1780'den itibaren sık sık isyanların olduğu bir yerdir.⁷¹

Zeytun Ermenilerinin başlattığı olaylar bir türlü kontrol altına alınamaz. Dahiliye Nazırı Talat Paşa, 6 Mayıs 1914 tari-

⁶⁸ Üçarol,a.g.e.,s.390.

⁶⁹ Ercüment Kuran "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu", Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu, Ankara. 2000, s.65.

⁷⁰ Azmi Süslü, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Ankara, 1990.

⁷¹ Erdal İlter, Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeytun İsyanları (1780-1880), Ankara, 1988.

hinde Maraş mutasarrıfına bir şifreli telgraf gönderir. Zeytunluların bölgeden tamamen uzaklaştırılmalarını emir eder.⁷²

Zeytun'da 30 Ağustos 1914'de çıkan isyanı, Kayseri, Bitlis, Erzurum, Diyarbakır, Trabzon, Van, İzmit, Adapazarı, İzmit, Canik ve diğer yerlerdeki isyanlar takip eder. Savaşın ilerleyen günlerine paralel olarak Ermeniler, özellikle Doğu Anadolu'da silahlı faaliyetlerini giderek artırır. 9 Şubat 1915'de Van'da başlayan isyan üzerine devlet komite reislerinin yakalanmasını idarecilerden ister.⁷³ Devletin bu sert tutumuna Karşılık, Ermenilerde Müslüman köylere saldırarak buna cevap verirler. Ordunun savaş da olduğu bir ortamda Ermenilerin Müslüman köylere ve orduya saldırmaları savaş öncesi alınan kararlara göre gerçekleşmektedir. Bu durum karşısında Başkumandan vekili Enver Paşa 2 Mayıs 1915 tarihli Dahiliye Nazırına gönderdiği emirle, Van bölgesindeki Ermenilerin faaliyetlerinden özellikle de Ruslarla işbirliği yapmalarından bahsederek, "... ya adı geçen Ermenileri ve ailelerini Rusya sınırı içerisine sürmek veya bu Ermenileri ve ailelerini Anadolu içerisine çeşitli yerlere dağıtmak gereklidir. Bu iki yoldan uygun olanın seçilerek uygulanmasını rica ederim. Bir sakınca yoksa asilerin ailelerini ve isyan merkezlerini sınır dışına sürmeyi ve onların yerine sınır dışından gelen islam halkı yerleştirmeyi yeğlerim..." demektedir.⁷⁴

Dahiliye Nazırı Talat Paşa bu emir doğrultusunda "Ermeni Tehciri"nin ilk uygulamasını sınırlı olarak başlatır. Öncelikle Van, Bitlis, Erzurum havalisindeki Ermenilerin savaş alanı dışına çıkarılması için ordu komutanlarına direktifler gönderir. Talat Paşa 26 Mayıs 1915 tarihli Sadarete gönderdiği tezkirede, tehcirin sınırlarının genişletmesini ister. Van, Bitlis, Erzurum, Adana, Mersin, Kozan şehir merkezleri dışındaki köyler ve kasabalardaki Ermenilerin Musul, Zor, Urfa'nın güne-

⁷² DH-ŞFR, Dosya No: 52 , Belge No:102.

⁷³ DH-ŞFR, Dosya No: 52 ,Belge No:96.

⁷⁴ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 81, Belge No:1830, Ankara, 1982.

yiyle, Halep ve Suriye vilayetlerine iskan edilmelerini ister. Bu tezkire 30 Mayıs 1915'de Meclis-i Vükela da da tartışılarak kabul edilir.

Tehcir esnasında Ermenilerin mağdur olmamaları için devlet gerekli tedbirleri alır. Dahiliye nezareti Balkan Harbi sonrası muhacirlerine ayrılan tahsisattan Ermenilerin işlerini sağlar. Mali ve iktisadi meselelerini halleder. Ermenilere ait gayri menkuller tespit edilerek muhafaza altına alınır. Nezaret Ermenilere gittikleri yerlerde arazi, emlak ve iş temin eder.

1 Haziran 1915 tarihinde Meclis-i Vükelada “Kanun-ı Muvakkat”la Tehcir Kanunu resmileşerek yürürlüğe sokar.

Kanuna göre;

1.“Savaş sırasında ordu, kolordu ve tümen komutanları ve bunların müstakil mevki kumandaları; ahali tarafından herhangi bir suretle hükümetin emirlerine, memleket savunmasına, asayişin korunmasına ilişkin işlere ve düzenlemelere muhalefet, silahla saldırı ve direnme görürlerse bunu önlemeye mezun ve mecburdur.

2.Ordu, müstakil kolordu ve tümen kumandanları askerlik icaplarından dolayı veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri köyler ve kasabalar halkın tek tek veya toplu olarak diğer mahallere sevk ve iskan ettirebilirler.”⁷⁵

A-TEHCİRİN İZMİT'E YANSIMALARI

Tehcirin İzmit'te iki boyutuyla yansıdığı görülür. İlki Trakya'dan gelen Ermenilerin Anadolu'nun içlerine gönderilmesinde İzmit ilk iskan bölgesi olarak kullanılır. İkincisi ise İzmit'teki Ermenilerin tehciridir. Bu bölümde İzmit'teki Ermenilerin durumlarını belgeler ışığında tahlil etmeye çalışacağız.

Tehcir esnasında İzmit'teki Ermenilere devletin yakla-

⁷⁵ Takvim-i Vekayi, 19 Mayıs 1331, Sayı: 2189.

şımı esnektir. Kimi zaman şehire gelenler, kimi zamanda şehirdeki Ermeniler gönderilir. Devlet İzmit'teki Ermenilere “tehciri” sistemli bir şekilde uygulamaz.

Bir belgede, Dahiliye Nezareti şehirdeki bazı Ermenilerin gönderilmesinden vazgeçilmesini ister. Sadece sayılarının belirlenmesi emir edilir.⁷⁶ Aynı tarihli bir diğer belgede “...liva dahilindeki Ermenilerin kamilen ihracı...”⁷⁷ ifadesinden kastedilen ve gitmeleri istenen Ermenilerin İzmit'e gelenler olduğu anlaşılır. Yine aynı belgede Adapazarı, İzmit ve Bahçecik'teki Ermenilere bir müddet daha izin verilir. Fakat sürelerinin dolmalarına müteakiben onlarmda İzmit'ten sürülmeleri, İzmit mutasarrıflığına gizli bir telgraf şifresiyle bildirilir.

Nezaretçe İzmit ve çevresindeki Ermenilere tehcir esnasında toleranslı davranılmaktadır. Nezaret, İzmit mutasarrıflığına verdiği emirde öncelikli olarak şehre gelen Ermenilerin gönderilmesini ister.⁷⁸ Tabii buradan İzmit'teki Ermeniler tehcire uğramadılar diye bir sonuç çıkarmak zordur. Zira bir müddet sonra şehirdeki Ermenilerin de Anadolu'nun iç bölgelerine doğru sürüldükleri bilinmektedir.

Devlet Ermenileri sevk ederken onlara seyahat belgesi vermektedir. Bu belgelerde gidecekleri yerlerle, gidemeyecekleri bölgeler tanımlanmaktadır. Ermenilerin sevkleri esnasında karayoluyla gidenlerin (Trakya bölgesinden gelenler için) hiçbir şekilde İstanbul'a uğratılmamaları emir edilmektedir.⁷⁹

İzmit'te tehcire tabii olanlardan ilginç bir örnekte Ermeni mahkumlardır. Kalbendliğe mahkum olup İzmit'ten Konya'ya sevk edilen Ermenileri Konya'daki idareciler kabul etmezler. Bu iki vilayet arasında sorun olur. Bunun üzerine Talat Paşa İzmit mutasarrıflığına gönderdiği telgrafda iade edilen mahkumların sayı ve isimlerinin tespitini ister.⁸⁰

⁷⁶ DH-ŞFR, Dosya No:54-A, Belge No:263.

⁷⁷ DH-ŞFR, Dosya No:54-A, Belge No:264

⁷⁸ DH-ŞFR, Dosya No: 54-A, Belge No:168.

⁷⁹ DH-ŞFR, Dosya No:54-A, Belge No:255.

⁸⁰ DH-ŞFR, Dosya No:65, Belge No:48.

B-BÖLGEDEKİ ERMENİLERİN SAYILARININ TESPİTİ

İzmit'te Trakya bölgesinde çok miktarda Ermeni gönderilir. Bununla beraber ilerleyen aylarda gerek Trakya'dan İzmit'e ve gerekse İzmit'ten Anadolu'nun iç bölgelerine (Adana, Zor vs.) Ermenilerin gönderilmesinden vazgeçildiği anlaşılır. Ayrıca hareket halinde olan veya yoldaki Ermenilerin de biran önce sayılarının tespit edilmesi için Emniyet Genel Müdürü ilgili mutasarrıflıklara emirler gönderir.⁸¹

Buradan şu sonuç çıkarılabilir; hükümet, Marmara bölgesindeki Ermenilerin tehcirine pek sıcak bakmamaktadır.

Doğuda tehciri sıkı uygulayan Osmanlı devleti Batıda esnektir. Bunun iki nedeni olabilir. Biri Avrupa kamuoyundan yükselen itirazlar, diğeri de batıdaki Ermenilerin büyük hadiselerle karışmamalarıdır.

Öte yandan Avrupa kamuoyu ve Ermenilerin itirazları karşısında, Dahiliye Nezaretinin daha o zamanlarda nüfus istatistiklerine önem verdiği, 1918 tarihli bir belgede görülmektedir. Bu belgede İzmit'e gelen ve oradan gönderilen Ermenilerle Rumların miktarlarıyla ,nereli olduklarının tespit edilmesi istenmektedir.⁸²

Altı gün sonra teftiş heyeti müdürlüğünden gönderilen bir başka telgrafta ise nüfus defterlerine kayıtlı olan Ermeni erkek ve kadınlarının miktarları, nereli olduklarının belirlenmesi emri verilir. Bunun yanında ne kadar sürede, kaç tane Ermenin de sevk edildiği tespit edilmeye çalışılır. Yine aynı belgede sevkten istisna tutulanan varsa miktarlarının ve neden gönderilmedikleri araştırılır.⁸³

Ermeni Meselesinin uluslararası platforma taşınması üzerine Osmanlı devletinin Ermeni nüfusu yanında diğer gayr-i

⁸¹ DH-ŞFR, Dosya No:63, Belge No:72.

⁸² DH-ŞFR, Dosya No:93, Belge No:153.

⁸³ DH-ŞFR, Dosya No:93, Belge No:229.

müslimlerin de nüfus hareketlerinin yakından takip ettiği anlaşılmaktadır.

C-TEHCİR EDİLEN ERMENİLERİN İHTİYAÇ- LARININ KARŞILANMASI

Tehcir kanunuyla beraber başlayan Ermeni nüfus hareketinde devlet, Ermenilerin mağdur olmaması için gerekli tedbirleri alır. Giden Ermenilerin yol güzergahları, yoldaki iâşeleri, sağlık durumları, vardıkları mahalle yerleştirilmesi, gidenlere iş bulunması gibi tüm ayrıntılar düşünülmüştür.⁸⁴ 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela'da tehcir için alınan kararda Ermenilerin can ve mal güvenliklerinin sağlanması bir kere daha teyit edilir. Ayrıca Ermenilerin gittikleri yerlerde Kesin yerleştirilmeleri ve göçmen ödeneğiyle geçimleri sağlanır. Önceki mali durumlarına uygun olarak kendilerine, arazi ve mal verilir. Hükümet tarafından göçmenlere ev yaptırılır. Çiftçilere tohumluk, zanaatkarlara alet temin edilir. Boşaltılan şehir ve kasabalardaki Ermenilere ait gayri menkullerin sayımı yapılır. Bunların cinsleri, miktarları ve kıymetleri tespit edildikten sonra köylere yerleştirilen Türk muhacirlerine verilir.⁸⁵

Alınan ve bir kısmı uygulanan bu kararlara paralel olarak Ermenilerin yolculuklarını güvenli yapabilmeleri için bazı ek tedbirler de alınır. 28 Ağustos 1915 tarihli talimatla;

- Ermeniler yola araba ile veya yaya olarak çıkan grupları en yakın demiryolu istasyonuna götürülüp oradan trenlerle sevk edilebilecekler,

- İstasyona vardıklarında aile reisleri asker olan veya bakacak kimsesi bulunmayan kadın ve yetimler durumlarını resmi belgelerle ibraz ettiklerinde başka yere iskan edilmeyerek istasyon yakınındaki şehir, kasaba veya köylere yerleştirilecekler,

- Ermenilerin sevki sırasında iâşeleri temin edilecek, fakirlerin iâşeleri ücretsiz karşılanacak,

⁸⁴ DH-ŞFR, Dosya No:53, Belge No:305.

⁸⁵ Babacan, a.g.m., S.150.

•Güvenlikleri sağlanacak, hamilelerle yeni doğmuş çocukların ihtiyaçları temin edilecek,

•Yerlerini terk etmek istemeyenler veya yerlerine dönmek isteyenlerden makul sebep gösterenlerin dilekçeleri görevlilerin görüşleri de alınarak Dahiliye Nezaretine gönderilecek ve nezaretin vereceği cevaba göre hareket edilecek,

•Göç sırasında veya konaklama esnasında Ermeni göçmenlere yapılacak her hangi bir saldırı derhal zararsız hale getirilecek, saldırıda bulunanlar tevkif edilerek, Divan-ı Harp mahkemesine sevk edilecek ve en ağır şekilde cezalandırılacak,

•Göçe tabii tutulanlardan hediye veya rüşvet alanlarla tehdit ile kadınları iffal edenler veya onlarla gayri meşru münasebet kuranlar derhal görevden alınıp, Divan-ı Harbe sevk edilmesi bu talimatla bütün görevlilere bildirilmiştir.⁸⁶

Alınan bu kararlara idarecilerin harfîyen uydukları görülmektedir. Ermenilerin sevk ve işlerinin masrafları, muhacirin tahsisatından karşılanmaktadır.⁸⁷ Masrafların sadece muhacirin tahsisatından değil özellikle iskanları için harcamaların “seferberlik tahsisatından” da yapılması istenilir.⁸⁸ Yukarıda zikredildiği gibi yerlerini terk etmeleri istemeyenlere paralel olarak sevk esnasında İstanbul'a gelip gitmeyenler olursa bunlarla ilgili kararlar talimat doğrultusunda nezaretçe verilecektir. Bunun yanında nezaret Ermenilerin bir şehirden diğer şehre geçişlerinde tüm kontrolün bölgenin mülki idaresinde olmasını ister.⁸⁹

Osmanlı Devleti'nin Ermenilerin sevklerine ve iskanlarına azami dikkat göstermesine rağmen, Ermenilerin bir kısmı gönderildikleri mahalden gizlice kaçımağa başlarlar. Kaçanlar eski muhitlerine veya ara iskan bölgelerine geri dönerler. Emniyet Genel Müdürlüğü tüm vilayetlere gönderdiği telgrafla, kaçarak eski mahallerine dönenlerin yakalanıp daha uzak bölgelere sevk edilmelerini emreder.

⁸⁶ Salah R. Sönmez, “Tehcir ve Kırımlar Konusunda Ermeni Propagandası Hristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı.”, Belleten, Sayı 161, s.140-142.

⁸⁷ DH-SFR, Dosya No: 67, Belge No:24.

⁸⁸ DH-SFR, Dosya No: 85, Belge No:10.

⁸⁹ DH-SFR, Dosya No: 90, Belge No:176.

⁹⁰ DH-SFR, Dosya No: 63, Belge No:294. ⁹¹ DH-SFR, Dosya No: 63, Belge No:294. Arşivi - <https://rantey.org>

IV.İZMİT'TEN GEÇEN ERMENİLERİN DURUMU

İzmit'in Ermeni tehcirinde en fazla göze çarpan boyutu, hiç şüphesiz coğrafi konumudur. Başkent İstanbul ile Anadolu'yu birbirine bağlayan güzergahın üzerinde olması, Trakya ve çevresinden Ermenilerin sevkinde İzmit'in “ara iskan” bölgesi olarak kullanılmasına neden olmuştur.

İzmit'e gönderilen Ermeniler, Edirne, Karaağaç bölgesi Ermenileridir. Karaağaç'tan gelen Ermeniler önceleri İzmit'ten daha ileriye sürülmesi düşünülmüş fakat sonraları bundan vazgeçilmiştir. Karaağaç'tan gelen Ermenilerle ilgili en eski belge 5 Ekim 1915 tarihli dir. Bu belgeye göre Tekirdağ yoluyla İzmit'e gelen Ermeniler daha ileriye gönderilmeden İzmit'te tutulmaktadır.⁹¹

Bununla beraber üç gün sonra Karaağaçlı Ermeniler hakkında Eskişehir ve Karahisar-ı Sahip (Afyon) mutasarrıflıklarına nazır imzalı gönderilen bir başka telgrafta oralara varan Ermenilerin İzmit'e iade edilmeleri emir edilir.⁹²

Ekim ayına ait bir diğer belgede İzmit'teki Karaağaçlı Ermeniler Edirne'ye eski kayıtları kontrol edilerek gönderilir.⁹³ Bununla beraber hükümet birkaç ay sonra Karaağaçlı Ermeniler hakkında karar değiştirerek, İzmit'ten Edirne'ye gidenlerin İzmit'e Konya'ya gönderilen Karaağaçlıların da İzmit'e iade edilmelerini ister.⁹⁴

Hükümetin Karaağaçlı Ermeniler üzerinde fazla durması ayrı bir araştırma konusudur. Bu olay bile tehcirin bu bölgede tam olarak uygulanamadığın açık bir göstergesidir.

Trakya bölgesinden İzmit'e gelen Ermenilerin de tehcir esnasında İzmit'ten uzaklara gönderilmediği görülmektedir.

⁹¹DH-ŞFR, Dosya No: 57, Belge No:288 .

⁹²DH-ŞFR, Dosya No: 57, Belge No:334.

⁹³DH-ŞFR, Dosya No: 57, Belge No:294.

⁹⁴DH-ŞFR, Dosya No: 57, Belge No:373.

Ermenilerin iskanında daha ziyade demiryolu hattındaki şehirlerin (Eskişehir, Afyon, Konya) tercih edildiği bilinmektedir.

Sevk esnasında İstanbul'da olmalarından dolayı tehcir edilmeyen Ermeniler, Emniyet Genel Müdürlüğün izniyle önce İzmit'e gönderilirler. Daha sonra da İzmit'ten Konya'ya sürülürler. Konya'ya gönderilen Ermeniler şehir merkezine değil köylere yerleştirilir. Bu konuyla ilgili emir bizzat Dahiliye Nazırı Talat Paşa tarafından Konya valiliğine verilir.⁹⁵

Ermenilerin şehir merkezlerinin dışına yerleştirilmelerini Doğu Anadolu'da da görmekteyiz. Buradaki amaç, şehir merkezlerinin mevcut nüfus, ekonomik ve siyasi yapısını bozmamaktır. Ayrıca arazideki belli bölgelere iskan edilmiş, Ermeniler kontrol etmek kolaydır.

Ermenilerin içerisinde eski adi suçluların tehcir esnasında da boş durmadıkları görülür. Tekirdağ'dan İzmit'e sevk olunan Serkisoğlu Hamayen'in arkadaşı Baronik Serkis'in durumu böyledir. Serkis eski bir kaçakçıdır. Serkis'in kaçakçılıkdaki ustalığını bu sefer Ermenileri iskan oldukları yerden kaçırmakta kullandığı görülür.⁹⁶

A- AMERİKA VE ALMANYA'DAN ERMENİLERE GÖNDERİLEN YARDIMLAR

Ermeni Meselesinin kronolojisine baktığımızda “sadık milletin”, “asi millet” haline getirilmesinde dış güçlerin fazlasıyla müdahil oldukları bilinmektedir.⁹⁷

1877-1878 Osmanlı Rus harbiyle uluslararası soruna dönüşen Ermeni Meselesini, uzun süre Ruslar kullanmıştır. Berlin Kongresinin kararlarında yer alan “Anadolu Islahatı” projesinin İngiliz Başbakanı Salisburg kendi üzerine alır. Bun-

⁹⁵ DH-ŞFR, Dosya No:60, Belge No:308.

⁹⁶ DH-ŞFR, Dosya No:61, Belge No:173.

⁹⁷ Ali Fuad, 1294 Osmanlı-Rus Seferi, C.I., İstanbul, 1326.

⁹⁸ Karaca, a.g.m., s.9-90.

dan böyle İngiltere Rusların yanında Ermenilerin yeni koruyucusudur.Yalnız bu tarihlerde İngiltere ve Rusya'nın Ermenilere bakışlarında farklılıklar vardır. Şöyle ki Rusya Ermenileri kullanarak Osmanlı Devleti'nin doğusunda bir iç huzursuzluk çıkarma peşindedir.⁹⁹ İngilizler ise tam tersi görüştedirler. Ermeni Meselesinde sadece Rusya veya İngiltere değil Belçika gibi devletleri de bulmak mümkündür. Nitekim II.Abdülhamid'in suikast girişiminde yer alan Belçikalının durumu uzun süre iki ülke arasında diplomatik krize sebebiyet vermiştir.¹⁰⁰

Avrupa dışındaki ülkelerin özellikle Amerika Misyonerler vasıtasıyla ABD'nin Ermeni Meseleinde taraf olduğunu görmekteyiz. Amerikalı Misyonerlerin Ermenilerle ilk teması dini düzlemde gerçekleşmiştir.

Osmanlı topraklarına 1819'dan itibaren girmeye başlayan Amerikalı Misyonerler 1832 yılına geldiklerinde İstanbul'da kurdukları merkezle Anadolu'da daha sistemli faaliyetler içine girmişlerdir. 1896 yılında Osmanlı topraklarında Amerikalı Misyonerlerin sayısı 176'yı geçmiştir. Amerikalı Misyonerler daha önce de belirtildiği gibi dini misyonlarını yaymak için önce Müslüman ve Yahudilerle uğraşmamışlarsa da fazla başarılı olamamışlar daha sonra da kendilerine hedef olarak "Doğu Kilisesi" üyelerinden Ermenileri seçmişlerdir. Misyonerlerin Ermeniler üzerindeki çalışmaları kısa süre içinde meyvelerini vermeye başlamıştır.

"...En evvel Ortodoks ekseriyeti ile Protestanlığa geçenler arasında misyonerlerin teşvik ettiği bir ikileşme ortaya çıktı ve yeni bir Protestan Ermeni toplumu teşekkül etti..¹⁰¹

XIX.yüzyıl sonlarında itibaren Amerika Yurtdışı Misyonerler Komiserliği masasının çalışmaları artık bir nevi Ermeni masasının faaliyetlerine dönüşecektir.¹⁰²

⁹⁹ Küçük, a.g.e., s.34.

¹⁰⁰ Engin, a.g.m., s.132.

¹⁰¹ Gürün, a.g.e., S.43

¹⁰² Justin Mc Carthy, "I. Dünya Savaşında İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara 2000, S.15 -29.

1914'e gelindiğinde “Amerikan Board” Misyoner teşkilatının Türkiye'deki okul sayısı 426, hastanesi ise 9'a ulaşır. Amerikan okullarında¹⁰³ İngilizce öğrenen Ermenilerden bazıları ABD'ne giderek oraya yerleşirler. 1890'da komitelerin teşvikiyle Amerika'ya Ermeni göçü artarak sürer. Ermeniler yeni vatanlarında Türkler aleyhine propagandaya girişirler. Bunun sonucunda ABD'nde “zavallı Ermenileri vahşi Türkler” imajı oluşur.

“...Tehcir esnasında eşkiyanın baskınları sonunda can ve mal kaybına uğrayan Ermenilere yardım maksadıyla Newyork'ta 1915 Eylül'ünde “American Committee for Armenian and Syrian Relief” teşkilatı kuruldu. Ermeniler lehine yoğun propaganda yapılarak külliyetli miktarda para toplandı...”¹⁰⁴

Toplanan bu paraların Osmanlı ülkesinde Ermenilere gizlice gönderilip dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Emniyet Genel Müdürlüğünden tüm vilayetlere gönderilen şifreli telgrafda paraların kimler tarafından nasıl dağıtıldığının valilerce öğrenilmesi istenir.¹⁰⁵

Gönderilen bu emrin üzerinden bir iki ay geçtikten sonra Talat Paşa, valilere gönderdiği bir diğer telgrafında Ermenilere Amerikalıların yanında Almanların da devletin haberi olmadan gizlice para dağıttıklarını söyler ve gerekli tedbirlerin alınmasını emreder. Buna izin veren devlet memurları yakalanıp “şiddetle” cezalandılır.¹⁰⁶ Burada düşündürücü olan husus, “müttefik dost” Almanların da Ermenilerle olan temasıdır. “Tehcirin” uluslar arası kamuoyunda aleyhimize gelişen bir kampanya'ya dönmesiyle Almanya'nın bu konuya ilgisiz kalmadığı anlaşıyor. 15 Ekim 1915'te Alman Protestan Kilisesi'nin ileri gelenleri sonra da

¹⁰³ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okullarına Dair Bazı Gözlemler”, *Amme İdaresi Dergisi*, XIV, 13, Ankara, 1981, s.87-96.

¹⁰⁴ Ercümen Kuran, “Amiral Bristol Raporu ve ABD'de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandasının Tarihçesi”, *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara, 2000, s.113

¹⁰⁵ DH-ŞFR, Dosya No:60, Belge No:178.

¹⁰⁶ DH-ŞFR, Dosya No: 62, Belge No:210.

29 Ekim 1915'de Almanya'nın Merkez Katolik Komitesi, Alman Başbakanı Von Bethmann Holweg'e başvurarak Osmanlı devletindeki Ermeniler konusunda girişimlerde bulunmasını isterler. Başbakan'ın bu temsilcilere verdiği cevap bir manada Alman hükümetinin görüşünü de ortaya koymaktadır. Başbakan, "...hükümet bugüne kadar yapmış olduğu gibi bundan sonra da nüfuzunu Hristiyan halkları dinleri yüzünden baskı ve zulme uğramamaları için kullanmayı başlıca görevleri arasında sayacaktır. Bu temel cümleden anlaşılacağı gibi Alman Hristiyanları açıkladıkları kaygı ve isteklerin göz önünde bulundurulması için elimden geleni yapacağıma güvenebilirler.." ¹⁰⁷ demektedir.

B-KAÇIRILAN VE KAÇMAYA ÇALIŞAN ERMENİLER

Amerikalıların Ermeniler ile olan münasebetleri, daha ziyade dini platformda sürmekteydi. 1917'den itibaren ABD'nin Ermenilerle ilişkileri farklı bir boyuta geçer. O da "İnsan kaçakçılığı" dır. Amerikalılar Osmanlı Devleti'nden izin almadan ülkelerine dönerlerken yanlarında Ermenileri de götürmektedirler. Buna karşı Dahiliye Nezareti tedbirini alır. Amerikalıların yanlarında Ermenileri götürmelerine izin verilmediği gibi bu işi yapanlar şiddetli olarak cezalandırılır. ¹⁰⁸ Bunun yanında Ermenilerin ülkeden değişik yöntemler kullanarak firar ettikleri bilinmektedir. 1918'de Ermeniler Avrupa'ya giden Rumların aralarına karışırlar. Ermenilerin bu şekilde kaçtıklarının anlaşılması üzerine Rum ve Ermenilerin mallarına el konulur. Kimlik bilgileri de ilgili birimlere gönderilir. ¹⁰⁹

İngiliz pasaportuna sahip bazı Ermenilerin İngilizlerin gözetiminde İsviçre'den İtalya'ya geçirildiklerini devlette haber alır. Ermenilerin İtalya'da herhangi bir işleri olmadığı bilinmektedir. Ermenilerin muhtemelen Yunanistan'a geçtikle-

¹⁰⁷ Mustafa Çolak, Alman Arşiv Belgelerine Göre Almanya İmparatorluğunun Doğu Politikası Çerçevesinde Kafkasya Politikası, (1914-1918), **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Samsun, 1999, s.49-52.

¹⁰⁸ DH-ŞFR, Dosya No:76, Belge No:48.

¹⁰⁹ DH-ŞFR, Dosya No:92, Belge No:162.

rini Bern sefirinin bildirmesi üzerine Talat Paşa bunların Osmanlı sahillerinden sızmaları endişesi içindedir. Bunu önlemek için Aydın, Adana, Beyrut, Halep, Trabzon vilayetleriyle Karesi, İzmit, Kudüs, Bolu ve Canik mutasarrıflarına telgraflar gönderilir.¹¹⁰ Kaçan veya kaçırılan Ermenilerin daha sonra Osmanlı devletine sızdırılarak ülkedeki muhtemel isyan kışkırtıcılığında görev yaptıkları bilinmektedir. İngilizler, savaşta Ermeniler bu şekilde çok sık kullanmışlardır.

C-DİN DEĞİŞTİREN ERMENİLER

Tehcir esnasında ve sonrasında Ermeniler arasında yoğun olarak ihtida yani din değiştirme olayları gözükmeye başlar. Ermeniler dinlerini değiştirerek Müslüman olurlar. Buradaki amaç, tehcirden kurtulmaktır. Bir diğer hedef ise Müslüman olduktan sonra onların haklarına sahip olup, ülke içerisinde rahat seyahat yapmaktır. Ermeniler din değiştirme-leriyle seyahat ve mülk edinme haklarını sonuna kadar kullanırlar. 1916 Mayısında tüm vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen telgrafla; din değiştiren Ermenilere verilen nüfus tezkerelerinin kontrol edilmesi istenir. Seyahat edenler durdurulur. Ermenilerin seyahat etmeleri turistik amaçlı seyahatler değildir. Ermeniler Müslüman olup seyahat tezkiyelerini alıp, memleketlerine geri dönmeye başlarlar. Bunun üzerine inzibat memurları “İhtida” edenlerin nüfuslarını değiştirmezler. Bulundukları kasaba ve mahalle tezkerelerine yazılıp, mühürlenerek gitmelerine izin¹¹¹ verilir.

Ermenilerin “din değiştirme” olayını 1918'e gelindiğinde fazlasıyla istismar ettikleri görülür. Buna karşı devlet yirmi yaşını doldurmamış kadın ve erkek Ermenilerin din değiştirmelerini dikkate almaz. Ayrıca yirmi yaşını geçenlerden ihtida eden Ermeniler tekrar eski dinlerine dönmelerini serbest bırakır.¹¹²

¹¹⁰ DH-ŞFR, Dosya No:78, Belge No:47.

¹¹¹ DH-ŞFR, Dosya No: 76, Belge No:243/79.

¹¹² DH-ŞFR, Dosya No:96, Belge No:100

V-TEHCİR SONRASI İZMİT'TE ERMENİLER

Ermenilerin bilinen iddiası “Türklerin Ermenileri katl” etmek suretiyle soykırıma tabi tuttukları şeklindedir. Soykırım kelimesi en basit tanımlanmasında bir milletin içindeki, farklı etnik unsurları sistemli olarak yok edilmesidir. Ermenilere sormak lazım acaba soykırıma maruz kalan bir millet veya etnik unsurun soykırım sonrası o ülke var olabilir mi? Veya soykırıma uğrayanlar acaba tekrar eski yerlerine dönebilirler mi ? Sözde soykırıma uğrayanlara niçin devlet iş temin etmeye ve iskan etmeye çalışır ? Tüm bunlar Ermeniler ve onların yandaşlarının cevap vermesi gereken sorulardır.

A-İZMİT'E GERİ DÖNEN ERMENİLER

“Tehcir” le beraber İzmit'ten ayrılan Ermeniler Kasım 1918 den itibaren geri dönmeye başlarlar. Ermeniler eski yerlerine geldiklerinden farklı bir manzarayla karşılaşır. “Tehcir kanunu” çerçevesinde Ermenilerin arazi ve mülkleri Türklere bıkartılmıştır. Dönüşlerle beraber devlet yeni bir problemle karşı karşıya kalır. Ermeniler eski yerlerine mi yerleştirilecek yoksa başka yerlere mi ? Dahiliye Nezareti şimdi buna cevap aramaktadır. Sonuçta devlet isteyenlerin kendi evlerine dönebileceklerine karar verir. Fakat bunu uygulamak pek de kolay değildir. Zira bu seferde Türkler aldıkları mülkleri geri vermek istemezler.

İzmit'te yaşayan Ermenilerin çoğu Bahçecik nahiyesinde oturmaktadırlar. Ermeniler Bahçecik'e iki yüz sene önce gelmiş yerleşmişlerdir. Bahçecik tamamen Ermenilerin kurup geliştirdiği bir şehirdir. Tehcirlerle beraber Ermeniler burayı terk ederler. Bahçeciğe Servetiye (Bahçeciğin üst tarafındadır) köyündeki Karadeniz kökenli Türk halkı yerleştirilir. Tehcir sonrası İzmit Ermenilerinin Bahçecik'e dönmeleriyle beraber problemlerde başlar. Türkler ev ve arazilerin kendilerine ait olduğunu iddia ederler. Ermeniler ise evlerin çoğunun yıkılıp yakıldığını belirtip, ev ve mülklerinin iadeleriyle zararlarının tazminini devletten isterler. Devletin giderken kendileri-

ne ev ve arazilerinin teslim edileceğini hatırlatırlar. Ermeniler, verilen sözlere rağmen evlerinin kendilerine teslim edilmediğini Dahiliye Nezaretine bildirip, mağduriyetlerinin önlenmesini isterler. Buna karşı Nezaret, İzmit mutasarrıflığına gönderdiği bir emirle Ermenilerin durumlarının araştırılıp, mağduriyetleri varsa giderilmesini emreder.¹¹³ Tüm bunlar Osmanlı devletinin I.Dünya savaşını mağlup bitirdiği bir aşamada olmaktadır. Devlet Mondoros ateşkes antlaşmasını imzalar. Ülke düşman işgali altındadır. Bu yüzden hükümet, Bahçecik'teki Ermenilerin isteklerini tam olarak yerine getiremez.

1918 ve sonrasında Ermenilerin Osmanlı devletinin içine düştüğü durumdan faydalanarak, özellikle işgalci güçlerin desteğiyle haklarını aramaya başladıkları görülür.

Buna bir örnek, İzmit civarında Ali Kahya Çiftliği'nde oturan Aznavur Ohanisyan'ın olayıdır. Ohanisyan kendisinin hakaretle saldırıya uğradığını, bununla da kalınmayıp, hapse konulduğunu ve hala mahkemeye çıkarılmadığını iddia etmektedir. Bunun üzerine gerekli araştırmalar “acilen” yapılır. Sonuç bakanlığa bildirilir.¹¹⁴

Geri dönenlerle ilgili bir başka sorunda Geyve'de yaşanır. Geyve'de tehcir öncesinde 184 hanede Ermeni yaşamaktadır. Yeniden Geyve'ye gelen nüfus 15-20 hanedir. Dönen Ermeniler bölge kaymakamının kendileine karşı ilgisizliğinden yakınırırlar. Hatta kaymakamın Türkleri Ermenilerin üzerine saldırttığı iddialarını kendi gazetelerinde yayınlamaya başlarlar. Dahiliye nezareti gazetelerdeki bu haberleri ihbar kabul edip, İzmit mutasarrıflığına emir gönderir. Bölgede gerekli incelemelerin acilen yapıp, geri dönen Ermenilerin içinde zor durumda olanlar varsa onlara yardım edilmesi ve bir daha böyle şeylere meydan verilmemesi hususunda İzmit mutasarrıfı uyarılır.¹¹⁵

¹¹³ DH-ŞFR, Dosya No:93, Belge No:234.

¹¹⁴ DH-ŞFR, Dosya No:93, Belge No:233.

¹¹⁵ DH-ŞFR, Dosya No:94, Belge No:158.

Devletin yerlerine geri dönenlerin iskan edilmesi için tüm imkanlarını seferber ettiği bilinmektedir. Sadece Ermenilerin değil yerlerinden ayrılan Rumlarında yerleştirmeleri gerçekleştirilir.¹¹⁶ Osmanlı Devleti geri dönen Ermenileri evlerine yerleştirmekle kalmaz kendilerine ait eşyaları da sahiplerine iade eder.¹¹⁷

Bir belgede, İngilizler tarafından, İzmit, Başiskele'yle Yuvacık arasında dört Ermeni'nin öldürdüğü, Adapazarı'na dönen 700-800 yetim çocuğunun Müslümanlarca korkutulduğu yine Adapazarı'nda her hafta iki Ermeni'nin öldürdüğü, üç Ermeni'nin yaralandığı iddia edilmektedir. Bu iddialar karşısında Dahiliye Nezareti, İzmit mutasarrıflığına “acil” ibaresiyle gönderdiği telgarfta konunun araştırılıp, en fazla on beş gün içerisinde gereğinin yapılıp, sonucun bildirilmesini istemektedir.¹¹⁸

B-ERMENİ YETİM VE MUHTAÇLARINA YARDIMLAR

Ermenilerin “Soykırım” iddialarına karşı en güzel cevaplardan biri de, devletin tehcir ve sonrası Ermeni dul ve yetimlerini korumak amacıyla aldığı önlemlerdir. 28 Ağustos 1915 tarihli Ermeni tehciriyle ilgili çıkarılan talimatnamede “... başka yerlere iskan edilecek Ermenilerin sevkleri sırasında iaşelerinin temin edilecek, fakirlerin iaşeleri ise ücretsiz olarak karşılanacaktır. Sevk sırasında Ermenilerin güvenliği sağlanacaktır. Hamile ve yeni doğmuş çocukların ihtiyaçları karşılanacaktır....” Maddelerine sıkı bir şekilde uyulduğu görülmektedir.¹¹⁹

İzmit'te değişik nedenlerden dolayı yetim kalan çocukların öncelikle Ermeni cemaatine ait yerlerde korunmasını bizzat Dahiliye Nezareti İzmit mutasarrıfından istenmektedir. Eğer cemaate ait bir yer yoksa bu çocukların hükümet kontrolü altına alınmaları sağlanır.¹²⁰

¹¹⁶ DH-ŞFR, Dosya No:95, Belge No:115.

¹¹⁷ DH-ŞFR, Dosya No:97, Belge No: 155.

¹¹⁸ DH-ŞFR, Dosya No:97, Belge No:115.

¹¹⁹ Cemallettin Taşkıran, “1915 Ermeni Tehciri Sırasında Osmanlı Devletinin Aldığı Tedbirlere Bir Bakış”, *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, 1996, s.132-141.

¹²⁰ DH-ŞFR, Dosya No: 95, Belge No:163.

Bir başka belgede sevk edilen Ermenilerin içlerinde yardıma muhtaç olanların geri dönüşleri de hesaba katılarak kendilerine verilecek harcırahların “Aşair ve Muhacirin müdür-lüğünden” karşılanması istenir.¹²¹

Yetim Ermeni çocuklarıyla kadın ve kızların korunmasına devlet fazlasıyla dikkat eder. Dahiliye nezareti bunları öncelikle akraba veya cemaatlerine teslim etmeye çalışır.¹²²

Kimi zaman da bu çocukların Müslüman ailelerin himayesi altına alındığı görülür. Diğer taraftan din değiştiren kadınların da ailesi veya cemaatlerinin ruhani liderlerine teslim edildikleri anlaşılmaktadır.¹²³

Sadece muhtaç Ermeni ailelerin değil devletin Arap ve Rumlara da günlük tahsisat ayırdığı görülmektedir.¹²⁴

Diğer taraftan Müslüman ailelerin yanlarına verilen Ermeni çocukları geri Ermeni ailelere vermelerinde bazı zorluklar ortaya çıkması üzerine ihmali görülenler cezalandırılır.¹²⁵

Geri dönüşlerle beraber İngiliz ve Amerikalı siyasi temsilcilerin yanında Patrikhane de Ermenilere zulüm yapıldığı iddialarını yüksek sesle dile getirmeye başlar. Ülke içinde ortaya atılan iddialara paralel olarak yurt dışında da Türkiye aleyhinde şiddetli bir kampanya yürütülür. Bunun nedeni hiç şüphesiz ki Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondoros mütarekesidir. Mütareke de yer alan “altı Ermeni vilayetinde karışıklık zuhurunda bu vilayetlerin herhangi bir kısmı işgal hakkını itilaf devletleri muhafaza ederler.”¹²⁶ Cümlesi İngiltere'nin iştahını kabartır. İngiltere Ermenilerin hamisi sıfatıyla meseleyi siyasi ve hukuki zeminlere çekmek için uğraşmaktadır. Öte yandan Ermenilerin de yurtdışında özellikle

¹²⁰ DH-ŞFR, Dosya No: 95, Belge No:163.

¹²¹ DH-ŞFR, Dosya No:95, Belge No:137.

¹²² DH-ŞFR, Dosya No:95, Belge No:15.

¹²³ DH-ŞFR, Dosya No:95, Belge No:15.

¹²⁴ DH-ŞFR, Dosya No:97, Belge No:108.

¹²⁵ DH-ŞFR, Dosya No:98, Belge No:195.

¹²⁶ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1983, s.13.

ABD deki propaganda çabalarını örgütleyerek seslerini daha geniş kitlelere ulaştırmaya çalıştıkları görülmektedir. 1915 yılında San Francisco fuarında Osmanlı yüksek komiseri iken vatana ihanet edip, ABD iltica eden Vahan Kardasyon adlı Ermeni avukatla, ABD'nin Berlin eski büyükelçisi James W. Gerard birlikte 1919 yılında "American Committee for the Independence of Armenia"(Ermenistan Bağımsızlığı için Amerkan Komitesi)ni kurarlar. Bu komite ülke çapında Ermeni propagandasına girişir.¹²⁷ Bu propaganda kısa bir süre içinde ABD'de tesirini gösterir. Doğu Anadolu'da kendi mandasında bir "Ermenistan" kurulması fikrini bizzat ABD Başkanı Wilson savunur. Bunu kongreye sunar. Wilson bir adım daha ileri giderek 1919 yazında "Ermenilerin nüfus durumlarını ve sosyo-ekonomik şartlarını yerinde incelemek üzere" General Harbord'u heyetiyle beraber Doğu Anadolu'ya gönderirir. ABD Genelkurmay başkanlığı da yapmış olan Harbord, 46 kişilik bir askeri heyetle, Anadolu'da incelemeleri sonucu hazırladığı raporu başkana takdim eder. Harbord raporunda Ermenistan'ın ABD'ye getireceği maliyeti detaylı olarak anlatır. "Ermenistan"dan ABD için siyasi verimliği olmayan bir proje olarak söz eder. Rapora rağmen Wilson "Ermenistan"ın kurulmasında ısrarcıdır. Sonuçta Amerika senatosu general Harbord'un raporun doğrultusunda "Ermenistan" projesini rededer.¹²⁸

Osmanlı Devleti Mondoros mütarekesini imzalamıştır. Ülke fiilen işgal altındadır. İzmit bölgesindeki Ermeniler ciddi bir huzursuzluk kaynağıdır. İngilizlerin Ermenilerin mağduriyetini dile getiren şikayetleri artmaya başlamıştır.

Şubat 1919 tarihli bir belgede, İzmit, Karamürsel, Değirmendere'de bazı İslam çetelerinin Rum ve Ermeni ahaliyi tehdit ettikleri İngiliz sefirince iddia edilir. Bunun üzerine Dahiliye Nazırı Vekili, bizzat İzmit mutasarrıflığına gönderdiği telgrafta durumun acilen araştırılmasını suçluların cezalandırılmasını emreder.¹²⁹

¹²⁷ Kuran, *Amerial Bristol...*, S.113.

¹²⁸ Akgün, a.g.e., S.155-158.

¹²⁹ DH-ŞFR, Dosya No:96 , Belge No:63.

İzmit'te Ermenilerin yoğun olarak Bahçecik'te yerleştiklerini daha önce söylemiştik. "Tehcirle" beraber bölgede yaşayan Ermenilerin çoğu buradan ayrılır. Ermenilerin gidişyle buraya gelen Türkler Bahçecik'teki Kiliseyi camiye çevirirler. İngiliz siyasi temsilcisi vasıtasıyla Ermeniler, Daru'l-eytam(Çocuk Esirgeme Kurumu) tarafından camiye çevrilen kilisenin tekrar eski haline getirilmesini isterler. Bunun üzerine devlet hemen olaya müdahale eder. Dahiliye Nazırı gönderdiği emirle caminin Kiliseye çevrilmesini ister.¹³⁰

İzmit'te Ermenilere ait bir şikayet de Patrik'ten gelir. Ermeniler, Müslüman ahalinin yanında devlet memurlarından da şikayetçidirler. Durum,bakanlıkça araştırılır.¹³¹ Bu tür iddiaların yanında İzmit'te bazı fiili olaylara da rastlanır. Olay, Ali Kahya Çiftliği'nde olur. Çiftlikte Samuel isimli bir Ermeni öldürülür. İzmit mutasarrıflığı gerekli tedbirleri alarak katili hemen yakalar.¹³²

Yaralama ve öldürme iddialarının işgal ortamında giderek arttığı gözlenmektedir. Bahçecik ve Yuvacık'da altı Ermeni'nin öldürülmesi, Bahçecik Kilisesi Cemiyeti Reisi Tilciyan'ın hayatlarının tehlikede olduğunu bildirmesi üzerine, suçlular hemen yakalanır.¹³³

İzmit'teki bu şikayetlerin bazılarında gerçek payı vardır. Müslüman ahalinin de Ermenilere karşı eylemlere giriştikleri ve Ermenileri öldürdükleri bilinmektedir.¹³⁴ Bu tip olaylar etki-tepki ilişkisinde gelişen hadiselerdir. Ermenilerin İngilizlere güvenerek yaptıkları eylemlere İzmit'te Türkler de karşılık verirler. Sonuçta bölgede her iki taraftan insanlar ölür. Bunlara rağmen, Osmanlı devletinin işgal altında bile Ermenilerin iddialarını araştırıp suçluları süratle cezalandırdığı görülmektedir.

¹³⁰ DH-ŞFR, Dosya No: 97, Belge No:356.

¹³¹ DH-ŞFR, Dosya No:98, Belge No:187,keza ,Dosya No:99, Belge No:360.

¹³² DH-KMS, Dosya No: 50-Z, Belge No:21.

¹³³ DH-KMS, Dosya No:50-Z, Belge No:18.

¹³⁴ DH-KSM, Dosya No:50-Z, Belge No:30.

“Tehcirle” beraber İzmit'te mevcut etnik yapı da değişmiştir. Tehcir öncesi Ermenilerle Türkler arasında herhangi bir çatışma veya düşmanlık yoktur. Osmanlı devletinin savaştan yenik çıkması akabinde mondoros mütarekesinin imzalanması, İzmit'te Türklerle Ermeniler arasındaki münasebetlerin şeklini de değiştirmiştir.

Öte yandan geri dönen Ermenilerin mülklerini istemeleri devletinde Ermenilerden yana tavır segilenmesi üzerine bölgedeki halk doğal olarak Ermenilere karşı nefret duymaya başlarlar. Bu nefrete Doğu Anadolu'daki Ermenilerin Türklere yaptıkları zulümler de eklenince yukarıda bahsettiğimiz münferit olaylara meydana gelir.

Osmanlı devleti, I.Dünya Savaşı'nda yenik çıkmıştır. Savaşın kendi şartlarına rağmen Devletin, İzmit bölgesindeki Ermenilere büyük bir hoşgörüsü vardır. Bunu gerek tehcirde ve gerekse sonrasında görmek mümkündür. Halkın, Ermenilere karşı yaptığı bazı küçük çaplı hareketler karşılıklı tepkilerin sonucudur. Bunu “Soykırım” iddialarına dahil etmek yanlış bir yöntemdir.

1914-1918 yılları arasında “Ermeni Meselesi”nin en hareketli olduğu dönemlerdir. Bu evrede bile Osmanlı devletinin adalatı elden bırakmayıp tüm iddiaları en ince detayına kadar araştırdığı bilinmektedir.

Devlet, Ermenilerin tehciri sırasında meydana gelen öldürme iddiaları üzerine, teftiş heyetini görevlendirir. Tüm valiliklere emirler göndererek hadiseleri yakın takibe alır.¹³⁵

İddiaların araştırılmasında Osmanlı devletinin aktif olduğunun bir diğer göstergesi de Göçmenler Başmüfettişi Mithat beyin çalışmalarıdır. Mithat bey refakatinde İngiliz kumandanla Rum ve Ermenilerin bulunduğu bölgelerde çalışmalar yapacaktır. Dahiliye Nezareti bölge yetkililerine gönderdiği emirlerle heyete kolaylığın gösterilmesini ister.¹³⁶

¹³⁵ DH-ŞFR, Dosya No:93, Belge No:299.

¹³⁶ DH-ŞFR, Dosya No:98, Belge No:318.

Ermeni ve Rumların mallarının iade ve evlerine yerleştirilip yerleştirilmediğinin araştırılması amacıyla iki Osmanlı memurun da dahil olduğu bir İngiliz heyeti İzmit ve çevresine gönderilir. Yine bu heyete gerekli yardımların yapılması nezaretçe emir edilmektedir.

Osmanlı devleti “soykırım” yaptı diyenlere Türk milletinin en güzel cevaplarında biri de Yuvacık'tan verilmiştir. İzmit'in kazası olan Yuvacık da Ermeni okulunun harap olması üzerine devlet burayı yıkarak yeniden inşa ettirmiştir.¹³⁷

C-BOLŞEVİK FİKİRLERİN ERMENİLER ARASINDA YAYILMASI

XX.yüzyıla girildiğinde Ermenilerin “terörü” kullandıkları bilinmektedir. Dünyadaki ilk siyasi suikastı (Yıldız Suikastı) düzenleyenler ve ilk terör örgütlerinin temelini atanlar Ermenilerdir. Onlara bu fikirleri verenler ise Ruslardır. Ermeni komitelerinin ilerleyen yıllarda Ruslarla ilişkileri giderek artar. “...Hınçak komitesi 1887 yılında Kafkas Ermenilerinin önderliğinde Avedis Nazarbekian ve eşi Marian Vardaniyan tarafından Marksist ilkeler doğrultusunda kurulmuştur...”¹³⁸

Bir diğer Ermeni komitesi olan ve 1890'da kurulan ve (esas adı Ermeni ihtilal cemiyetleri ittifakı olan) Ermenice “Federasyon” anlamına gelen “Taşnaksutyun” komitesi de Rusya Ermenilerinin katılımıyla kurulmuştur.

XIX.yüzyıl sonu ve XX.yüzyıl başlarına gelindiğinde Avrupa da etkinliğini giderek artıran Marksizim düşüncesinin, Ruslar ve Ermenilere de tesir ettiği görülmektedir. Ermeniler kurdukları iki komitede Marksizimi temel almışlardır. Marksist ideoloji 1900'den itibaren Çarlık Rusya'sında taraftar bulmaya başlar. Rusya'daki Marksizim düşüncesi Hınçak ve Taşnak komitelerinde yoğun sempatican gruplar oluşturur. Bir müddet sonra bu iki komitenin Osmanlı Devlet'ne karşı “ortak eylem” kararı almak için bir araya geldikleri görülür. Fakat “... Mark-

¹³⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Kalemî, (DH-MUI), Dosya No: 52-I, Gömlek No: 37.

¹³⁸ Metin, a.g.e., s.90.

sist ideolojiyi benimseyen Hınçaklarla Türkiye'de işçi sınıfının bulunmadığını ve bu nedenle de Türkiye Ermenilerinin bu harekete katılımının az olacağını söyleyen Taşnak komitesi arasında ideolojik ve yöntemsel farklılıklar nedeniyle görüş ayrılıkları oluşmuştur.”¹³⁹

XIX.yüzyılın son çeyreğinde Ermeni komitelerinin Marksist ideolojiden dolayı aralarında ayrılıklar çıkar. Fakat,1919'a gelindiğinde ise tam tersi bir görüntüyle karşılaşırız. Hınçakların Marksist söylemine karşı tavır alan Taşnakların bu tarihten itibaren özellikle İzmit ve çevresinde “Marksizmi” savunup, yaymaya çalıştıkları bilinmektedir. Taşnakların bu ideolojiyi benimseleri hiç şüphesiz değişen dünya dengeleriyle ilişkilidir. Rusya'da 1917'de meydana gelen “Bolşevik devrimi” Sovyet (Rus)-Ermeni münasebetlerine de yansımıştır. 1919'a gelindiğinde İzmit'e hakim olan Taşnaklar, gerek Ermeniler ve gerekse Türkler arasında Bolşevik sempazitanı toplamaya çalışırlar. 1919 Mart tarihli bir belgede bu durum açık olarak görülür. Mütarekenin (Mondoros) imzalanmasından sonra Taşnak fırkası İzmit'te faaliyetlerini giderek artırır. Rusya'dan dönen Otacıyan adlı Ermeni, Bolşevik fikrini İzmit'te yaymaya çalışır. Bunun için limanda demirlemiş Amerikan gemisini kullanır. Sözde bu ticari gemide çalıştırılmak üzere bölgeden insan toplanır. Bu amaçla Otacıyan Adapazarı'ndan 200 Ermeni'yi gemiye getirir. Bu toplanan Ermenilere Amerikan gemisinde “Bolşevizm” fikri aşılanır. Otacıyan bir müddet sonra bu Ermenileri geri Adapazarı'na göndererek çete faaliyetlerinde kullanır. Oluşturulan bu Ermeni çeteleri “tehcir” sonrası Ermenilerin arazilerine yerleşen Türklerle karşı eylemlerle adlarından söz ettirirler. Eylemleri ile buradan Türkleri kaçırmaya çalışırlar. Bu durumdan İstanbul'un haberdar olması üzerine Dahiliye Nezaretinin gerekli tedbirler aldığı görülür.¹⁴⁰

---

¹³⁹ Turgay Uzun, “Osmanlı Devletinde Milliyetçilik Hareketleri İçerisinde Ermeniler”, Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu, Ankara, 2000, s.90.

¹⁴⁰ DH-ŞFR, Dosya No:97, Belge No:244.

D-TEHCİR UYGULAMASINDAKİ SORUMLULARIN CEZALANDIRILMASI VE ERMENİ ÇETELERİNİN SALDIRILARI

Tehcir ; bitmesiyle beraber uygulama ve sonuçlarıyla da dünyada tartışılan bir olay haline gelir. Tehcir sonrası ortaya atılan bu iddiaların tahkiki yanında, tehcir esnasında ihmali belirlenenlerin cezalandırılmasma daha o yıllarda sıcağı sıcağına başvurulur. Ankara ve Sivas vilayetleriyle İzmit mutasarrıflıkları dahilinde tehciri koordine eden kimi görevlilerin Ermeni kadınları zorla alıkoydukları tespit edilmiştir. Bunların cezalandırılmaları için gerekli tedbirler alınır. Fakat, Patrikhaneden gelen bir şikayet yazısında bu suçluların cezalandırılmadığı söylenir. Bunun üzerine tahkikat yapılır. İnceleme sonucunda görevi suistimal edenler şiddetle cezalandırıldığı gibi kadınlar da Patrikhaneye iade edilir.¹⁴¹

Öte yandan 1920'ye geldiğimizde Anadolu'da İstiklal mücadelesi başlamıştır.İzmit ve çevresinden Kuva-yı Milliye'ye katılanlar olur. Savaşa gidenlere karşı İzmit'te mülki yönetim farklı bir tepki gösterir. İlginç olan bu tepkileri de Ermenilerin kullanmasıdır.İzmit'in eski mutasarrıfı İbrahim bey, Rum ve Ermenilerle bir çete oluşturur. Bu çete Kuva-yı Milliyeci diye bilinen Adapazarı halkına saldırır.¹⁴²

Ermenilerin 1920'den itibaren bu bölgedeki otorite boşluğunu kullanarak giderek asileştikleri görülür. İzmit'ten İstanbul'a giden göçmen ve yolcu taşıyan vapura Rum, Ermeni ve Abazalardan kurulan çete saldırır. Yolcuların eşya ve paralarını gasp ederler.¹⁴³

¹⁴¹ DH-KSM, Dosya No:50-I, Belge No:73.

¹⁴² DH-KSM, Dosya No:60-J, Belge No:19.

¹⁴³ DH-KMS, Dosya No:60-Z, Belge No:34.

VI-SONUÇ

Ermeni Meselesi üzerinden yapılan dar kapsamlı alan çalışmaları daha ziyade Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki şehirlerle sınırlı kalmaktadır. Bu şehirlerin dışında Marmara ve Ege bölgesindeki “Ermeniler Tehciri” nasıl yaşandı? Ermenilerin iddia ettiği gibi bir “soykırım” İzmit'te yaşandı mı ? Bu sorular çalışmamızın temelini oluşturmuştur.

Bu çalışma, İzmit'te Ermenilere soykırım yapılmadığını ispatlanmıştır. Ermeniler, İzmit'te Bahçecik ve Akmeşe kazalarında yaşamaktadırlar. Bahçecik, XVIII.yüzyıl sonunda Sivas'tan gelen Ermeniler tarafından kurulmuş bir yerleşim yeridir. Gerek, Bahçecik gerekse Akmeşe (Ermenice Armaş) deki Ermeni cemaatinin tehcire kadar herhangi ciddi bir asayiş olayına karıştığı görülmemiştir.

Bahçeciğin durumu farklıdır. Burada Amerikan Koleji'nin kurulmasıyla Ermeniler olaylara yavaş yavaş katılmaya başladılar.

Ermeni tehciri İzmit'e iki şekilde yansımıştır:

- 1.İzmit'te gelen Ermenilerin Tehciri
- 2.İzmitli Ermenilerin Tehciri

İzmit'e gelen Ermeniler daha ziyade Edirne Karaağaç ilçesinden gönderilmişlerdir. İzmit bu Ermeniler için ara iskan bölgesi konumundadır. İzmit'te tehcir ilk önce dışardan gelen Ermenilere uygulanır. Devletin Ermenileri tehcirinde daha önceden hazırlanmış sistemli bir politikasının olmadığı bilinmektedir. Bunu Karaağaç Ermenilerinin İzmit'ten gönderilişlerinde görmek mümkündür.

İzmit'ten Ermenilerin tehcirine gelince, buradaki Ermeniler fazla uzaklara değil (Konya, Afyon, Eskişehir) demiryolu hattı boyundaki şehirlere gönderilir. Kocaeli'nde Ermenilerin tehcir öncesi ve sonrasında iki kurumun faaliyetleri yoğun olarak göze çarpar. Biri Bahçecik'deki Amerikan Koleji,

diğeri Kiliselerdir. Başka bir ifadeyle Ermeni öğretmenler ve papazlar İzmit'te Ermenileri kışkırtan kişilerdir.

Marmara'nın doğusunda Bursa, İzmit, Adapazarı'na hakim olan Ermeni komitesi Taşnaklardır. Taşnak'ın Bursa şubesinin organizasyonunda Anadolu'daki Ermeni gruplarına insan ve silah yardımının sevinde İzmit bölgesi kilit rol oynamaktadır. Bahçecik'te Amerikan Okulu ile şehirdeki Ermeni kiliseleri bu işte aktif rol almışlardır. Bahçecik'te yakalanan çok sayıda silah ve bombalar Amerikan Okulu ile kilise mahzenlerinde ortaya çıkmıştır.

Amerikan Misyonerlerin kurduğu Kolej, bölge halkını Osmanlı devletine karşı kışkırtırken, cephanelerin sevinde de görev alır.

Bu çalışmada arşiv belgeleri tahlil edilerek İzmit bölgesinde Ermenilerin tehcir esnasındaki durumları incelenmiştir.

VII.BİBLİYOĞRAFYA

A-ARŞİV VESİKALARI

1-Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA)

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH-ŞFR)

Dosya No:54-A, Belge No:28.

Dosya No:54-A, Belge No:168.

Dosya No:54-A, Belge No:175.

Dosya No:48, Belge No:126.

Dosya No:64, Belge No:285.

Dosya No:48, Belge No:120.

Dosya No: 54-A, Belge No:273.

Dosya No: 54-A, Belge No:284.

Dosya No: 52, Belge No:102.

Dosya No: 52, Belge No:96.

Dosya No:54-A, Belge No:263.

Dosya No:54-A, Belge No:264.

Dosya No: 54-A, Belge No:168.

Dosya No:54-A, Belge No:255.

Dosya No:65, Belge No:48.

Dosya No:63, Belge No:72.

Dosya No:93, Belge No:153.

Dosya No:93, Belge No:229.

Dosya No:78, Belge No:47.

Dosya No:64, Belge No:39.

Dosya No: 67, Belge No:24.

Dosya No: 85, Belge No:10.

Dosya No: 90, Belge No:176.

Dosya No:63, Belge No:294.

Dosya No: 57, Belge No:288 .

Dosya No: 57, Belge No:334.

Dosya No: 57, Belge No:294.

Dosya No: 57, Belge No:373.

Dosya No:60, Belge No:308.

Dosya No:61, Belge No:173.

Dosya No:76, Belge No:48.

Dosya No:92, Belge No:162.

Dosya No:78, Belge No:47.

Dosya No: 76, Belge No:243/79.

Dosya No:96, Belge No:100.

Dosya No:93, Belge No:234.

Dosya No:94, Belge No:158.

Dosya No:95, Belge No:115.

Dosya No:97, Belge No: 155.

Dosya No:97, Belge No:115.

Dosya No:60, Belge No:178.

Dosya No: 62 , Belge No:210.

Dosya No: 95, Belge No:163.

Dosya No:95, Belge No:137.

Dosya No:95, Belge No:264.

Dosya No:95, Belge No:15.

Dosya No:97, Belge No:108.

Dosya No:98, Belge No:195.

Dosya No:96 , Belge No:63.

Dosya No: 97, Belge No:356.

Dosya No:98, Belge No:187.

Dosya No:99, Belge No:360.

Dosya No:93, Belge No:299.

Dosya No:98, Belge No:318.

Dosya No:97, Belge No:244.

Hariciye Mektubi Kalemi, (HR-MKT),

Dosya No; 2, Vesika No; 81.

Yıldız Parekande Askeri Maruzat, (YPRK-ASK),

Dosya No: 232, Vesika No: 95

Dosya No :73, Vesika No: 13.

Yıldız Perakende Umum Evrakı, (YPRK-UM),

Dosya No : 23, Vesika No:14.

Dosya No:43, Vesika No: 80.

Dosya No: 56, Vesika No: 48,

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi, (A-MKT-MHM),

Dosya No: 502, Vesika No: 75.

Dosya No:729, Vesika No:5.

Dosya No:655, Vesika No :2

Yıldız Perkande Evrakı Serkurenalık Evrakı, (YPRK-SRN),

Dosya No:4, Vesika No :47.

Maarif Nezareti Mekatib-i Gayri Müslime ve Ecnebiye
Müfettişliği, (MF-MGM),

Dosya No :8, Vesika No:14.

Yıldız Mütenevva Maruzat (Y-MV),

Dosya No:68, Vesika No :1.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak
Odası, (DH-EVM-VRK),

Dosya No:13, Vesika No:8.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı, (Y-MTV),

Dosya No :278, Vesika No: 143.

Zabtiye Nezareti (ZB),

Dosya No:59, Vesika No:34.

Dosya No: 21, Vesika No: 64.

Dahiliye Nezareti İdari, (DH-İD),

Dosya No:116, Vesika No:30 .

Dosya No: 114, Vesika No: 2/11.

Dosya No:162, Vesika No:1/51.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalemı,
(DH-EUM-KLH),

Dosya No:2, Vesika No: 27-A.

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH-KMS),

Dosya No: 50, Belge No:2/30.

Dosya No: 50-Z, Belge No:21.

Dosya No:50-Z, Belge No:18.

Dosya No:50-Z, Belge No:30.

Dosya No:50-I, Belge No:73.

Dosya No:60-J, Belge No:19.

Dosya No:60-Z, Belge No:34.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi, (DH-EUM-AYŞ),

Dosya No: 22, Vesika No:31.

Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Kalemi, (DH-MUI),

Dosya No: 52-I, Gömlek No: 37.

B-KİTAPLAR

Ahmet Refik, **Hicri On ikinci Asırda İstanbul Hayatı** (1100-1200), İstanbul, 1930.

Ali Fuad, **1294 Osmanlı-Rus Seferi**, C.I., İstanbul, 1326.

Aktaş, Necati, **Ermeni Komiteleri** (1891-1895), Ankara, 2001.

Akgün, Seçil, **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve (Ermeni Meselesine Dair) Raporu Kurtuluş Savaşı Başlangıcında**, İstanbul, 1981.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları Rehberi, (Haz.Mustafa Küçük), Ankara, 1995.

Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekat-ı İhtilaliyesi, ilan-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra, (Haz.Erdoğan Cengiz), Ankara, 1983.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.II, C.IV, Ankara, 1952.

Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1983.

Burmayan, Vahram, **Zavvalı Kağıt Parçaları**, (Ermeni Hekim Tuğti Gıdörner), İstanbul, 1999.

Erhan, Çağrı, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, Ankara, 2001.

Gürün, Kamuran, **Ermeni Dosyası**, Ankara, 1985.

Günay, Bekir, **Ermeni Tehciri İzmit 1914-1920**, Ankara, 2002.

Iorga, **Osmanlı Tarihi**, (Çev.Bekir Sıtkı Baykal), C.V., Ankara, 1948.

İlter, Erdal, **Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeytun İsyanları (1780-1880)**, Ankara, 1988.

İpek, Nurdan , **Kutsanmış Topraklar Armaş ve Ermeniler**, İstanbul, 2006

Karacakaya, Receb, **Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)**, İstanbul, 2001.

Kılıç, Davut, **Osmanlı İdaresindeki Ermeniler Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler**, Elazığ, 1999.

Küçük, Cevdet, **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897**, İstanbul, 1984.

Kurat, Yuluğ Tekin, **Henry Layard'm Elçiliği 1877-1880**, Ankara, 1968.

Kocabaşoğlu, Uygur , **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika 19. yüzyılda Osmanlı imparatorluğundaki Misyoner Okulları**, İstanbul, 1989.

Mahmud Celaledin Paşa, **Mir'ât-ı Hakikat, Tarihi Hakikatların Aynası**, (Haz.Doç.İsmet Miroğlu), İstanbul, 1983.

Mehmed Asaf, **1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım**, Ankara, 1982.

Metin, Halil, **Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları**, İstanbul, 1992.

Parmaksızoğlu, İsmet, **Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emeller**, Ankara, 1981.

Pamukçıyan, Kevork, **Biyografileriyle Ermeniler**, (Yay. Haz. Osman Köker), İstanbul, 2003

Saral, Ahmet Hulki, **Ermeni Meselesi**, (Tarihsiz).

Süslü, Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara, 1990.

Uras, Esat ,**Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, 1967.

Üçarol, Rıfat , **Siyasi Tarih**,İstanbul,1985 (3.baskı).

Talat Paşanın Anıları, (Haz.Mehmet Kasım), İstanbul,1986

C-MAKALELER

Babacan, Hasan, “I.Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Sorunu, Tehcir Meselesi ve Talat Bey”, **Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar**, (Yay.Haz.Erhan Afyoncu), İstanbul, 2001, s.133-166.

Engin, Vahdettin, “Sultan II.Abdülhamid'e Düzenlenen Ermeni Suikastı ve Bu Sebepile Belçika ile Yaşanan Diplomatik Krizi”, **Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar**, (Yay.Haz.Erhan Afyoncu), İstanbul, 2001, s.115-132.

Karaca, Ali , “ Tehcire Giden Yolda Ermeni Meselesine Bir Çözüm Projesi ve Reform Müfettişliği (1878-1915)”, **Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar**, (Haz.Erhan Afyoncu), İstanbul 2001, s.19.

Kuran, Ercüment, “Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu”, **Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara, 2000, s.57-71.

Kuran, Ercüment “Amiral Bristol Raporu ve ABD'de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandasının Tarihçesi”, **Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara, 2000, s.105-121.

Küçük, Cevdet , “II.Abdülhamid'in Dış Politikası”, **II.Abdülhamid ve Dönemi Sempozyumu**, Bildiriler, İstanbul, 1992, s.24-36.

Mc Carthy, Justin, “I. Dünya Savaşında İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu”, **Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara, 2000, s.15-29.

Taşkıran, Cemalletin, “1915 Ermeni Tehciri Sırasında Osmanlı Devletinin Aldığı Tedbirlere Bir Bakış”, **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Ankara, 1996, s.132-141.

Uzun, Turgay, “Osmanlı Devletinde Milliyetçilik Hareketleri İçerisinde Ermeniler”, **Osmanlıdan Günümüze Ermeni So-**

runu, Ankara, 2000, s.81-93.

D-DERGI

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 81, Belge No:1830, Ankara,1982.

Minasyan, Agop ,“Armaş Manastırı”, **Toplumsal Tarih**, Sayı 78, s.36.

Ortaylı, İlber , “ Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okullarına Dair Bazı Gözlemler”, **Amme İdaresi Dergisi**, XIV, 13, Ankara, 1981, s.87-96.

Sonyel, Salah R.,“Tehcir ve Kırımlar Konusunda Ermeni Propagandası Hıristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı.”, **Belleten**, Sayı 161, s.140-142.

E-TEZLER

Çolak, Mustafa, Alman Arşiv Belgelerine Göre Almanya İmparatorluğunun Doğu Politikası Çerçevesinde Kafkasya Politikası, (1914-1918), **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Samsun, 1999

F-GAZETELER

Takvim-i Vekayi, 19 Mayıs 1331, Sayı: 2189.

IX-BELGELER

TASNİF KODLARI:DH-ŞFR.

BELGE NO:1¹⁴⁴

DOSYA NO:63

BELGE NO:294

TARİH:1331.B.8

Bâb-ı âlî
Dâhiliyye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti
46582 Umûmî
Şifre 2 Hususi

(Şifre)
Ankara,Hüdavendigâr,Konya,Adana Vilayetleriyle
Kütahya,İzmit,Karahisar-ı Sâhib,Niğde Mutasarrıflıklarına

Ermenilerden gönderildikleri mahallerden
firâren yine yerlerine gelenler bulunduğu bazı mahallerden
bildiriliyor avdet eden bu kabil eşhâsın toplattırılarak daha
ilerilere sevkleri ve mikdârlarının inbâ'sı.

Fi 28 Nisan sene 332

Nazır
Tal'at

¹⁴⁴ Belgenin Fotokopisi için bkz. Ek: 1

BELGE NO:2

DOSYANO:48

BELGE NO:126

TARİH:1333.S.5

Bâb-ı âlî
Dahiliyye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti
Kalemi
Umûmî
28 Husûsî

İzmit Mutasarrıflığına
(Şifre)
Mahremdir

Orada bulunan Adapazarı Ermeni mektebi muallimlerinden Artin Mefroderiç(?) Celbiyanm şâyân-ı i'timâd bir şahıs olup olmadığının ve oraca ne sûretle tanıldığının seriân iş'ârı.

Fî 10 Kanun-ı evvel sene 33

Nazır
Ta'lat

BELGE NO:3

DOSYANO:64
VESİKANO:285
TARİH:1334.Ş.10

Bâb-ı âlî
Dâhiliyye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti
Umûmi 48968
Husûsi 28
Şube 2

İzmit Mutasarrıflığına
(Şifre)

C. 24 Mayıs sene 333 telgraf Agob Nişanyanın ne gibi esbâb-ı siyâsiye'ye bînâ-ı tebsîr olunduğunun muvazzahan tahrîrâtıyla inbâ'sı.

Fî 20 Mayıs sene 333

Nazır
Tal'at

DOSYA NO :54-A

BELGE NO :28

TARİH:1333.N.7

Bâb-ı âlî
Dâhiliyye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti
Kalemi
Umûmî
Hususi Kalem“
4722

mühim ve mahrem
“Şifre”
İzmit Mutasarrıflığına

Taşnak komitesinin esâslı teşkîlâtı Adapazarında olup orada mühim mikdârda esliha ve mevâdd-ı infalâkiye bulunabileceği ve teşkîlât-ı mezkûrenin zî-nufûz a'zasından ve İzmitin Bahçecik karyesinden yirmi üç yirmi dört yaşlarında muallim Serkis Sarunî ve Adapazarından Kırk beş yaşında ufak kumral sakallı muallim Agob Frekyanın şiddetle tazyîk edildikleri sûrette pek mühim netâyic ve hakaikin inkışâfına hâdim ifşâda bulunacakları Bursa Taşnak fedâyî şubesi reîsi Baltayanın beyânâtına atfen Hüdavendigar vilâyâtına iş'âr kılındığından serî'an iktizâsının ifâ ve netice-i hâsılanın inbâ'sı.

Fî 5 Temmuz 1331

Nazır

Yazılmışdır

$\frac{5}{6}$ M.Keşidesi
Fî 5 Temmuz sene 1331
Aziz

¹⁴⁵ Belgenin Fotokopisi İçin Bkz. Ek: 2

BELGE NO:5

DOSYANO.54-A
BELGE NO.168
TARİH:1333.N.17

Bâb-ı âlî
Dâhiliyye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti
Hususi 16

Eskişehir Mutasarrıflığına

Şifre

C.11/12 Temmuz sene 1321 İzmit'den gönderilen
Ermeni-lerin sûret-i sevki hakkında İzmit mutasarrıflığıyla
muhâbere edilerek ona göre tedâbir ittihâzı

Fî 16 Temmuz sene 321

Nazır
Tal'at

BELGE NO:6

DOSYANO:54-A
BELGE NO:175
TARİH:1333.N.17

Bâb-ı âlî
Dâhiliyye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti
Hususi 3

İzmit Mutasarrıflığı

Şifre

Bursa Ermeni mektebi, müdiriyyetinden ma'zul ve Van Meb'usu Papasyanın birâderi olub Hüdavendigar vilâyâtinden i'zâmı lüzum gösterilen meşhûr Taşnakyan ve bir tanesi Papasyanın vaktiyle muallimlikde bulunduğu İzmit Bağçecik havâlîsinde bulunması muhtemel olduğu Polis müdiriyyeti umûmîsininden bildirildiği cihetle bi't-taharrî merkûmun orada ise der-dest ile mahfûzân Hüdavendigar vilâyâtine i'zâmı ve neticesinin ibrâsı.

Fî 16 Temmuz sene 321

a z 1 r

Tal'at

BELGE NO:7

DOSYA NO:54-A

BELGE NO:255

TARİH:1333.N.22

Bâb-ı âlî
Dahiliyye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti
Kalemî
Umûmî
Husûsî

Ankara,Konya,Hüdavendigâr Vilâyetlerine;
İzmit,Karesi,Kayseri Mutasarrıflıklarına
(Şifre)

....(silik)... sûretde berren Dersaadete gelmekde
olan Ermenilere seyâhat-ı varaka i'tâ edilmemesi...(silik)...
gelmelerine kat'iyen meydan verilmemesi.

Fî 21 Temmuz sene 331

Nazır

DOSYANO :54-A
BELGE NO :264
TARİH:1333.N.23

Bâb-ı âlî
Dâhiliyye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti
Kalemi
Umûmî
Hususi
39

İzmit Mutasarrıflığına
(Şifre)

Mahremdir Bizzat aslı

Livâ dâhilindeki Ermenilerin kâmilten ihrâcı ve yalnız Adapazarı İzmit ve Bahçecik Ermenilerine müsâade i'tâsıyla kendilerinin bu müddet inkızâsından sonra sevkleri.

Fî 22Temmuz sene1331

Nazır
Tal'at

BELGE NO:9

DOSYA NO:54-A
VESİKA NO:263
TARİH:1333.N.23

Bâb-ı âlî
Dâhiliye Nezâreti
Emniyyet-i Umûmiyye Müdüriyeti
Kalemi
Umûmî
38
Husûsî

İzmit Mutasarrıflığına Şifre

Ermenilerin ihrâcından sarf-ı nazar olunması ve
livâ'daki mikdâr-ı nüfusların iş'ârı.

Fî 22 Temmuz 331

Nazır
Tal'at

BELGE NO:10

DOSYA NO:54-A
BELGE NO:273
TARİH:1333.N.24

İstanbul Polis Müdüriyeti Umûmîsi
Kısm-ı Siyasi İkinci Şube
Aded 259

İzmit Mutasarrıflığına

Telgraf

İzmit murahhası Piskopos Ovakımyanın İzmitteki icrâât-ı hükümet aleyhinde ifşâtda bulunmak üzere İstanbula geleceği istihbar kılınmağla kendisinin oradan çıkmasına müsâade edilmemesi.

Fî 23 Temmuz 331

Polis Müdürü Umûmîsi
İsmet

BELGE NO:11

DOSYA NO:57

BELGE NO:288

TARİH:1333.Z.26

Bâb-ı âlî
Dahiliyye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti
Umûmî
99 Husûsî

İzmit Mutasarrıflığına (Şifre)

Karaağaç âhâlisinden olub Tekfurdağı tarîkiyle sevk olunmak üzere oraya gelmiş olan Ermenilerin sevk olunmayarak bugünkü tahrîrâtın vurûduna intizâren orada alıkonulmaları ve sevk olunmuşlar ise inbâsı.

Fî 22 Teşrîn-i evvel sene 331

Nazır
Tal'at

BELGE NO:12

DOSYANO:57

BELGE NO:294

TARİH:1333.Z.26

Bâb-ı âlî
Dahiliyye Nezareti
Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti
Umûmî
100 Husûsî

İzmit Mutasarrıflığına (Şifre)

Zeyl 22 Teşrîn-i evvel sene 331 Karaağaç âhâlisinden olub Tekfurdağı tarîkiyle Anadoluya gönderilmek üzere oraya sevk olunan Ermenilerden bi't-tahkîk henüz sevk olunmayanların i'âdeleri ve diğer Telgrafnâmede bildirilen tahrîrât ile mürsel cedvelindeki esâmininde tedkîkiyle şâyed bunlar meyânında orada kalmış olduğu tebeyyün edenler olur ise kezâ onların da i'âdeleri ve işâret.

Fî 22 Teşrîn-i evvel sene 321

Nazır

BELGE NO:13

DOSYANO:57

BELGE NO:334

TARİH:1333.Z.29

Bâb-ı âlî
Dâhiliyye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti

Eskişehir ve Karahisar-ı Sâhib Mutasarrıflıklarına

Şifre

Edirne vilâyetinden Karaağaç ahâlîsinden olub
İzmitten oralara gönderildiği anlaşılan Ermeni muhâcirlerin
İzmitte i'âdesiyle esâmisinin inbâsı

Fi 25 Zi'l-kâde sene 321

a z 1 r

BELGE NO:14¹⁴⁷

DOSYA NO :60
BELGE NO :308
TARİH:1334.R.7

Bâb-ı âlî
Dâhiliyye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti
Umûmî 42441
Hususi 189
Şubesine

(Şifre)
Konya Vilâyetine

Esnâ-yı sevkde Dersaadetde bulunmalarından nâşi sevk olunamayan ve âhiren polis müdüriyeti umûmiyyesinin vesîkasıyla İzmitte gönderilen Ermenileri ve İzmit ahâlîsinden ileriye sevkleri lüzumunu İzmit mutasarrıflığına yazılmışdır vurûdlarından bunların merkez müstesnâ olmak üzere vilâyât dâhiline tevzî'leri muktezîdir.

Fî 30 Kanun-ı sâni sene 331

Nazır
Tal'at

BELGE NO:15

DOSYANO:61

BELGE NO:173

TARİH:1334.R.28

Bâb-ı âlî
Dahilliye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti
Umûmî
7034 Husûsî
148

İzmit Mutasarrıflığına (Şifre)

Ahiren Tekfurdağından İzmite sevk olunan Serkis oğlu Hamayan nâmındaki bir Ermeni müfsidin arkadaşı Baronik Serkisin öteden beri kaçakçılık ile müştakil ve gayr-i müslimleri firârını tehettük etmek ihtimâli mevcûd ve ahvâl-ı dâî' şüphe olmasına binâ'en orada bekâsı cemâat-ı askeriyece gayr-i ca'iz olduğu anlaşılmıştır. Merkûmun emsâli gibi hemân Zor'a sevk olunması ve inbâsı.

20 Şubat 1331

Nazır
Tal'at

BELGE NO :16¹⁴⁸

DOSYA NO :60

BELGE NO :118

TARİH :1334.Ra.24

Bâb-ı âlî
Dâhiliyye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti
Kalemi
Umûmî 41952
Hususi Umûmî 857
Şubede
(Şifre)

Edirne vilayetine	Diyarbakır vilayetine	Bolu mutasarrıflığına
~~Erzurum~~	~~" Suriye~~	~~" Canik~~
Adana	" Sivas	" ~~Zor~~
~~Aydın~~	" Trabzon	" ~~Asir~~
Bitlis	~~" Kastamonu~~	" Karesi
~~Basra~~	" Konya	" Kudüs-i Şerif
~~Bağdad~~	" Ma'murat'l-aziz	" ~~Kale-i Sultaniye~~
~~Beyrut~~	" ~~Musul~~	" ~~Menteşe~~
~~Hicaz~~	" ~~Van~~	" ~~Teke~~
Haleb	" ~~Yemen~~	" Kayseri
Hüdavedigar	" Urfa mutasarrıflığına	~~Medine Münevvere muhafızlığı~~
	İzmit	" Kütahya mutasarrıflığına
	Karahsar-ı Sahib	" Eskişehir
	Maraş	" Maraş
	Niğde	"

Amerikada mütemekkin Ermeniler tarafından Memâlik-i Osmaniye de bulunan Ermenilerin ihtiyâcı için evvelce ve bu kere külliyyetli para gönderildiği ve bu paraların hafî vâsıtalar ile tevzî' edilmekte olduğu haber veriliyor bu bâbda sûret-i sâmiâne ve ciddîye de tahkikât icrâsıyla oraya bu vâsıtalarla para gönderilüb gönderilmediğinin ve gelen paranın kimler vâsıtasıyla Ermenilere tevzî' olunduğunun iş'ârı.

Fî 17 Kanun-ı sâni sene 321

Nazır
Tal'at

BELGE NO:17

DOSYANO:63

BELGE NO:72

TARİH :1334.C.18

Bâb-ı âlî
Dahiliyye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti
45655 Umûmî
Husûsî
129 Umûmî
(Şifre)

Edirne vilayetine	Diyarbakır vilayetine	Bolu mutasarrıflığına
~~Erzurum~~	" Suriye "	Canik "
Adana	" Sivas "	~~Çatalca~~ "
~~Aydın~~	" ~~Trabzon~~ "	~~Asir~~ "
~~Bitlis~~	" Kastamonu "	Karesi "
~~Basra~~	" Konya "	Kudûs-i Şerif "
Bağdad	" Ma'murat'l-aziz "	~~Kale-i Sultaniye~~ "
~~Beyrut~~	" Musul "	~~Menteşe~~ "
~~Hicaz~~	" ~~Van~~ "	~~Teke~~ "
Haleb	" ~~Yemen~~ "	Kayseri "
Hüdavedigar	" Urfa mutasarrıflığına	İçel "
	Medine Münevvere Mutasar.	Kütahya "
	İzmit "	Niğde "

10 Nisan sene 333 tarihinde yerli Ermenilerden sevk edilmiyerek ibkâ edilenlerin ve mahall-i âherden gelübde muvakkaten bırakılanların ve mahall-i âhere gitmek üzere yolda ne kadar Ermeni bulunduğunun müverrahan nihâyet iki gün zarfından inbâsı.

Fî 9 Nisan sene 332

Nazır nâmına
Hamid(?)

Ankaraya Canike Tekrar edilmiştir.

Nazır

BELGE: 18¹⁴⁹

DOSYA NO:62

BELGE NO:210

TARİH :1334.Ca.29

Bâb-ı âlî
Dâhiliyye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti
Kalemi
Umûmî
Hususi 71

(Şifre)

Edirne vilayetine	Diyarbakır vilayetine	Bolu mutasarrıflığına
~~Erzurum~~	" Suriye	" Canik "
Adana	" Sivas	" ~~Çatalca~~ "
~~Aydın~~	" ~~Trabzon~~	" ~~Asir~~ "
Bitlis	" Kastamonu	" Karesi "
~~Basra~~	" Konya	" ~~Kudüs-i Şerif~~ "
~~Bagdad~~	" Ma'murat'l-aziz	" ~~Kale-i Sultaniye~~ "
~~Beyrut~~	" Musul	" ~~Menteşe~~ "
~~Hicaz~~	" ~~Van~~	" ~~Teke~~ "
Haleb	" Yemen	" Kayseri "
Hüdavedigar	" Urfa mutasarrıflığına	Medine Münevvere muhafızlığı
	İzmit	" İçel "
	Karahsar-ı Sâhib	" Kütahya "
	Maraş	" Eskişehir "
	Niğde	" "

Zeyl 10 Mart sene 332 Ermenilere Amerika veya Alman müesseseleri tarafından me'mûriyeti hükümetin vesâitini olmaksızın gizliden para tevzi'ine müsâade eden veya bundan ancak bir iş'âr veya suâle müteâkib haberdar olan me'mûrların şiddetle cezalandırılmaları icâb edeceği başkumandanlık vekâletinin iş'ârı üzerine ta'mîmen teblîg-i kusur(?)

Fî 21 Mart sene 332

Nazır
Tal'at

BELGE NO:19

DOSYA NO:65

BELGE NO:48

TARİH:1334.5.19

Bâb-ı âlî
Dahiliyye Nezareti
Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti
48389 Umûmî
Husûsî
Şube:2

İzmit Mutasarrıflığına
(Şifre)

Kal'a-bendliğe mahkûm olarak İzmitden sevk olunan Ermenilerin Konya vilâyâtince kabul edilmiyerek iâde olundukları Karahisar-ı Sâhib mutasarrıflığından bildiriliyor bunların esâmisinin ve kaç kişiden ibâret olduklarının ve esbâb-ı mahkûmiyetlerinin bi't-tahkîk inbâsı.

Fî 8 Haziran sene 332

Nazır
Tal'at

BELGE NO:20

DOSYA NO:67

BELGE NO:24

TARİH :1334.L.16

Bâb-ı âlî
Dâhiliyye Nezâreti
İskân ve Aşâir ve Muhâcir Müdüriyeti
Umûmî:8036
Hususi:45

İzmit Mutasarrıflığına

Şifre

C.14 Temmuz sene 332 yalnız Ermenilerin sevk ve i'aşesi masraflarının muhâcirin tahsisâtından i'tâsını diğerleri hakkında teblîgâta intizâr olunması.

Fî Ağustos sene 332

Nazır nâmına

İsmail

BELGE NO:21

DOSYANO:76

VESİKANO:48

TARİH:1335.B.15

Bâb-ı âlî
Dâhiliyye Nezareti
Emniyet-i Umûmî Müdüriyeti
5 Kalemi Kalem-i Mahsusa
Umûmî
Umûmî 153

Edirne vilayetine	Diyarbakır vilayetine	Bolu mutasarrıflığına
~~Erzurum~~	" Suriye	" Canik "
Adana	" Sivas	" Çatalca "
Aydın	" Trabzon	" ~~Asir~~ "
~~Bitlis~~	" Kastamonu	" Karesi "
~~Basra~~	" Konya	" ~~Kudüs-i Şerif~~ "
~~Bağdad~~	" Ma'murat'l-aziz	" Kale-i Sultaniye "
~~Beyrut~~	" Musul	" Menteşe "
~~Hicaz~~	" ~~Van~~	" Teke "
	" Yemen	" Kayseri "
Hüdavedigar	" Urfa mutasarrıflığına	~~Medine Münevvere muhafızlığı~~
	İzmit	"

Memleketlerine gitmelerine müsâade olunan Amerikalılar
içinde Ermenilere müsâade olunmaması.

Fî 5 Mayıs sene 333

Nazır

BELGE NO:22

DOSYA NO:76

BELGE NO:243/79

TARİH:1335.Ş.8

Bâb-ı âlî
Dahiliyye Nezareti
Şifre Kalemi
203Umûmî
Mahreci
Tarih-i Keşîdesi Sabah Akşam
Kalem-i vürûdu D S D S

Edirne, Erzurum, Adana, Ankara, Aydın, Bitlis, Basra, Bağdad,
Beyrut, Haleb Hüdavendigâr, Diyarbekir, Suriye, Sivas, Trabzon,
Kastamonu, Konya Ma'murat'l-aziz, Musul, Van Vilayetleriyle
Urfa, İzmit ,Bolu, Canik, Çatalca, Zor, Karesi, Kudüs-i Şerif, Kale-
i Sultaniyye, Menteşe, Kayseri, Karahisar-ı Sâhib, İçel, Kütahya,
Maraş, Eskişehir, Niğde, Cebel-i Lübnan Mutasarrıflıklarına
Şifre Telgraf

22Mayıs 333 tarihli ve şifreli telgrafnâmede mebhûs 8 Şubat
331 tarihli telgrafnâme sûreti Zora nakl ile ta'mîmen tebliğ olunur.

Fî 30 Mayıs 333

Nazır nâmına
Abdullah

İhtidâ' eden Ermenilerin mücedded nüfus tezkereleriyle
nazar-ı dikkati celb etmeksizin seyâhat edebildikleri
anlaşılmaktadır. Ermenilerin seyâhati hakkında mevzû' kuyûdâta
muhtedîlerin tâbî' olmasına nazaran bir yanlışlığa mahall kalmamak
üzere bu gibilerin el-yevm ikâmet etdikleri kaza ve nevâhî
me'mûriyyet-i inzibâtîyesince nüfus tezkereleri zuhûruna ihtidâ'ları
tasrîh olunmamak şartıyla bulundukları kasaba ve mahallenin ismi
yazılarak mahalli zâbıta me'mûrlarınca temhîr olunması.

Trabzon ve Canike tekrar olunmuştur.

Fî 4 Haziran sene 33

BELGE NO:23¹⁵⁰

DOSYANO:78

BELGE NO:47

TARİH:1335.N.15

Bâb-ı âlî
Dâhiliyye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti
2:Şube Kalem-i Mahsûsa
Umûmî 1752
Husûsî 271

(Şifre)

Aydın,Adana,Beyrut,Haleb,Trabzon Vilâyetleriyle
Karesi, İzmit, Kudüs-i Şerif, Bolu, Canik mutasarrıflıklarına

Bugünlerde İngiliz pasaportuna hâmil bazı Ermenilerin İngilizler refâketinde İsviçre'den İtalya'ya geçirildiği mevsûken istihbâr kılındığı ve bunların İtalya'da işleri olmayub Yunanistan'a imrârları muhtemel bulunduğu Bern sefâretinden bildiriliyor bunların sevâhil-i Osmaniye'ye çıkmaları melhûz bulunduğundan bu bâbda ta'kîbât-ı lâzime ifâsı.

Fî 5 Temmuz sene 1333

Nazır
Tal'at

BELGE NO:24 ¹⁵¹
DOSYANO:90
BELGE NO:176
TARİH:1336.Za.12

Bâb-ı âlî
Dâhiliyye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti
2 Şube
Umûmî 1820
Hususî
Kalem-i Mahsûsa
Müste'acildir
Üçyüz altmış altı umûm(...)umûmî
(Şifre)

Edirne vilayetine	Diyarbakır vilayetine	Bolu mutasarrıflığına
Erzurum	" Suriye	" Canik "
Adana	" Sivas	" Çatalca "
Aydın	" Trabzon	" Zor "
Bitlis	" Kastamonu	" ~~Asir~~ "
~~Basra~~	" Konya	" Karesi "
~~Bağdad~~	" Ma'murat'l-aziz	" ~~Kudüs-i Şerif~~ "
~~Beyrut~~	" Musul	" Kale-i Sultaniye "
~~Hicaz~~	" Van	" Menteşe "
Haleb	" ~~Yemen~~	" Teke "
Hüdavedigar	" Urfa mutasarrıflığına	Kayseri
	İzmit	Karahisar-Sâhib
		Eskişehir Mutasarrıflığına
		İçel Mutasarrıflığına
		Kütahya Mutasarrıflığına
		Maraş Mutasarrıflığına
		Niğde Mutasarrıflığına
		~~Medine Münevvère muhafızlığı~~
		Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına
		Erzincan

Livâ' dâhilinde bulunan Ermenilerden dâhil Livâ'
Vilâyet Vilâyet

de bir mahalleden diğer mahalle isteyenlerin haklarında zâbıtaca tahkikât icrâ olunduktan sonra diğer efrâd ahâlî gibi rü'esâ-yı mülkiyenin mes'uliyet-i tahtında olmak üzere azîmetlerine müsâade olunması münâsib görülmüşdür.Dersaadet ile diğer vilâyet ve elviyeye azîmet ve avdet etmek isteyenler hakkında şimdilik kemâfi's-sâbık nezâretten istizân ve müsâade istihsâli muktezîdir. Ana göre ifâsı muâmele olunması ta'mîmen teblîg olunur.

Fî 19 Ağustos sene 334

BELGE NO:25

DOSYANO:93

VESİKANO:153

TARİH:1337.S.9

Bâb-ı âlî
Dâhiliyye Nezâreti
Aşâir ve Muhâcirin Müdürü Umûmîsi
İskân Şube
Umûmî
32327
Hususi

İzmit Mutasarrıflığına
Şifre

Altmış dört-C. 4 Teşrîn-i sâni sene 334 tahrîrât 27 Teşrîn-i evvel sene 334 tarihli şifre ile dâhil livâ'dan evvelce diğer mahallere nakl edilmiş olan Rum ve Ermenilerin mikdârı iş'âr edilmiş olmayub ancak vilâyât ve elviye-i sâireden oraya sevk ve i'zâm edilen ve elyevm livâ' dahilinde bulunan Rum ve Ermenilerin mikdârıyla nereli olduklarını ayrı ayrı inbâ'sı talep edilmiş olmağla ana göre yeniden tedkikât icrâsıyla ma'lûmât müstahsilinin âcilen inbâ'sı.

Fî 14 Teşrîn-i sâni sene 334

Nazır nâmına
Hamid

BELGE NO:26

DOSYANO:93

VESİKANO:233

TARİH:1337.S.16

Bâb-ı âlî
Dâhiliyye Nezâreti
Umûmî
Hususi
Şube 2

İzmit Mutasarrıflığına
(Şifre)

Yetmiş iki İzmit civârında Ali Kahya çiftliğinde ikâmet etmekte olan Anzavur Ohanisiyanın darb ve tahkîr olunarak hâpishâneye sevk olundugu ve şimdiye kadar muhâkemesinin icrâ olunmadığı iddiâ' edilmekde olduğundan keyfiyetin âcilen tahkîk ve inbâ'sı.

21 Teşrîn-i sâni sene34

Nazır nâmına
Hamid

BELGE NO:27

DOSYANO:95

VESİKANO:163

TARİH:1337.R.15

Bâb-ı âlî
Dâhiliyye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti
2 şube
Umûmî
Husûsî

(Şifre)

Edirne vilayetine	Diyarbakır vilayetine	Bolu mutasarrıflığına
Erzurum	" Suriye	" Canik "
Adana	" Sivas	" Çatalca "
Ankara	" Trabzon	" Zor "
Aydın	" Kastamonu	" ~~Asir~~ "
Bitlis	" Konya	" Karesi "
~~Basra~~	" Ma'murat'l-aziz	" Kudüs-i Şerif "
Bağdad	" Musul	" Kale-i Sultaniye "
Beyrut	" Van	" Menteşe "
Hicaz	" Yemen	" Teke "
Haleb	" Urfa mutasarrıflığına	Kayseri
Hüdavedigar	" İzmit	Karahisar-Sâhib
	Bolu	Eskişehir Mutasarrıflığına
	Canik	İçel Mutasarrıflığına
	Çatalca	Kütahya Mutasarrıflığına
	Zor	Maraş Mutasarrıflığına
		Niğde Mutasarrıflığına
		Erzincan Mutasarrıflığına
		Medine Münevvere muhafızlığı
		~~Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına~~

Umûmî yirmiyedi 21 Teşrîn-i evvel sene 34 ve 5 Teşrîn-i sâni sene 34 tarihli telgrafnâmelerde de iş'âr olunduğu üzere Ermeni eytâmın Ermeni cemâata teşkilâtı olan yerlerde anlara teslimi olmıyan yerlerde hükümetçe taht-ı emniyete alınarak ma'lûmât i'tâsı ta'mîmen teblîğ olunur.

Fî 18 kanûn-ı sâni sene 35

Dâhiliyye Nazırı Vekili
Esat(?)

DOSYANO:94

BELGE NO:158

TARİH :1337.Ra.13

Bâb-ı âlî
Dâhiliyye Nezâreti
Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti Umûmîsi
İhsâniyyet ve Me'mûrin Şubesi
Umûmî
33301
Husûsî

İzmit Mutasarrıflığına
Şifre

Seksendört Geyve de evvelce yüz seksen hâne Ermeni mevcûd iken ancak onbeş yirmi hânesinin avdet etdiği ve bunlarında sefâletine kaimakam bîgane kalmakla beraber Türklere silah tevzî'iyle dehşet ilka' olunduğu Ermeni cerîd-i yevmiyesinde görülmüşdür. Keyfiyetin bi't-tahkîk âcilen inbâsı ve avdet edenlerin sefâletlerine meydan vermiyerek tedâbir ittihâzıyla sedâ' ve şikâyat mahall bırakılmaması.

Fî Kanun-ı evvel sene 334

z   1   r   n   â   m   1   na
Hamid

BELGE NO:29

DOSYA NO:97

BELGE NO:115

TARİH:1337.C.8

Bâb-ı âlî
Dahiliyye Nezâreti
Kalem-i Mahsûs
4915

İzmit Mutasarrıflığına (Şifre)
Müsta'cildir.

Yirmisekiz Şubatda Başiskele ile Yuvacık arasında dört Ermeninin katl edildiği ve Adapazarına avdet eden yedi sekiz yüz yetim ve tıfl Ermenilerin İslamlardan matvîleri varken korkudan taleb etmedikleri ve Adapazarında her hafta bir iki Ermeni katl olunduğu ve Nersis Şamdancıyan ve Hani Coluliyân ve Ardasis Şehriciyan isminde üç Ermeninin Türk kadınlarla anlaşılan bir kaç Türkün cerhî meselesinden meznûnen der-dest edildiği ve bütün Ermenilerin bunların lehinde şehâdet edebilecekleri ve polis tarafından afv-ı âlîyye mazhar olan bir Ermeninin cerh edildiği İngiliz mümessil-i siyasilîğinden beyân ve şikâyet olunuyor ve bu bâbda ceryan eden muâmele ve malûmât-ı mahalliyenin nihâyet onbeş gün zarfında müdellelen iş'ârı ve bu misâl iş'ârı ve mûcib şikâyet-i ahvâlin men'-i vukû'na bir kat daha i'tinâ olunması.

Fî 11 Mart sene 335

Dahiliyye Nazırı nâmına

Müsteşar
Keşfi

DOSYANO :97

BELGE NO :155

TARİH:1337.C.13

Bâb-ı âlî
Dâhiliyye Nezâreti
Aşâir ve Muhâcirin Müdürî Umûmîsi
İskân Şubesi
Umûmî
36138
Husûsî

İzmit Mutasarrıflığına
Sene33
Zata mahsûs
Müsta'cel şifre

Mahallerine avdet eden Rum ve Ermeni milletlerine âid emvâlin iâde ve hanelerine iskân edilüb edilmediğinin ve husûsât-ı sâirenin tedkîki zımnında bugünlerde iki Osmanlı me'mûru da dâhil olduğu halde bir İngiliz heyetinin mülhakata veya merkeze gelmesi mukarrerdir. Ana göre keyfiyetden sûret-i mahremâne ve serî'ada mülhakat-ı me'mûriyetinin haberdar edilmesi ve mürâcaatlarında evâmîr ve teblîgat-ı vâkı'a ahkâmı dairesinde teshîlât ve mûavenât ifâsı.

Fî Mart sene 335

Nazır nâmına
Müsteşar

BELGE NO: 31¹⁵³

DOSYANO:97

BELGE NO:244

TARİH:1337.C.21

Bâb-ı âlî
Dâhiliyye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti
Asayiş Şubesi Umûmî
Husûsî
İzmit Mutasarrıflığına (Şifre)
Gayet müsta'cildir

Ermeni cem'iiyyât-ı siyâsisinden Taşnaksanyan fırkasının mütâreke nâmenin akdından biri fi'iliyyâta ve ciddi teşebbüsâta başladığı ve ez-cümle Rusya'dan avdet eden Otacıyan nâmında bir şahıs Adapazar ve İzmit havâlîsi Ermeni köylerine gönderilenleri gibi Rusya'dan gelüb Bolşevik efkâr ve âmâl-ı reddiyesiyle işbû' yüzelli ikiyüz Ermeni neferâtı da İzmit'e lenger-i endâz Amerika vapurunda amele sıfâtıyla istihdâm edilmek bahânesiyle İzmi'e sevk etdikleri ve bunlardan mâ-adâ İzmit ve Adapazarı kurâsına sevk edilen cem'iiyyet-i mezkûre efrâdından Adapazarlı Vahan Kabadayanın, Nersis Samuel Hamparsomyan, Şirak, Ardas Haçin Klapçıyan, Antranik ve Bağçecikli Kirkor, Aram, Agob ve biraderi Minasil Stabyan Andrabasyan, Ohannes Davidyan Matosyan Leon nâmlarındaki eşhâsın bir çete teşkil ederek mukaddemâ tehcîr edilmiş Ermenilerin yerlerine iskân ettirilen muhâcirin-i İslâmiye'ye taarruz etmeleri melhûz bulunduğu istihbâr kılınmıştır. Bu bâbda fevk-al-âde mütebassır-âne davranılarak mahall-ı emin ve âsâyiş-ı usûl hudûsuna meydan verilmemesi ve eşhâs-ı mezkûrenin ahvâl ü harekâtının sûret-i münâsebede tarassud ettilerek zuhûr edecek en ufak bir hadiseden derhal nezârete ma'lûmât i'tâsı.

Fî 24 Mart sene 335

Nazır nâmına
Müsteşar
Keşfi

BELGE NO:32

DOSYA NO:97

BELGE NO:356

TARİH:1327.C.28

Bâb-ı âlî
Dâhiliyye Nezâreti
Umûr-ı Mahalliye Vilâyet Müdüriyeti
Umûmî 144
Husûsî

İzmit Mutasarrıflığına
Şifre

Bağcecik'de kâin Ermeni kilisenin Daru'l-eytâm idâresince câmi'ye tahvîl edilmiş olduğu İngiliz mümessil-i siyasî tarafından haber veriliyor.Vâki ise serî'an bi't-tahliye hal-ı sâbıkına ircâ'ıyla iki gün kadar telgrafiye'nin iş'ârı.

31 Mart 335

Nazır

BELGE NO: 33

DOSYANO:96

BELGE NO:63

TARİH:1337.CA.3

Bâb-ı âlî
Dahiliyye Nezâreti
İdâre-i Umûmiyye Dahiliyye Mûdûriyeti
Umûmî 16648
Husûsî 15

İzmit Mutasarrıflığına

İzmit, Karamürsel ,Değirmendere havâlisinde bazı islam
çetelerinin Rum ve Ermeni ahâlîyye karşı ta'dîyât ve tehdîdât
bulunduklarından şikâyet edilmekte olduğu İngiltere sefâretinden bu
kere de bildirildiğinden seri'ân icrâsıyla mütecâsirlerinin der-dest ve
haklarında muâmele-i kanuniyye ifâ olunması ve netîcesinin ve
Baloh(?) taraflarından icrâ-ı şekâvet etdikleri bildirilen çeteler
hakkındaki 29 kanûn-ı sanî sene 335 tarihli iş'âr cevâbın âcilen inbâsı
ehemmiyetle teblîğ olunur.

Fî 4Şubat sene 335

Dahiliyye Nazır vekili
İsmail

BELGE NO:34¹⁵⁴

DOSYA NO:98

BELGE NO:187

TARİH :1337.B.15

Dâhiliyye Nezâreti
Umûmî Jandarma Kumandamlığı
Şube Kısım
1 3
13640 aded husûsî
aded husûsî
Umûm 199

Edime vilayetine	Diyarbakır vilayetine	İçel mutasarrıflığına
Erzurum "	~~Sivas~~ "	Eskişehir "
~~Adana~~ "	Trabzon "	İzmit "
Ankara "	Kastamonu "	Bolu "
Aydın "	Konya "	Canik "
Bitlis "	Ma'murat'l-aziz "	~~Zor~~ "
~~Beyrut~~ "	~~Musul~~ "	Karesi "
~~Haleb~~ "	Van "	Kale-i Sultaniye "
Karahisar-ı sâhib	Urfa mutasarrıflığına	Muğla "
~~Maraş~~ "	Kütahya "	Antalya "
~~Cebel-i Lübnan~~ "		Kayseri "
Erzincan "		Niğde "
		Ayrtab

Son zamanlarda taşralarla âşâyîş mefkûd olub Ermenilerin beraber ve münferiden katl ve âhâli-i İslâmiyen teslîh edilmekde ve me'mûriyyet taraflarından Ermenilere karşı tehdîdler vukû' bulmakda olduğu ~~patrikhâneye vâkıa iş'ârâtdan anlaşılmakda~~ olduğu Ermeni patrikliğinden gelen takrîrde bildirilmekdedir. ~~Evvel ve âhir tebliğ edildiği vechile~~ selâmet ve saâdet memleketin beyn-el-anâsir sui-telefi ve tefhîmi ve bi'n-netice münâfereti icâb etdireceken ufak ~~bir hareketin~~ hareketin adm-ı vuku'na ve bunu mahall-muâmelât ve teşebbüsâtında mahallerince ittihâz olunacak tedâbir-i a'cilen ve serîa ile izâlesine menût bulunduğu her da'im nazar-ı dikkate tutulunub ana göre ta'kidât ve teykizât muhâzîyede bulunularak mugâyyer-ı emr ve sukûn ve menâfi-i hüsn-i âmirziş ednâ bir hâdis vuku'una meydan ve imkan bırakılmaması ~~te'kid-i ta'mîn ve tevecüh olunur.~~

Fî 16 Nisan sene 335

Dahiliye Nazırnâmin
Keşfi

BELGE NO:35

DOSYANO:98

BELGE NO:192

TARİH :1337.B.15

Bâb-ı âlî
Dâhiliyye Nezâreti
İdare-i Umûmî Dahiliye Müdürî
Umûmî 17860
Husûsî
İzmit Mutasarrıflığına

Zeyl 4 Şubat sene35 İzmitte, Karamürsel, Değirmendere havâlîsindeki Rum ve Ermeni ahâlîye karşı vuku' bulduğu İngiltere sefâretinden bildirmelerine ta'diyât ve tehdîdât hakkında yapılmakda olduğu 5 Şubat sene 35 şifrenizde iş'âr kılınmış olan tahkîkât neticesinden serî'an ma'lûmât i'tâsı.

Fî 16 Şubat sene 35

Dâhiliyye Nazırı nâmına
Müsteşar
Keşfi

BELGE NO:36

DOSYANO:98

BELGE NO:318

TARİH :1337.B.26

Bâb-ı âlî
Dahiliyye Nezâreti
Aşâir ve Muhâcirîn müdürîyeti Umûmisi
İskân Şubesi
Umûmî 37447
Husûsî
39 70
Bolu ve İzmit Mutasarrıflıklarına
Şifre Telgraf

Muhâcirîn sermüfettişi Midhat bey refâkatmda bir İngiliz kumandanı olduğu halde Rum ve Ermeni ahvâlini tedkîk etmek üzere muhtacîn-ı hareket bulunduklarından esnâ-ı seyr ü seyâhatlerinde haklarında teshîlât lazime irâde-i seniyyenin alâka-dârâne teblîg.

Fî 27 Nisan sene 335

Nazır nâmına
Keşfi

BELGE NO:37

DOSYANO:99

BELGE NO:360

TARİH:1337.Ş.26

Bâb-ı âlî
Dahiliyye Nezareti
İdâre-i Umumiyye Dahiliyye Müdüriyeti
18492 Umûmî
Husûsî

İzmit Mutasarrıflığına
88

Zeyl 16 Nisan sene 35 İzmit, Karamürsel, Değirmendere Havâlisindeki Rum ve Ermenilere karşı vuku' bulan ta'diyât ve tehdîdât hakkında olduğu bildirilen tahkîkât neticesinin sûr'at-ı inbâsı ihtâr olunur.

Fî 28 Mayıs sene 335

Dahiliyye Nazırı nâmına
Müsteşar

IX-TIPKI BASIMLAR

Ek-1
63/294

(سېره)
الله و خداوندگار قوتیه اظه دلاجهیم کوتاهی ایزیت
توه عصار صاحب یکده تده تفتدیه

خالد
شیت عومیه مدیری
۸۰۰۰۰۰۰
حسری

ارندیده کونه رله کله کسورده قرارینه کله بولشینه بجه کسورده بیدریغور عودن ایره بوقین انحصار
طوبه بیدرده ده ایدیه سوتده دندار لریه انجاس
ناظر

ع

Ek-3

54-A/264

ع

(شيفره)

ایستگاه موقوفه

صومعه - بازار مدر

تعلیمی
عمومی
تخصصی

۶-۷

مورد مذکور در این سند با مدارک ارائه شده و با توجه به آطایه های ایستگاه و تعمیرات آن
ساعتی به مدت یک روز و یک شب به جهت انقضای مهلت داده شده می باشد

امام محمد باقر
مستوفی

Ek-4
6C/308

(شماره)

هـ

قائم ولایت

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي جعلنا من عباده

امین عمومی مدیری

تاریخ: ۱۳۰۵/۱/۱

موضوع: عمومی

تعمیم

آقای - رفته در ساحت دوله بخدمت نامی سوجه از ضایع وافر بوسی مدیریت عموم شغل و شعبه سایر اقسام کونیه
البریه سقوی از وی ایزیت متعلقه بایست در دودارینه بزرگ
ایستاد

ایستاد ایزیت اهلانیه بزرگ
ایستاد ایزیت اهلانیه بزرگ
ایستاد ایزیت اهلانیه بزرگ

ایستاد ایزیت اهلانیه بزرگ

ایستاد

X- RESİMLER

Bahçecik Amerikan Koleji

Bahçecik Amerikan Koleji

Amerikan Koleji'nin İçindeki Ermenice Yazılar

Kolejin içinden bir görünüm

Bahçecik Amerikan Koleji Mdr'nn Evi

Amerikan Koleji'nin İçerden Görünümü

Bahçecik Amerikan Koleji'nin Yandan Görünüşü

Amerikan Koleji Mahzenleri

Bahçecik'deki Ermeni Evi

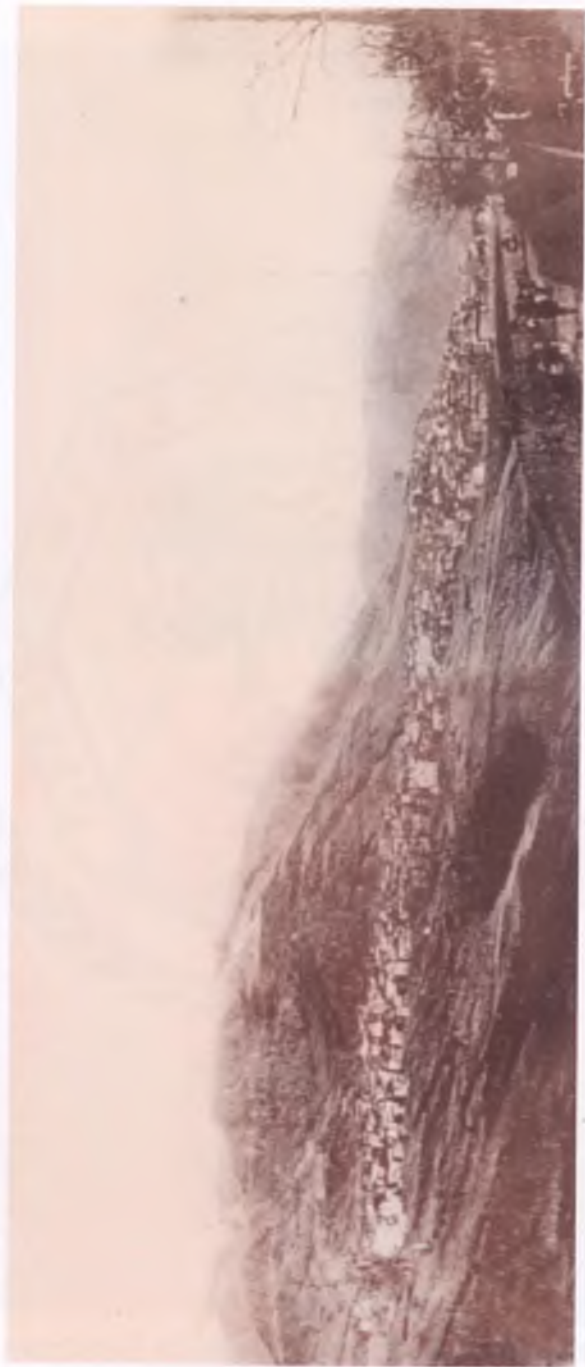

Bahçecik'te Ermeni Evleri

Bahçecik'ten Üsküdar'a Taşınan Amerikan Koleji'nin Amblemi

DÜNDEN BUGÜNE BAHÇECİK

19.YÜZYIL SONU

XI- DİZİN

- Abazalar,60
ABD,48
ABD Başkanı Wilson,55
ABD Misyonerleri,18
Adana,19, 21, 39, 41, 50
Adana Vilayeti, 74
Adapazarı, 27, 28, 35, 38, 40, 75, 77
Adapazarı Kazerler Mahallesi, 28
Adapazarlı Vahan Kabadayan, 104
Afrika, 10,46
Afyon,46
Agob, 104
Agob Frekya, 28,77
Agob Nişancıyan, 29,76
Akdeniz, 10
Akmeşe, 29,30,61
Akmeşe Manastırı,30
Ali Kahya Çiftliği,52
Alman Başkanı Van Bethmann Holwey, 49
Alman Elçisi, 20
Alman Hristiyanları, 49
Almanya, 10,12
Amerika, 9,47,104
Amerikalı, 54
Amerikalı Misyonerler,18
Amerikan, 17,28
Amerikan Board, 48
Amerikan Committee for Armenian and Syrian Relief, 48
Amerkan Koleji,19,28,33,61
Ana Manastırı,29
Anadolu, 12
Anadolu Demiryolları, 33
Anadolu Islahatı, 10,46
Andranik Yazıcıyan, 28
Ankara,60
Ankara Vilayeti, 74
Antranik, 33,104
Apostalik Topluluğu, 30
Aram, 104
Ararat, 14
Ardas Haçin Klapçıyan, 104

Ardosis, 102
Armaş, 7, 32, 34, 35, 61
Armaş Manastırı, 31, 32
Armaş Nahiyesi, 36
Arnavutluk İsyanı, 22
Artin Mefroderiç, 29, 75
Aslanbey, 29
Asya, 10,15
Avendis Nazarbekian, 58
Avestis,15
Avrupa, 9, 17
Avrupa Kamuoyu, 13
Avrupalı, 11
Avusturya, 12
Ayastefenos, 11, 12
Aydın, 50
Ayıntab, 19
Aznavur Ohanisyen, 52
Bab-ı Ali, 11,12, 17, 21
Bahçecik Klisesi Cemiyeti Reisi Tilciyan, 56
Bahçecik Kirkor, 104
Balkan Harbi, 39
Balkan Harpleri, 22
Balkanlar,12
Balkanlarda Bulgar, 29
Baronik Serkis, 46
Başkan Salisburg, 46
Başpiskopos Noren Narbey, 12
Belçika, 21, 47
Belçikalı Edward Jorris, 21
Berlin Anlaşması,12
Berlin Eski Büyükelçisi James W. Gerard, 55
Berlin Kongresi, 12
Beşiktaş, 12
Beyrut, 50
Birleşik Ermeni Komiteleri, 27
Bilis, 17, 18, 19, 23, 33, 38, 39
Bitlis, Muş Olayları, 18
Bolşevizm, 59
Bolşevik, 59
Bolşevik Devrimi, 59
Bolu, 50,34
Bulgarlar, 18
Bursa, 28, 68

Canik, 38, 50
Celbiyan, 75
Cemiyet-i Hayriye, 15
Cemiyet-i Tedrisiye, 15
Cuma Selamlığı, 21
Çanlı Kilisesi, 18
Çarhapan Meryem, 29
Çarlık Rusya, 58
Çatalca, 33
Çerkezler, 12, 30
Dahiliye Nazırı Talat Paşa, 28, 29, 38, 39, 46
Dahiliye Nezareti Şifre Kalem, 7
Daru'l Eytam, 56, 105
Değirmendere, 55, 35
Dicle, 11
Dini Panayır, 35
Divan-ı Harp, 43
Diyarbakir, 17, 18, 23, 38
Doğu, 14
Doğu Anadolu, 11, 12, 18, 55
Doğu Kilisesi, 18, 47
Doğu Sorunu, 6
Düzce, 34
Elçi Layard, 11
Emniyet Genel Müdürü, 41
Emniyet Genel Müdürü İsmail Bey, 29
Emniyet-i Umumiye Müdüriyet, 28
Enver Paşa, 39
Eren Garabel, 35
Ermeni, 6, 12, 13, 32, 55, 60
Ermeni Hacılar, 30
Ermeni Katliamı, 16
Ermeni Kilisesi, 12, 13
Ermeni Mektebi, 75
Ermeni Meselesi, 6, 11, 46
Ermeni Patriği, 13, 18, 30
Ermeni Sorunu, 10
Ermeni Tehciri, 6, 39
Ermeniler, 6, 18
Ermenilerin Birleşik Derneği, 14
Ermenistan, 55
Erzurum, 14, 17, 18, 19, 23, 31, 33, 38, 39
Erzurum Mebusu Ormaniye, 31

Eskişehir, 45, 46, 61
Ferik Paşa, 18
Fransa, 37, 12
Fırat, 11
Fransız, 17
Fransızca, 31
Gabriel Cevahirciyan, 27
Galata, 27
Galata Köprüsü, 21
Galatasaray, 32
Genç Ermenistan Derneği, 14
General Harbord, 55
Geyve, 52
Gregoryan, 31
Haçin, 18
Halep, 15, 19, 39, 50
Hamazaib Efendi, 36
Hamporsun Boyacıyan, 16
Harput, 23, 19
Henry Loyard, 11
Hınçak, 15, 58
Hınçak Komitesi, 18, 58
Hınçak Partisi, 15
Hollandalı, 23
Hüdavendigâr Vilayeti, 74
II. Abdülhamid, 13, 20, 47
III. Selim, 9
Independence Of Armenia, 55
Islahat Projesi, 22
İkinci Adana, 22
İngiliz, 12, 49
İngiliz Elçisi, 11
İngililer, 9, 11, 17, 12
İran, 29
İstanbul, 6, 15, 18, 36, 59
İstanbul Fener, 18
İstanbul Patriği, 35
İsviçre, 49
İtalya, 12, 22, 49
İttihat Terakki, 27
İttihat ve Halas Derneği, 14
İzmir, 15
İzmirliyan, 17

İzmit, 6,7,19,24,38, 50, 62, 77, 29
İzmit Ermenileri, 30,7
İzmit Körfezi, 33
İzmit Mirvası Sadeddin Paşa, 33
İzmit Murahhası, 35
İzmit Mutasarrıflığı, 31,26,52,75,74
İzmitli Rahip Virtanso, 30
İznik, 38,18
Jhare Nab,18
Jorris, 21
Kafkas, 58
Kafkasya,15,27,14
Kalem-i Mahsus, 26
Kanun-i Muvakkat, 39
Kapanlı Psikopos Bedros, 31
Karaağaç, 61,45
Karadeniz,51
Karahisar-ı Sahip (Afyon),45
Karamürsel,106,55
Karesi,50
Katolik Dünyası,18
Katolik Ermeni Kilisesi,18
Katolik Komitesi,49
Kayseri, 38,16
Kazan, 39
Keldaniler,18
Kıbrıs, 12,11
Kilikya,21,14
Kolero, 36
Konstantin Kabulyan, 21
Konya, 46,61,45
Konya Vilayeti, 74
Kristafor Mikalyan, 20
Kudüs,50,37
Kumkapı Olayları, 20
Kuva-i Milliye, 60
Kürtler, 12
Kütahya Mutasarrıflığı, 74
Liberal Gladson,14
Lisa Rips,21
Londra,9
Londra,9
Maarif Nazırı,32

Mamaratu'ul Aziz, 32, 17
Maraş, 19, 38, 17
Mardin, 58, 19
Marin Vardaniyan, 1
Marksist, 58, 15
Marmara, 41, 62, 29
Marsilya, 37
Maruniler, 18
Matasyon Leon, 104
Meclis-i Vükela, 39
Mersin, 39
Meryem Ana, 34
Merzifon, 15
Milliyetçi Kadınlar Derneği, 14
Minasil Stabyan Andrabasyan, 104
Minaz Çeraz, 12
Mithat Bey, 57
Mondoros Ateşkes, 52
Mondoros Mütarekesi, 54
Mondros, 59
Musul, 39
Muş, 18, 17, 14
Narses, 13
Nasturiler, 18
Nersis Samuel Hamparsamyan, 104
Newyork, 48
Niğde Mutasarrıflığı, 74
Norveçli, 23
Ohanisyan, 52
Okul Sevenler, 14
Ormaniyan, 33, 31
Ortodoks, 47, 18
Osmanlı, 12, 9
Osmanlı, İtalya, 22
Osmanlı Asya, 11
Osmanlı Bankası, 21, 20
Osmanlı Devleti, 12, 9
Osmanlı Rus Harbi, 9
Otacıyan, 104, 59
Paris, 9, 15
Paris Kongresi, 11

Patrik Der-Yeğyagan, 31
Patrik Hrimyan, 12
Patrikhane, 27, 37, 80
Piskopos Ovakimyan, 29
Portakalyan, 15
Protestan, 18, 47
Protestan Ermeni Kilisesi, 18
Rahip Tadeos, 29
Robert Koleji, 29
Robina Fair, 21
Romalı, 31
Rum, 55, 60
Rum Lotaryacı, 36
Rumeli, 14
Rumlar, 52
Rus, 12, 13, 17, 12
Rus Ermenileri, 21
Ruslar, 11, 46
Rusya, 6, 10, 12
Sadrazam Cevad Paşa, 32
Sahip Mutasarrıflığı, 74
Salisburg, 11
Samuel (Kristofer Mikaelyan), 21
San Francisco Fuarı, 55
Sason, 16
Sason İsyanı, 14, 16
Serkis Saruni, 28, 77
Serkis Hamayan, 46
Servetiye, 51
Silahlı Derneği, 14
Siroz, 32
Sivas, 17, 23, 29, 60
Sofya, 20
Stephan Papazyan, 12
Suriye, 12, 39
Şakir Paşa, 18
Şark Meselesi, 10
Şefik Bey, 16

Şeyhü'l İslam Cemaleddin Efendi, 21
Şifre Kalemî, 25
Şirak, 104
Talat Paşa, 28, 36, 39, 48, 50
Talori, 16
Tarsus, 19
Taşnak, 58
Taşnak Komitesi, 15, 20, 30, 77
Taşnaklar, 59
Taşnaksanyan, 104
Taşnaksutyan, 15, 58
Tehcir, 36
Tekirdağ, 45
Tiflis, 27
Trabzor, 23, 38, 50
Trabzon Ordu Komutanı Hamit Paşa, 18
Trakya, 41
Tünel, 21
Türkiye Ermenistan, 15
Urfa, 19, 39
Vahrom Burmayan, 34
Van, 14, 17, 19, 23, 33, 38, 39
Vardiniyan, 58
Viyana, 33
Viyana Kongresi, 10
Vohan Kardas, 55
Yazıcıyan, 28
Yıldız Camii, 21
Yıldız Sarayı, 30
Yıldız Suikastı, 16, 20
Yunanistan, 49
Yunanlılar, 18
Yuvacık, 53, 58
Zeytun, 16, 38
Zeytunlular, 38
Zor, 39, 41
1877-1879 Osmanlı Rus Harbi, 20
31 Mart Olayı, 60